

KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK

28.

Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.)

LOKÁLIS TRIANON 1. KÖTET

CSONGRÁD, CSANÁD ÉS TORONTÁL VÁRMEGYE

AZ ÖSSZEOMLÁS ÉVEIBEN

1918-1920

EGYESÜLET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA

2021

**LOKÁLIS TRIANON 1.
CSONGRÁD, CSANÁD ÉS TORONTÁL VÁRMEGYE
AZ ÖSSZEOMLÁS ÉVEIBEN
1919-1920**

GULYÁS LÁSZLÓ – TÓTH MARCELL – ZEMAN FERENC (SZERK.)

**LOKÁLIS TRIANON 1.
CSONGRÁD, CSANÁD ÉS TORONTÁL
VÁRMEGYE
AZ ÖSSZEOMLÁS ÉVEIBEN
1919-1920**

Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására

*JELLEN KÖNYV
A VIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA
140. KIADVÁNYA*

**SZEGED
2021**

A KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK eddig megjelent kötetei

- No1: Keczer Gabriella: Egyetemirányítás: Lehetőségek és korlátok. Szeged. 2010.
- No2: M. Császár Zsuzsa: Kisebbség–oktatás–politika a Balkánon. Szeged. 2011.
- No3: Győri Ferenc: Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok. Szeged. 2012.
- No4: Gulyás László – Keczer Gabriella: Projektmenedzsment 1.0. Szeged. 2012.
- No5: Győri Ferenc (szerk.): A tudás szolgálatában. Szeged. 2012.
- No6: Gulyás László: A Délvidék története 2. Szeged. 2012.
- No7: Veres Lajos (szerk.): Regionális földrajzi tanulmányok. Abonyiné Palotás Jolán 70. születésnapja tiszteletére. Szeged. 2013.
- No8: Gulyás László: A Délvidék története 3. Szeged. 2013.
- No9: Bali Lóránt (szerk.): Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás és szomszéd településeinek, valamint Muraköz megye opcinák társadalmi-gazdasági tényezőinek elemző bemutatása. Szeged. 2014.
- No10: Lóránt Bali (ed.): Predstavljanje drusvenogospodarstvenich címbenika. 2014.
- No11: Keczer Gabriella: Az egyetemek szerepe, irányítása és működése a 21. század elején. Szeged. 2014.
- No12: Dajnoki Krisztina: Helyet mindenkinek! Fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű munkavállalók HR sajátosságainak feltárása az Észak-Alföldi régióban. 2014.
- No13: Döbör András – Zeman Ferenc (szerk.): Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig. Szeged. 2014.
- No14: Döbör András – Zeman Ferenc (szerk.): Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig II. Szeged. 2015.
- No15: Miklós Péter (szerk.): Érték és foglalkoztatás. Tanulmányok a munka világából. 2017.

- No16: Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében 2. Szeged. 2017.
- No17: Gulyás László: „Sok van mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb”. Tanulmányok a gazdálkodás- és szervezéstudományok köréből 2009–2017. Szeged. 2018.
- No18. Polgári Szilvia: Beszélgetések vágatlanul/Conversation uncut version. Szeged. 2018.
- No19. Haffner Tamás: Az uniós és a magyar energiapolitika helyzete és kihívásai. Szeged. 2019.
- No20. Gulyás László (szerk.): SZÁZADIK! Szeged. 2019.
- No21: Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében 3. Szeged. 2019.
- No22: Gulyás László (szerk.): Kézikönyvek a Horthy-korszak tanulmányozásához I. kötet: 111 életrajz a külpolitika történetéhez (1919–1944). Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 2020.
- No23: Turcsányi Enikő (szerk.): Fejlődéslélektan óvodapedagógusoknak, fejezetek a fogamzástól a beiskolázásig. Szeged. 2020.
- No24: Gulyás László (szerk.): A Délvidék története 4. Szeged. 2020.
- No25: Gulyás László (szerk.): A Délvidék története 5. Szeged. 2020.
- No26: Gulyás László (szerk.): Fejezetek a versailles-i Közép-Európa történetéből 1918–1920. Szeged. 2021.
- No27: Szónokyné Ancsin Gabriella. Magyarok a Kárpát-medencében 4. Szeged. 2020.
- No28: Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): Lokális Trianon 1. Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918–1920. Szeged. 2021.

KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK No. 28.

A VIKEK multi- és interdiszciplináris tudományos könyvsorozata

A SOROZAT SZERKESZTŐ BIZOTTSÁGÁNAK ELNÖKE:

Prof. Dr. Gulyás László, Szegedi Tudományegyetem

A SOROZAT SZERKESZTŐ BIZOTTSÁGÁNAK TAGJAI:

Prof. Dr. Hajdú Zoltán DSc, MTA Regionális Kutatások Központja

Prof. Dr. Kaposi Zoltán DSc, Pécsi Tudományegyetem

Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc, Kaposvári Egyetem

Dr. habil. Tefner Zoltán, CsC, Budapesti Corvinus Egyetem

A KÖTET SZERKESZTŐI:

Prof. Dr. Gulyás László – Tóth Marcell – PhD Dr. Zeman Ferenc

A KÖTET SZERZŐI:

Bene Krisztián, Gulyás László, Halmágyi Pál, Kókai Sándor, Makó Imre,

Marosvári Attila, Miklós Péter, Perczel Olivér

A KÖTET LEKTORAI:

Prof. Dr. Szávai Ferenc Károli Gáspár Református Egyetem

Dr. habil. Tefner Zoltán, egyetemi magántanár Budapesti Corvinus Egyetem

FELELŐS KIADÓ:

Egyesület Közép-Európa Kutatására

Elnök: Prof. Dr. Gulyás László

6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37.

e-mail: laszlo.gulyas65@gmail.com

ISSN 2062-3712

ISBN 978-615-81261-5-1

Nyomda: S-Paw, Üllés

Egyesület Közép-Európa Kutatására

Szeged 2021

ELŐSZÓ, AVAGY GONDOLATOK A VIKEK „LOKÁLIS TRIANON PROJEKTRŐL”

A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (www.vikek.eu) a trianoni békediktátum 100 éves évfordulója alkalmából számos kutatási és publikációs platform (könyvkiadás, konferenciák) megszervezésével kapcsolatos projektet indított el. Ezek az alábbiak:

1. Szintézisírás; ennek jegyében „A trianoni békediktátum története hét kötetben” című könyvsorozat megírása és kiadása.
2. Konferenciák szervezése a témakörben.
3. Új kutatási irányok elindítása, úgymint:
 - a) Trianon beágyazása a közép-európai történelembe, különös tekintettel a versaillesi békerendszer (versaillesi béke, saint-germaini béke, etc.) történetére.
 - b) Ideiglenes államterek történetének összehasonlító jelleggel történő feldolgozása.
 - c) Atrocitások története: leltárkészítés és jellemzőik feltárása.
 - d) Lokális Trianonok számbavétele és bemutatása.
 - e) Trianon és a földrajzi tér kapcsolatának vizsgálata (regionalitás, gazdaság-földrajzi témák) különös tekintettel a térképi ábrázolásokra.
 - f) Trianon lehetséges infografikai ábrázolásai

Jelen kötet a „lokális Trianonok” projekt egyik fontos eleme. Mit értünk „lokális Trianon” alatt? Válaszunk: A trianoni békediktátum történetét globális nézőpontból és a nemzeti keretek (értsd magyar állam) szempontjából a magyar történészek már alaposan megírták (bár még néhány fehér folt maradt). Könyvek születtek arról, hogy mi történt a versaillesi békekonferencián, vagy mi történt a magyar állammal nagypolitikai nézőpontból.

A „lokális Trianon projekt” újdonsága abban rejlik, hogy egy alulról felfelé történő építkezés segítségével ugyanezen történetet lokális nézőpontból építjük fel. A sok lokális történetből hozzuk létre a nagy országos képet. Mit jelent ez pontosan? Válaszunk:

1. Feltárunk (értsd megírunk) olyan eseményeket, amelyek egy-egy vidéki városban, vagy egy-egy megyében történtek, de országos jelentőségűvé váltak. Tipikus példa a soproni népszavazás.
2. Kiadjuk az események megértéséhez szükséges - zömében helyi – forrásokat.

3. Bemutatunk olyan vidéken történt eseményeket, amelyek kilógnak az országos folyamatokból. Például a székesfehérvári esetet: miközben az országban sorra alakultak a Károlyi kormányt támogató helyi Nemzeti Tanácsok, Székesfehérvár városa megvonta a bizalmat Károlyi Mihály kormányától.
4. Feltárjuk, hogy egy-egy város, egy-egy megye szempontjából rövid-közép- és hosszú távon mit jelentett Trianon. Például számbavesszük a trianoni béke gazdasági hatását a városra/megyére (vonzáskörzet és/vagy piacvesztés, etc.).

Jelen kötet 11 tanulmánya a Délvidék egy szűkebb részének, Csongrád, Csanád és Torontál megye vonatkozásában mutatja be, hogy a trianoni békediktátum megszületésének folyamata hogyan érintette a térséget. A kötetben felülről lefelé építkezünk:

- Bene Krisztián tanulmánya a globális szint, arról szól, hogy az antant hogyan és miért hozta létre a Délvidéken a francia megszállási zónát.
- Gulyás László tanulmánya a nemzeti szint, bemutatja, hogy hogyan történt Magyarország román megszállása.
- Gulyás László második tanulmánya átmenet a globális és a lokális szint között. Bemutatja, hogy miközben a versaillesi békecsinálók az „Új-Európa” megalkotásán dolgoztak, hogyan intézték el egy magyar kisváros (Makó) sorsát.
- A kötet további szerzői – Halmágyi Pál, Kókai Sándor, Makó Imre, Miklós Péter, Marosvári Attila és Perczel Olivér –
- tanulmányaikban egy-egy lokális nézőpontot ábrázolnak. Felvázolják, hogy egy-egy települést hogyan érintett a trianoni békediktátum megszületésének Vesaillestől Apátfalváig szerteágazó folyamata.

Szeged, 2021. január 4.

Gulyás László,
mint a lokális Trianon projekt vezetője

TARTALOMJEGYZÉK

Gulyás László: Előszó, avagy gondolatok a VIKEK lokális Trianon projektjéről.	7
Bene Krisztián: A délvidéki semleges zóna létrehozása	11
Gulyás László: A Magyar Királyság román megszállásának szakaszai, különös tekintettel a Partium és a Tiszántúl elfoglalására	27
Gulyás László: Makó kérdése a versailles-i békekonzferencián.	43
Halmágyi Pál: Makó francia megszállása, 1919. április 27. – 1919. június 15.	55
Halmágyi Pál: Makó román megszállása, 1919. június 17. – 1920. március 29.	67
Makó Imre: A vörös offenzíva és a román megtorlás Hódmezővásárhelyen 1919. július	81
Perczel Olivér: Román megszállás Szentesen, 1919–1920	99
Perczel Olivér: Csongrád román megszállása, 1919.	127
Marosvári Attila: Románellenes lázadás Apátfalván, 1919. június 23.	147
Kókai Sándor: A torontáli háromszög (Magyar-Bánság) településeinek néhány társadalmi jellemzője a 20. században	167
Miklós Péter: Temesvártól Szegedig. Trianon hatása a csanádi egyházmegye életére és Glattfelder Gyula püspök tevékenységére.	185

BENE KRISZTIÁN

A DÉLVIDÉKI SEMLEGES ZÓNA LÉTREHOZÁSA

1. Bevezetés

Furcsa módon az első világháborús balkáni hadszíntéren zajló hadműveletek kevés figyelmet kaptak mind a hazai, mind pedig a nemzetközi történetírásban, noha az itt harcoló antantcsapatok soraiból kerültek ki azok az alakulatok, amelyek a háború lezárása után a régió stabilitását voltak hivatottak szavatolni. Ezek közül a francia Keleti Hadsereg (később Magyarországi Hadsereg) hárult az a feladat, hogy Magyarország megszállásával biztosítsa a rendet és a határok rendezésének békés lebonyolítását. A nemzetközi politika változása és a helyi erőviszonyok alakulása miatt a francia katonai jelenlét elsősorban Magyarország dél-alföldi és bánági területeinek megszállására korlátozódott, ami nem tette lehetővé az eredeti célok megvalósítását. Ugyanakkor a francia csapatok időnként saját szövetségeseik túlkapásai ellen is felléptek, ami lehetővé tette egyes területeken a magyar közigazgatás megőrzését, valamint hozzájárultak a Horthy altengernagy vezetése alatt létrejött katonai erő felfegyverzéséhez és megerősödéséhez. Jelen tanulmány ezt az ellentmondásos francia katonai szerepvállalást kívánja röviden bemutatni.

2. A balkáni front és a franciák 1915 márciusától 1918 őszéig

Az első világháború során a francia terminológia szerinti keleti front, vagyis a balkáni hadszíntér kialakulásának fő oka Törökország 1914. novemberi hadbalépése volt, amely veszélyeztette a közel-keleti brit pozíciókat, elsősorban a Szezi-csatornát, valamint a tengersizorosok lezárásával megnehezítette, hogy a nyugati antanthatalmak fegyverrel és felszereléssel lássák el Oroszországot. Ebből kifolyólag a brit és a francia hadvezetés számára Törökország semlegesítése és az Oroszország felé vezető tengeri útvonal megnyitása kiemelt prioritású feladattá vált. A szorosok megszerzéséért indított 1915. márciusi tengeri had-

művelet ugyanakkor kudarcba fulladt, ezért április végén brit–francia expedíciós haderő szállt partra, azonban ennek bevetése sem hozott eredményt, ezért hosszan elnyúló, veszteségteljes harcok után 1915–1916 fordulóján kivonták ezeket az erőket és Görögországba szállították át őket, hogy a központi hatalmak által több irányból megtámadott Szerbiának nyújtsanak segítséget. Ugyanakkor a központi hatalmak hadseregeinek gyors előretörése miatt erre csak részlegesen került sor (hozzávetőlegesen 140.000 szerb katonát tengeri úton kimentettek Korfu szigetére), ugyanakkor ez egy új hadszíntér kialakulását is maga után vonta, mivel az antantnak Szerbia veresége után jelentős erősítéseket kellett a Balkán-félszigetre irányítania, hogy fel tudják venni a harcot a bolgár, német, osztrák–magyar erőkkel. Így jött létre a Szövetséges Keleti Hadsereg, amely 1916 tavaszától Görögország északi határán harcolt a központi haderőkkel.¹

Mivel ezen a frontszakaszon nem sikerült jelentősebb katonai eredményt felmutatni, egy új ország friss erőinek bevonásával kívántak stratégiai sikert felmutatni, ezért az antantvezetők diplomáciai manőverekkel elérték, hogy Románia augusztus 27-én hadüzenet nélkül megtámadja az Osztrák–Magyar Monarchiát és benyomuljon Erdélybe. Ugyanakkor a hadművelet nem a tervek szerint alakult, mivel az osztrák–magyar és német csapatok rövid időn belül visszaszorították a román erőket, majd pedig több irányból megindított offenzívával elfoglalták Románia jelentős részét, amely kénytelen volt 1918 májusában megalázó feltételekkel békét kötni Bukarestben.² A hadműveletek hátországának biztosítása érdekében az antanthatalmak diplomáciai és katonai nyomást fejtettek ki a görög politikai vezetésre, amelynek következtében 1917 júniusában I. Konstantin király lemondott a trónról fia, Sándor javára, és új görög kormány alakult Venizélosz vezetésével, amely már hivatalosan is hadat üzent a központi hatalmaknak. Ez a teljes görög haderő csatlakozását is jelentette a Keleti Hadsereghez, amely folyamatosan növelte létszámbeli fölényét a központi hatalmak erőivel szemben. Ennek következtében 1918 derekára 23 hadosztály kötelékében 574.000 brit, francia, szerb, görög, olasz, orosz, valamint nemzetközösségi és gyarmati katona állt rendelkezésre egy nagyszabású

1 Stretenovic, Stanislav (2016): *Libérer la patrie ou unifier les Slaves du Sud? Les enjeux serbes du front de Salonique*. In: Le Naour, J.-Y. szerk. (2016): *Front d'Orient, 1914-1919. Les soldats oubliés*. Éditions Gaussien. Marseille. 102–104. old.

2 Traian, Sandu (2016): *La Roumanie, l'allié à contremps. (R)entrées et sortie(s) de guerre d'une petite puissance*. In: Le Naour, J.-Y. szerk. (2016): *Front d'Orient, 1914-1919. Les soldats oubliés*. Éditions Gaussien. Marseille. 158–164. old.

offenzíva megindításához, miközben velük szemben csupán 14 német, bolgár és osztrák–magyar hadosztály rendezkedett be védelemre.

Ilyen előkészületek után került végül sor 1918. szeptember 15-én arra a nagyszabású antantoffenzívára, amelynek következtében Bulgária fegyverszünetet kért, az antanterők pedig anélkül törhettek előre a Balkán-félszigeten, hogy komolyabb ellenállásba ütköztek volna. A támadás annyira sikeres volt, hogy az antantcsapatok november elején már a magyar országhatárt is elérték. Mivel az 1918. november 3-án Padovában megkötött fegyverszüneti egyezmény nem tisztázta egyértelműen az önállóvá vált Magyarország helyzetét, Károlyi Mihály miniszterelnök vezetésével delegáció indult Belgrádba, hogy tárgyaljanak Franchet d'Espérey tábornokkal, a Szövetséges Keleti Hadsereg vezetőjével a fegyverszünetről, amelyet végül november 13-án írtak alá.³ A 18 pontos egyezmény értelmében a magyar csapatoknak ki kellett vonulniuk a demilitarizált keleti és déli területekről, amelyek a szövetséges erők megszállása alá kerültek, ugyanakkor utóbbiak fenntartották a jogot, hogy bármilyen stratégiaileg fontos pontot megszálljanak. A magyar haderőt le kellett szerelni, mindössze 6 gyalog- és 2 lovashadosztály maradhatott fegyverben, de ezek is csupán a belső rend fenntartása érdekében.⁴ Ezt követően pedig egy antantmissziót delegáltak Budapestre Fernand Vix vezérkari alezredes vezetésével, amelynek a konvenció feltételeinek betartását kellett ellenőriznie.⁵

3. Magyarország francia megszállásának terve és a valóság

3.1. Francia tervek Magyarország megszállására

Az előzetes politikai döntés értelmében a Szövetséges Keleti Hadsereg kötelekén belül működő francia Keleti Hadseregnek Magyarország teljes területét meg kellett volna szállnia annak érdekében, hogy biztosítsa a rend fenntartását,

3 Schiavon, Max (2016): *Le Front d'Orient. Du désastre des Dardanelles à la victoire finale 1915-1919.* Éditions Tallandier. Paris. 299–370. old.

4 Ádám Magda – Litván György – Ormos Mária (1993): *Documents diplomatiques français sur l'histoire du bassin des Carpates 1918–1932. Volume I. Octobre 1918 Août 1919.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 68–70. old.

5 Ormos Mária (1984): *Padovától Trianonig 1918-1920.* Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 76–77. old.

valamint elősegítse a későbbi területi rendezést, amelynek részleteiről a béketárgyalásokon kellett döntenie a győztes hatalmaknak. A feladat végrehajtásához rendelkezésre álló francia erők – a célra a magyar határok módosításában érdekelt szövetséges államok hadseregei nyilvánvalóan nem voltak alkalmasak – létszáma ugyanakkor komoly mértékben lecsökkent, mivel a francia csapatok jelentős részét átirányították Törökországba és Oroszországba.⁶ Ennek következtében a Magyarországon felhasználható francia alakulatok mindössze három gyalogoshadosztályból (a 11. és 17. gyarmati gyalogshadosztályból és a 76. gyalogshadosztályból), valamint egy lovasdandárból álltak Paul Prosper Henrys tábornok vezetése alatt,⁷ amely érdemi katonai fellépést nem tett lehetővé. Ebből kifolyólag ez a haderő a német Mackensen-hadsereg átvonulását és hazatérését sem tudta megakadályozni, azok a kísérletei, amelyekkel pedig a magyar kormányt próbálta rávenni ennek kivitelezésére, csupán részeredményeket hoztak, mivel a német tábornagnak és kíséretének internálásán kívül nem sikerült a német haderőt feltartóztatni, lefegyverezni és táborokba irányítani.⁸ Ugyanezen okból kifolyólag november 20-án visszavonásra került az az utasítás is, hogy a francia csapatok Budapest központtal vonják ellenőrzésük alá az egész országot, hiszen erre ilyen kis létszámú különítmény a gyorsan előretörő nagylétszámú szövetséges haderők között, amelyek gyakran egymással is szemben álltak, hatékony módon nem volt képes.⁹

A belgrádi konvenció délen a Beszterce–Maros–Szabadka–Baja–Pécs–Dráva tengely mentén jelölte ki a demarkációs vonalat, ugyanakkor a szerb hadsereg ezt nem tartotta tiszteletben, mint ahogy a román haderő is megsértette a keleten meghúzott vonalat. Annak ellenére, hogy Henrys tábornok az ország helyzetének stabilizálása céljából kiemelt fontosságúnak tartotta volna Magyarország egész területének megszállását, amelyhez brit csapatokat is igénybe vett volna a rendelkezésre álló francia csapatokon kívül,¹⁰ a francia politikai vezetés az általános helyzetből kiindulva csupán arra adott utasítást, hogy a Délvidéken

6 Vadász Sándor (1969): Vix és Károlyi. *Hadtörténelmi Közlemények*. 1969/2. szám. 3. old.

7 Service historique de la Défense (SHD) GR 26 N 88/2. *Compte rendu journalier du 18 novembre 1918*.

8 Takács Gyula (2010): Mackensen vezértábornagy internálása Magyarországon 1918-ban. *Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatásra Közleményei*. 2010/1. szám. 25–31. old.

9 Ádám – Litván– Ormos (1993) 82. old.

10 Uo. 117–119.

hozzon létre egy semleges zónát, amely lehetővé teszi a jugoszláv és a román hadseregek közötti összetűzések elkerülését azokon a területeken, amelyre mindkét állam igényt tartott. Ebből a megfontolásból került sor a Bánság francia megszállására (észak-déli irányban a Marostól a Dunáig, keleten Orsovától Lippáig, nyugaton pedig Szerbcsanádtól Báziasig), amelyet a 11. gyarmati gyalogoshadosztály hajtott végre 1919. január 25. és 30. között, miközben ezzel párhuzamosan – diplomáciai egyeztetések után – kivonták a már itt állomásozó szerb csapatokat.¹¹

3.2. A Délvidék békéjének fenntartása

A Budapesten tartózkodó francia katonai misszió és a francia Keleti Hadsereg jelentéseiből ugyanakkor egyértelműen kiderült, hogy a magyar belpolitikai helyzet alakulása – a kormány instabil helyzete és a kommunisták növekvő befolyása – aggodalommal töltötte el a francia politikai és katonai vezetést, ezért döntés született két fontos magyarországi hídfőállás, Arad és Szeged elfoglalásáról is. Ezek biztosításával kívánták elősegíteni, hogy a magyar fegyveres erők esetleges ellenséges fellépése esetén jobb pozícióból tudják megindítani a hadműveleteket. Az 1. afrikai vadászrezd egyik különítménye december 30-án érkezett meg Aradra, ahol kisebb zavargások törtek ki megérkezése előtt, ezért az alakulat itteni tevékenységét rendfenntartási feladatok végrehajtásával kezdte meg. A veterán katonák gyorsan helyreállították a rendet, a zavargásokban résztvevőket pedig lefegyverezték, a polgári közigazgatás munkájába azonban nem szóltak bele.¹² A 76. gyalogoshadosztály kötelékébe tartozó 210. gyalogrezd 1919. január 1. és 4. között érkezett meg Szegedre, ahol kaszárnyákban és iskolákban helyezték el a francia katonákat, de az egység hadinaplójának tanúsága szerint felhívták figyelmüket arra, hogy állandó készenlétben kell állniuk egy esetleges bolsevik támadás visszaverése miatt.¹³ Január 12-én Henrys tábornokot ideiglenesen megbízták a Szövetséges Keleti Hadsereg vezetésével

11 Bernachot, Jean (1970): *Les armées françaises en Orient après l'armistice de 1918. L'armée française d'Orient l'armée de Hongrie.* Imprimerie nationale. Paris. 64. old.

12 Martin, Léonce (1920): *En campagne européenne 1914–1919. 1er régiment de chasseurs d'Afrique, Charles-Lavauzelle.* Paris. 49. old.

13 Anonyme (1922): *Historique du 210e régiment d'infanterie.* R. De Thorey. Dijon. 31. old.

Franchet d'Espèrey tábornok franciaországi utazási idejére, ezért helyettesének átmenetileg Paul de Lobit tábornokot nevezték ki a francia Keleti Hadsereg élére. Mivel megbízatásának lejárta után Henrys tábornokot Lengyelországba vezényelték, De Lobit tábornok véglegesen megkapta a Délvidéken állomásozó francia haderő feletti parancsnokságot.¹⁴

A következő hónapok folyamán a francia haderő (amelynek neve március 1-én Magyarországi Hadseregre változott) legfontosabb feladata a semleges zóna békéjének fenntartása volt, amelyet legalább annyira fenyegetett a jugoszláv és román hadseregek közötti összeütközés lehetősége,¹⁵ mint a magyar és román haderők közötti konfliktus, illetve a katonai vezetők folyamatosan számoltak egy közvetlen magyar támadás eshetőségével is. Ugyanakkor a francia csapatok alapvetően jól helytálltak a rájuk bízott szerepkörben, ami részben indokolta a politikai vezetésnek azt a döntését, hogy hasonlóképpen használják fel őket Erdélyben is, ahol a román csapatok folyamatosan újabb és újabb területeket foglaltak el, amiben a diplomáciai iratok tanúsága szerint az itt állomásozó francia Dunai Hadsereg parancsnoka, Henri Berthelot tábornok támogató állásfoglalása is komoly segítséget jelentett (amelyet egyébként több tábornoktársa, így Henrys és De Lobit is számos alkalommal kritizált).¹⁶ Ebből kifolyólag a békekonferencia illetékes albizottsága azt javasolta, hogy Erdélyben is hozzanak létre egy olyan semleges övezetet, amely elválasztja egymástól a magyar és a román csapatokat, ezáltal pedig lehetővé teszi az ellenségeskedések beszüntetését. Ennek alapján Franchet d'Espèrey tábornok március 3-án De Lobit tábornokot bízta meg a semleges zóna megszállási terveinek kidolgozásával, aki különböző módosítási javaslatok beépítése után március 19-re készült el a részletes forgatókönyvvel. Ennek északi határa a Szamos és a Tisza, déli határa a Maros volt, míg keleten az Arad–Nagyszalonta–Nagyvárad–Nagykároly–Szatmárnémeti vonal, illetve nyugaton a Debrecen–Orosháza–Hódmezővásárhely–Szegedtől öt kilométerre nyugatra húzódó tengely határolta. Ugyanakkor ennek a viszonylag nagy területnek a megszállására a francia Keleti Hadseregnek csupán minimális erők álltak rendelkezésére: egy gyalogezred, egy

14 Bernachot (1970) 57–58. old.

15 Gulyás László (2012): A Délvidék története 2. A török kiűzésétől Trianonig 1683-1920. Közép-Európai Monográfiák 6. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 95-98. old. Továbbá Gulyás László-Csüllög Gábor (2016): A román állam területi kialakulásának története IV. Nagy- Románia születése a terepen. Közép-Európai Közlemények 2016/1. szám 158-170. old.

16 Lásd például Ádám – Litván – Ormos (1993) 245., 352–354., 380–381. old.

lovasezred és néhány szakasz páncélautó. Nyilvánvaló módon bármelyik érdekelt fél támadó fellépése esetén ezek az egységek nem voltak alkalmasak a terület integritásának biztosítására. Ez a Szövetséges Keleti Hadsereg parancsnoka, Franchet d'Espèrey számára is egyértelmű volt, ezért nem hagyta jóvá a terület megszállására irányuló akciót. Úgy vélte, hogy annak kivitelezése csak a szövetséges államok haderejének bevonásával lenne megvalósítható, amely azonban magasabb szintű politikai egyeztetést igényelt, vagy pedig a magyar kormány jóváhagyását, amely a leginkább ellenérdekelt volt a Magyarország területét megcsonkító tervezetben.¹⁷

3.3. Az elmaradt francia offenzíva a Tanácsköztársaság ellen

Utóbbi megszerzése érdekében a budapesti francia katonai misszió vezetője, Vix alezredes március 20-án átadta a magyar kormánynak a jegyzéket (Vix-jegyzék), amely még aznap elutasította azt, ami nem csupán az ellenségeskedések kiújulását vonta maga után – amivel a franciák számoltak –, hanem a kormány bukását és a Tanácsköztársaság kikiáltását is, amely teljesen váratlanul érte a francia vezetést.¹⁸ Vix értesítette feletteseit a helyzet alakulásáról, ami azonnal maga után vonta a Magyarországi Hadsereg riadókészültségbe helyezését, mivel De Lobit tábornok a magyar csapatok támadásától tartott.¹⁹ A francia csapatok legnagyobb harcértékkel bíró részét, két gyalogoshadosztályt Szeged térségében vontak össze, miközben három szerb hadosztályt Versec, Nagyikinda és Óbecse körül koncentráltak azzal a kettős céllal, hogy egy esetleges magyar támadást vissza tudjanak verni, illetve hogy képesek legyenek hatékony támadóakciót indítani szükség esetén.²⁰ Bár a katonai vezetés komolyan számolt azzal, hogy a baloldali érzelmű magyar lakosság részéről nagyobb megmozdulásokra kerül sor a francia csapatok ellen az új politikai rendszer létrejöttének hírére, néhány kisebb zavargástól eltekintve ilyen akciók nem történtek az ellenőrzésük alatt tartott területen. Ugyanígyen alaptalannak bizonyult az a félelem is, hogy a magyar csapatok nagyszabású támadást indítanak a francia pozíciók ellen. A

17 Bernachot (1970) 80-99. old.

18 Ormos (1984) 185-186., 208-211. old.

19 SHD GR 26 N 89/2. Armée française de Hongrie: J.M.O. 15–31 mars 1919. Confirmation de message du 21 mars 1919.

20 SHD GR 26 N 89/2. Armée française de Hongrie: J.M.O. 15–31 mars 1919. Copie de message chiffré du 22 mars 1919.

rendelkezésre álló repülőállománnyal folyamatosan felderítőrepüléseket végeztek, de semmilyen jelentősebb magyar csapatmozgást sem fedeztek fel.²¹

Mindezek mellett március második felében a francia és magyar reguláris egységek között sor került kisebb összetűzésekre. Március 25-én éjjel a 3. gyalogezred 1. zászlóalját, amely éppen Eszékről Temesvárra tartott vasúton, az éjszakai sötétséget és a franciák terepismeretének hiányosságait kihasználva Békécsabára irányították, ahol magyar erők kerítették be és fegyverezték le.²² Március 27-én két, Szegedről Aradra tartó francia tüzérségi alakulatot megtámadtak, a támadásban a francia erők két önjáró lövegekkel ellátott üteget (a 214-et és a 219-et) vesztettek, valamint jelentős mennyiségű egyéb hadianyagot.²³ A magyar egységek néhány nappal később mindkét esetben szabadon engedték a francia foglyokat, majd a francia hadvezetőség kérésére a zsákmányolt fegyvereket és felszerelést is visszaszolgáltatták. Összecsapások nem csak a szárazföldön, hanem vízen is előfordultak, mivel De Lobit tábornok két monitort és két naszádot küldött Budapest térségébe a Dunán, hogy kapcsolatba lépjenek a magyar fővárosban tevékenykedő katonai misszióval. Budafoknál erős tüzzel fogadták az egységeket, de folytatták útjukat a fővárosig, ahol a két naszádot ideiglenesen lefoglalták a magyar hatóságok, de végül a legénységükkel együtt szabadon engedték őket, miközben azt is engedélyezték, hogy a tisztek kapcsolatba lépjenek a katonai misszióval. Végül március 24-én a hajók visszatértek korábbi állomáshelyükre, Bajára.²⁴ Mindezek alapján egyértelműnek tűnik, hogy a magyar katonai és politikai vezetés minden esetben gondosan ügyelt arra, hogy ne mérgesítse el a helyzetet és a kisebb összecsapások után (melyek egyébként magyar sikerekkel zárultak) szabadon engedte a foglyul ejtett katonákat, sőt még fegyvereiket is visszaszolgáltatta.

A francia hadvezetés a sikeres kapcsolatfelvétel ellenére továbbra is aggódott a magyar fővárosban tartózkodó francia katonatisztek sorsa miatt, ezért De Lobit tábornok hivatalosan tiltakozását fejezte ki a magyar kormány felé amiatt, hogy a szövetséges katonai missziók nem hagyhatták el a magyar fővárost, tehát gyakorlatilag internálták őket. Kun Béla külügyi népbiztos március 25-i válaszában

21 SHD GR 26 N 89/2. Armée française de Hongrie: J.M.O. 15–31 mars 1919. Copie de télégramme du 23 mars 1919.

22 Anonyme (1920): Historique du 3e régiment d'infanterie coloniale pendant la guerre 1914–1919. Norbertine. Rochefort-sur-Mer. 76–77. old.

23 SHD GR 26 N 89/2. Armée française de Hongrie: J.M.O. 15–31 mars 1919. Copie de télégramme du 27 mars 1919.

24 Bernachot (1970) 118., 282–285. old.

jelezte, hogy minden küldöttség szabadon elhagyhatja Budapestet és Magyarországot, a következő napok folyamán pedig minden misszió útra is kelt, így Vix is megérkezett 28-án Belgrádba, ahol a tapasztalatairól tartott beszámolója képezte a francia politikai és katonai vezetés számára az egyik legfontosabb információforrást a magyarországi eseményekről.²⁵ Az általa elmondottakból azt szűrték le, hogy az új politikai vezetés támogatottsága messze nem teljeskörű, katonai ereje pedig még szervezetlen, ezért egy határozott támadással fel lehetne számolni a kommunista rendszert. Ugyanakkor a nagyívű tervhez hiányzott a megfelelő katonai erő, mivel a francia Keleti Hadsereg létszáma a katonák lejáró szolgálati idejéből fakadó leszerelések miatt folyamatosan apadt, ezért egyik gyalogoshadosztályát is fel kellett oszlatnia, erősítést pedig nem kapott.²⁶ Ebből kifolyólag a francia haderő önálló támadóakció kivitelezésére nem volt alkalmas, a közös katonai fellépést pedig a békekonferencia ülésén a többi nagyhalalom delegációja nem támogatta, így egyelőre tárgyalásos úton próbálták meg rendezni a helyzetet, távlatilag pedig a régióbeli szövetségesek katonai teljesítményétől függött a magyarországi helyzet kimenetele.

Utóbbiak közül a szerb hadvezetés – mely hadi céljait már elérte – nem kívánt aktívan részt venni további hadműveletekben Magyarország ellen, így az ő haderejére támadóakciókban nem lehetett számítani. Ebből kifolyólag a csehszlovák és a román erők jöhettek szóba, amelyeket saját vezetésük – a kitűzött területszerzési célok megvalósítása érdekében – szívesen vetett be a Tanácsköztársaság hadereje ellen. Az április 16-án meginduló román offenzíva gyorsan teret nyert a rosszul szervezett és létszámbeli hátrányban lévő magyar csapatokkal szemben, aminek következtében a román erők április végére már a Tiszáig törtek előre. Ugyanekkor a csehszlovák erők is megindultak déli irányba és elfoglalták Sátoraljaújhelyt, illetve a Kárpátalja egy részét, ahol kapcsolatba kerültek a román csapatokkal, amelyekkel össze is csaptak. Végül csupán határozott francia utasításra szüntették be az ellenségeskedést.²⁷ A helyzet súlyosságát jól jelzi, hogy az 1918 vége óta a románok ellen folyamatosan harcoló székely különítmény felvette a kapcsolatot a Magyarországi Hadsereg vezetésével, amelynek felajánlották megadásukat azzal a feltétellel, hogy Székelyföld nem kerül román fennhatóság alá. A francia hadvezetőség visszautasította az

25 Ádám – Litván – Ormos (1993) 495., 506. old.

26 Bernachot (1970) 126., 134–135. old.

27 Szijj Jolán főszerk. (2000): Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Petit Real. Budapest. 591–592. old.

ajánlatot, mivel az elfogadhatatlan volt román szövetségese számára,²⁸ így április 27-én az alakulat nagy része megadta magát a románoknak, kisebbik fele pedig a magyar Vörös Hadsereg kötelékében folytatta a harcot.²⁹

3.4. Összetűzés a szövetségeseikkel és a magyar politikai rendezés támogatása

A román támadás a megnyúlt utánpótlási vonalak miatt ugyanakkor a Tisza vonalán megállt, amit a román erők állásaik megerősítésére használtak fel. Ennek keretében került sor a francia és román hadsereg között egy incidensre Aradon. A román főparancsnokság engedélyt kért egy ezred Aradon történő állomásoztatására, hogy könnyebben tudjon utánpótlást szállítani a Marostól északra tevékenykedő román csapatoknak a francia katonai fennhatóság tiszteletben tartása mellett. Május 16-án ezt a francia főparancsnokság jóvá is hagyta, majd még aznap este visszavonta az engedélyt és szigorúan megtiltotta a román csapatok belépését a városba (minden bizonnyal újabb román területszerzéstől tartva).³⁰ Ugyanakkor a román erők május 17-én bevonultak a városba és – az előzetes megállapodásokkal ellentétben – felszólították a francia csapatokat a város elhagyására. A francia főparancsnokság ezt megtagadva távozásra szólította fel a románokat, akik ezzel szemben helyi közigazgatási és rendfenntartó erők szervezésébe kezdtek, tehát gyakorlatilag román területnek tekintették a várost és az utánpótlás szállításának akadályozásával próbálták távozásra rávenni a francia erőket. Erre végül nem került sor, de a két fél feszült hangulatban tevékenykedett tovább a városban a békekonferencia végleges döntését várva a város hovatarozásáról.³¹ Ennek fényében nem meglepő, hogy amikor a román hadvezetés azzal a kéréssel fordult Franchet d'Espèrey tábornokhoz, hogy enge-

28 Bernachot (1970) 148–149. old.

29 Laczkó Mihály (1992): Áruló volt-e a Székely Hadosztály? *Honismeret*, 1992/2. szám. 65–82. old.

30 SHD GR 26 N 89/6. Armée française de Hongrie: J.M.O. 16–31 mai 1919. Message du Général Commandant Armée de Hongrie du 16 mai 1919., Message téléphone du Général Commandant Armée de Hongrie du 16 mai 1919.

31 SHD GR 26 N 89/6. Armée française de Hongrie: J.M.O. 16–31 mai 1919. Message du du Général Commandant Armée de Hongrie du 17 mai 1919., Copie de télégramme du lieutenant-colonel Defer et du général de Tournaure du 17 mai 1919.

délyezze csapataik számára a Szegeden keresztül történő csapatmozgásokat a francia fennhatóság tiszteletben tartása mellett, a francia főparancsnok a semleges zóna fenntartására hivatkozva mereven elzárkózott a kérés teljesítésétől.³²

Miközben a Tanácsköztársaság hadereje jelentős sikereket ért el a Felvidéken, a francia politikai és katonai vezetés megpróbált megoldást találni az így kialakult súlyos helyzetre. Ennek részben diplomáciai elemei voltak (jegyzékváltások), részben újból felmerült a katonai megoldások előtérbe helyezése, ugyanakkor megjelent egy új elem is, az ideológiailag megosztott Magyarország számára egy eltérő belpolitikai alternatíva felkínálása. Ennek jegyében került sor francia támogatással május 5-én Aradon egy magyar ellenkormány felállítására Károlyi Gyula vezetésével. A Magyarországi Hadsereg vezetése komoly potenciált látott egy antikommunista érzelmű magyar politikai erőben, amelynek segítségével könnyebb lesz felszámolni a Tanácsköztársaságot, helyreállítani a rendet és véget vetni az ellenségeskedéseknek. A kormány május 9-én elindult Aradról, hogy Szegedre helyezte át székhelyét. A viszonyokat jól jellemzi, hogy útközben Mezőhegyesen a román hatóságok a kormány tagjait letartóztatták és közel két hétre internálták, majd ezt követően csak a határozott francia fellépés hatására engedték szabadon őket. Az új, ismét Károlyi Gyula vezette kormány május 30-án Szegeden alakult meg. Június 6-tól a hadügyminiszteri posztot Horthy Miklós altengernagy töltötte be, aki francia engedéllyel azonnal hozzá is látott a saját fegyveres erő megteremtéséhez, aminek eredményeként néhány héten belül az úgynevezett Nemzeti Hadsereg kötelékében belül már több zászlóaljat sikerült felállítani.³³

4. A francia csapatok kivonása

Mivel július 9-én a békekonferencián hivatalosan is meghatározták a bán-sági jugoszláv–román határvonalat (amely a románok számára juttatta a terület nagyobb részét), sor kerülhetett a francia csapatok kivonására az itt létrehozott semleges zónából, ami egyben ennek végét is jelentette. A csapatkivonás július 16. és 22. között zavartalanul meg is történt. Valamivel nehezebb volt a helyzet a régió azon részében, amelyet a románoknak ítéltek, de szerb megszállás alatt

32 SHD GR 26 N 89/6. Armée française de Hongrie: J.M.O. 16–31 mai 1919. Télégramme du Général Commandant Armée Alliée Orientale du 28 mai 1919.

33 Ormos Mária (1998): Magyarország a két világháború korában (1914–1945). Csokonai Kiadó, Debrecen. 58-59. old.

állt. A francia katonai hatóságok többszöri határozott felszólítására volt szükség annak érdekében, hogy a szerb csapatok augusztus 2-ig elhagyják ezt a területet. Ugyanakkor a terület szervezett kifosztásának nem tudtak gátat szabni, így a kivonuló szerb erők a szállítható anyagi javak jelentős részét magukkal vitték kivonulásuk során, miközben a francia csapatok biztosították, hogy az egymással szembenálló szerb és román erők ne kerüljenek közvetlen kapcsolatba egymással.³⁴

A francia hadvezetés a magyar Vörös Hadsereg Felvidékről való kivonulása után komolyan számolt annak keleti irányú támadásával, mivel a nagyhatalmak korábbi, a román csapatok magyar területekről történő visszavonásáról szóló ígéretét nem tartották be, így Henri de Gondrecourt tábornok parancsnoksága alatt létrehoztak egy összekötő alakulatot a rendelkezésre álló francia lovassági és gépesített alakulatok felhasználásával, amely a román erők balszárnyán foglalt állást.³⁵ Ez az egység végül nem vett részt közvetlenül a harcokban, csupán biztosító erőként szolgált, amelynek elemeit a magyar támadás összeomlása után július 27-én már vissza is vontak korábbi állomáshelyeikre.³⁶ Tekintettel arra, hogy a magyar haderő feletti győzelem teljesnek bizonyult, a román csapatok pedig már a magyar fővároshoz közeledtek, a francia főparancsnokság július 29-én elrendelte a Magyarországi Hadsereg feloszlását szeptember 10-i hatállyal, amelyet követően egységei többségét le kellett szerelni és hazaszállítani, a fennmaradó alakulatokat – három gyarmati lövészezredet, egy harcokszízlőaljat, egy páncélautó szakaszt, egy szpáhiezredet és egy repülőszázadot – pedig a Dunai Hadsereg kötelékébe kellett rendelni, amelyet ekkortól kezdve francia Keleti Hadseregnek neveztek (újból), ami egyben a francia erők áthelyezését is jelentette Törökországba. Ugyanakkor a helyi katonai parancsnokság, amelyet augusztus 12-től Charles de Tournadre tábornok vezetett, fontosnak tartotta, hogy a kivonulás során Szegedet hagyják el utoljára a francia erők, a város feletti fennhatóságot pedig a magyar hatóságoknak adják át, ne pedig a szerb vagy román csapatoknak, amelyek ugrásra készen állomásoztak a város közelében, hogy saját irányításuk alá vonják azt a franciák távozása után.³⁷ Ennek eredményeképpen a már korábban megkezdett szervezőmunka, amely a Nemzet Hadsereg felállítását célozta, további támogatást kapott a francia kato-

34 Bernachot (1970) 189–195. old.

35 Martin (1920) 56. old.

36 SHD GR 26 N 89/10. Armée française de Hongrie: J.M.O. 16–31 juillet 1919. Ordre particulier n° 1280 du 26 juillet 1919.

37 Bernachot (1970) 220–225. old.

nai hatóságoktól, hogy olyan ütőképes erővé váljon, amely képes lesz átvenni a régió feletti ellenőrzést. A haderő létrehozásához komoly segítséget jelentett egyrészt a sorozás engedélyezése a francia katonai parancsnokság részéről a saját fennhatósága alatt álló területen, amely hozzájárult a létszám gyors növekedéséhez, másrészt pedig a létrejövő alakulatok felfegyverzése, melynek keretében augusztus elején 5.369 puskát, 101 géppuskát és 9 löveget adtak át a formálódó magyar hadseregnek.³⁸ Ez a támogatás tette lehetővé annak a katonai erőnek a létrehozását, amelynek segítségével Horthy a következő hónapok folyamán képes volt a megszállás alól felszabadult területeken a katonai közigazgatás megszervezésére, majd pedig hatékony közreműködésre az új politikai rendszer kialakításában, amelyre nagy szükség volt az előző időszak zűrzavara után.³⁹

5. Konklúziók

A szilárd magyar politikai és katonai hatalom kialakulása, valamint a román hadsereg kivonása a térségből már nem tette szükségessé a Szeged körüli francia védelem fenntartását, ezért a terület feletti francia fennhatóságot 1920. február 1-én megszüntették, az utolsó francia katonák pedig február 18-án⁴⁰ (más források szerint február 29-én)⁴¹ hagyták el a várost, ezzel pedig véget ért a magyarországi francia megszállás időszaka.

Felmerül a kérdés, hogyan lehet értékelni a Magyarországon működő francia hadsereg tevékenységét. Ha elfogadjuk azokat az állításokat, amelyet egy feljegyzés tartalmazott a Magyarországra vonatkozó francia politikai célokkal kapcsolatban, amelyek szerint *„Ausztria-Magyarország területének szövetséges megszállása kiváló alkalmat teremt arra, hogy a francia befolyást megalapozzuk és végérvényesen meggyökereztessük ezekben az országokban. [...] szilárdnak és igazságosnak kell mutatkoznunk egy árnyalattal több szigort tanúsítva az osztrákok, egy árnyalattal több megbocsátást a magyarok irányában. [...] Politikai célunk [...] a francia befolyás uralkodóvá tétele az új magyar köztársaságban, és azon kedvező megkülönböztetés kiaknázása, amelyről a magyarok francia megszállást kérve*

38 Szijj (2010) 494–495. old.

39 Ormos (1998) 66–77. old.

40 Bernachot (1970) 230–231. old.

41 Nagy Miklós (2019): Francia megszállás Szegeden (1918–1920). Areión Könyvek. Szeged. 79. old.

tettek tanúbizonyítást.”,⁴² akkor a francia megszállás mérlege francia szemmel nézve negatív, hiszen a fenti célok nem valósultak meg. Magyar szemmel nézve sem biztatóbb a kép, hiszen a magyarországi francia tevékenység elsősorban a szomszédos államok javára történő hatalmas területvesztéséhez kapcsolódik, méghozzá nem is alaptalanul, különösen Henri Berthelot tábornok esetében, aki számos esetben támogatta a románok – előzetes politikai megállapodásokat figyelmen kívül hagyó – előretörését és területszerzését. Globálisan szemlélve tehát a francia katonai jelenlét egyértelműen negatív következményekkel járt a magyar félre nézve, ugyanakkor nem hajtott érdemi hasznot a francia félnek. Mindemellett meg kell említeni, hogy a francia Keleti Hadsereg feladatait korábbi létszámához szabták, amely az előre nem látott törökországi és oroszországi lekötöttségek miatt 1918 végére jelentősen lecsökkent. Ez a viszonylag kis haderő – a párizsi utasítások és a helyi szövetségesek egymással gyakran ellentétes elvárásai között – aránylag jól oldotta meg a délvidéki semleges zóna létrehozását és megvédését, amelyet végül a békekonferencia döntéseinek megfelelően tudott új birtokosainak átadni. A Magyarországon töltött közel másfél év alatt a helyi francia katonai vezetők számos alkalommal szembesültek szövetségeseik túlzó követeléseivel, esetenként pedig gátlástalanságával, amelyekkel kapcsolatos fenntartásaiknak jelentéseikben hangot is adtak. Valószínűsíthető, hogy az ebből fakadó ellenérzés is szerepet játszott abban, hogy az ellenőrzésük alatt álló terület fennmaradó részét a magyar hatóságoknak kívánták átadni, nem pedig az arra igényt megfogalmazó szövetségeseiknek, amelyért a helyi lakosság is nagyon hálás volt.⁴³ Mindezeket figyelembe véve a hazánk területén megszálló feladatokat ellátó francia haderő megítélése vegyes, hiszen bár közreműködtek az ország területének megcsonkításában, ugyanakkor egy részét megőrizték a magyar államnak, valamint az általuk ellenőrzött zónában nem került sor visszaélésekre a magyar lakossággal szemben, ami a többi megszállt zónában mindennapos volt. Emellett fontos szerepük volt annak az ellenforradalmi erőnek a létrehozásában, amely végül lehetővé tette az ország politikai helyzetének megszilárdítását.

42 Ormos (1998) 62-64. old.

43 Tonelli Sándor (1939): A franciák Szegeden. 1918 december – 1920 március. A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete. Szeged. 58–59. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Service historique de la Défense:

GR 26 N 88/2. Comptes rendus journaliers du 18 novembre 1918.

GR 26 N 89/2. Armée française de Hongrie: J.M.O. 15–31 mars 1919.

GR 26 N 89/6. Armée française de Hongrie: J.M.O. 16–31 mai 1919.

GR 26 N 89/10. Armée française de Hongrie: J.M.O. 16–31 juillet 1919.

NYOMTATOTT FORRÁSOK

Ádám Magda–Litván György–Ormos Mária szerk. (1993): Documents diplomatiques français sur l'histoire du bassin des Carpates 1918–1932. Volume I. Octobre 1918–Août 1919. Akadémiai Kiadó, Budapest.

FELDOLGOZÁSOK

Anonyme (1920): Historique du 3e régiment d'infanterie coloniale pendant la guerre 1914–1919. Norbertine. Rochefort-sur-Mer.

Anonyme (1922): Historique du 210e régiment d'infanterie. R. De Thorey. Dijon.

Bernachot, Jean (1970): Les armées françaises en Orient après l'armistice de 1918. L'armée française d'Orient l'armée de Hongrie. Imprimerie nationale. Paris.

Gulyás László (2012): A Délvidék története 2. A török kiűzésétől Trianonig 1683–1920. Közép-Európai Monográfiák 6. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.

Gulyás László–Csüllög Gábor (2016): A román állam területi kialakulásának története IV. Nagy-Románia születése a terepen. Közép-Európai Közlemények 2016/1. szám 158–170. old.

Laczkó Mihály (1992): Áruló volt-e a Székely Hadosztály? Honismeret, 1992/2. szám. 65–82. old.

Martin, Léonce (1920): En campagne européenne 1914–1919. 1er régiment de chasseurs d'Afrique, Charles-Lavauzelle. Paris.

Nagy Miklós (2019): Francia megszállás Szegeden (1918–1920). Areión Könyvek. Szeged.

Ormos Mária (1998): Magyarország a két világháború korában (1914–1945). Csonkai Kiadó. Debrecen.

Ormos Mária (1984): Padovától Trianonig 1918–1920. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.

- Schiavon, Max (2016):** Le Front d'Orient. Du désastre des Dardanelles à la victoire finale 1915–1919. Éditions Tallandier. Paris.
- Stretenovic, Stanislav (2016):** Libérer la patrie ou unifier les Slaves du Sud? Les enjeux serbes du front de Salonique. In: Le Naour, J.-Y. szerk. (2016): Front d'Orient, 1914–1919. Les soldats oubliés. Éditions Gaussen. Marseille. 101–120. old.
- Szijj Jolán főszerk. (2000):** Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Petit Real. Budapest.
- Takács Gyula (2010):** Mackensen vezértábornagy internálása Magyarországon 1918-ban. Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatásra Közleményei. 2010/1. szám. 26–31. old.
- Tonelli Sándor (1939):** A franciák Szegeden. 1918 december – 1920 március. A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete. Szeged.
- Traian, Sandu (2016):** La Roumanie, l'allié à contemps. (R)entrées et sortie(s) de guerre d'une petite puissance. In: Le Naour, J.-Y. szerk. (2016): Front d'Orient, 1914–1919. Les soldats oubliés. Éditions Gaussen. Marseille. 157–170. old.
- Vadász Sándor (1969):** Vix és Károlyi. Hadtörténelmi Közlemények. 1969/2. szám. 239–265. old.

GULYÁS LÁSZLÓ

A MAGYAR KIRÁLYSÁG ROMÁN MEGSZÁLLÁSÁNAK SZAKASZAI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A PARTIUM ÉS A TISZÁNTÚL ELFOGLALÁSÁRA

1. Bevezetés

Az 1918. november 3-án Padovában megkötött fegyverszünet utáni hónapokban a Magyar Királyság szomszédai – a születőfélben lévő Csehszlovákia¹ és Nagy-Románia², illetve a délszláv állammá átalakuló Szerb Királyság³ – jelentős területeket foglaltak el a magyar állam területéből. A legnagyobb területet a román hadsereg szállta meg, csapataik még Győrt is elfoglalták

Írásunk első felében nagy vonalakban bemutatjuk Magyarországon ezen román megszállásának szakaszait. Mivel jelen munkánk alapvetően egy olyan tanulmánykötet bevezető tanulmányaként íródott, amely Csongrád, Csanád és Torontál vármegyék 1918–1920 évi történéseit mutatja be tanulmány második felében részletesen kitérünk a román megszállás ötödik szakaszára – 1919. április 16-tól–1919. május 2-ig –, melynek során a románok megszállták a Partiumot és a Tiszántúlt.

-
- 1 Gulyás László (2018/a): A csehszlovák állam születése. BBC History 2018/október 52–58. old.
 - 2 Nagy-Románia születéséről lásd Gulyás László-Csüllög Gábor (2013): A román állam területi kialakulásának története III. 1914–1918. Közép-Európai Közlemények, 2013/3. szám 177–185. old; Gulyás László-Csüllög Gábor (2016): A román állam területi kialakulásának története IV. Nagy-Románia születése a terepen. Közép-Európai Közlemények 2016/1. szám 158–170. old.
 - 3 Gulyás László (2018): A jugoszláv állam születése. BBC History 2018/december 83–87. old.

2. A román megszállás szakaszai

A Magyar Királyság román megszállása 1918. november 12-én kezdődött, amikor a román hadsereg két hadosztálya (a 7. gyalog- és az 1. vadászhadosztály) megkezdte az átkelést a Kárpátokon.⁴ A megszálló hadműveletek zárópontja pedig 1919. augusztus 28-a, amikor a román csapatok Magyaróvár elfoglalására tettek sikertelen kísérletet.

Ezt a 10 hónapig tartó – időnként megtorpanó, kétszer is több hónapig szünetelő – megszállási folyamat⁵ véleményünk szerint az alábbi 8 kisebb szakaszra osztható:

- ✓ **Első szakasz:** 1918. november 12-től 1918. december 12-ig
- ✓ **Második szakasz:** 1918. december 12-től 1918. december 31-ig
- ✓ **Harmadik szakasz:** 1918. január 1-től 1919. január 28-ig
- ✓ **Negyedik szakasz:** 1919. január 28-tól 1919. április 15-ig.
- ✓ **Ötödik szakasz:** 1919. április 16-tól 1919. május 2-ig.
- ✓ **Hatodik szakasz:** 1919. május 3-tól 1919. július 20-ig.
- ✓ **Hetedik szakasz:** 1919. július 20-tól 1919. augusztus 4-ig
- ✓ **Nyolcadik szakasz:** 1919. augusztus 4-től 1919. augusztus 28-ig

Nézzük meg az egyes szakaszok eseménytörténetét: az első szakasz első hetében – 1918. november 13–20. között – a román hadsereg átkelt a Bukovinából Erdélybe vezető két hágón (Radnai-hágó és Borgói-hágó), illetve behatolt a Felső-Moldvából Erdélybe vezető szorosokba (Tölgyesi, Gyimesi, Ojtozi),

4 Erdély elvesztésének témakörében alapműnek tartjuk Raffay Ernő (1987): Erdély 1918–1919-ben. Magvető Kiadó. Budapest. Jelen tanulmány szerzője szintén foglalkozott a kérdéskörrel, lásd Gulyás László (2019): Erdély elvesztése és a Székely Hadosztály. In: Gulyás László (szerk.): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. Szegedi Egyetemi Könyvkiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged. 149–169. old. Rövid de fontos összefoglalás Fodor János (2017): Impériumváltás Erdélyben. Rubicon, 2017/7–8. 89–93. old. Lásd még Romsics Ignác (2018): Erdély elvesztése 1918–1947. Helikon Kiadó. Budapest.

5 Ennek részleteiről lásd Suba János (2000): A román királyság 1919. évi hadjárata Magyarországgal szemben. Új Honvédségi Szemle. 2000/8. szám 82–90. old.

elfoglalta azokat, és rajtuk keresztül megkezdte az Erdélybe történő benyomulást. Néhány nappal később a Beszterce-völgyben és a Szamos-völgyben is megjelentek a román csapatok. Az erdélyi előrenyomulás egész november hónap folyamán töretlenül folytatódott.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a november 12-i román támadás mindenféle jogalap nélküli volt, hiszen a románok azután indították meg offenzívájukat, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia november 3-án aláírta a padovai fegyverszünetet. De a helyzet gyökeresen megváltozott november 13-án, amikor a Károlyi-kormány aláírta a belgrádi katonai konvenciót, amely demarkációs vonalat jelölt ki Magyarországra déli és keleti részére vonatkozóan. Ezután a románok már arra hivatkoztak, hogy csupán a konvencióban előírt demarkációs vonalat kívánják elfoglalni.⁶ Ezen vonal román szakaszának elfoglalása 1918. december 2–12. között történt meg. Mint a 1. térképről leolvasható, a Beszterce–Marosvásárhely, Nagyenyed–Déva–Zám vonaltól keletre-délkeletre fekvő területek román megszállás alá kerültek.⁷

A második szakasz 1918. december 12-én vette kezdetét, azzal, hogy az erősen románbarát Berthelot tábornok, mint a Dunai Hadsereg parancsnoka ezen a napon engedélyezte a román csapatok számára, hogy átlépjék a belgrádi katonai konvenció demarkációs vonalát. Berthelot távirata értelmében a románok, mint stratégiai fontos városokat megszállhatták Máramarossziget, Szatmárnémeti, Nagybányát, Nagykárolyt, Dést, Kolozsvárt, Nagyváradot és Aradot.⁸ Ezen engedély birtokában a román hadsereg több helyen átlépte a belgrádi konvenció vonalát. A magyar kormány, miután értesült a román előrenyomulásról, 1918. december 15-én tiltakozást jelentett be Vix alezredesnél, a Budapesten állomásozó antant misszió vezetőjénél. Vix a panaszt továbbította Párizsba, és jelezte, hogy véleménye szerint a magyar kormány panaszai a román előrenyomulással kapcsolatban jogosak és megalapozottak.⁹

6 Gulyás (2019) 152. old.

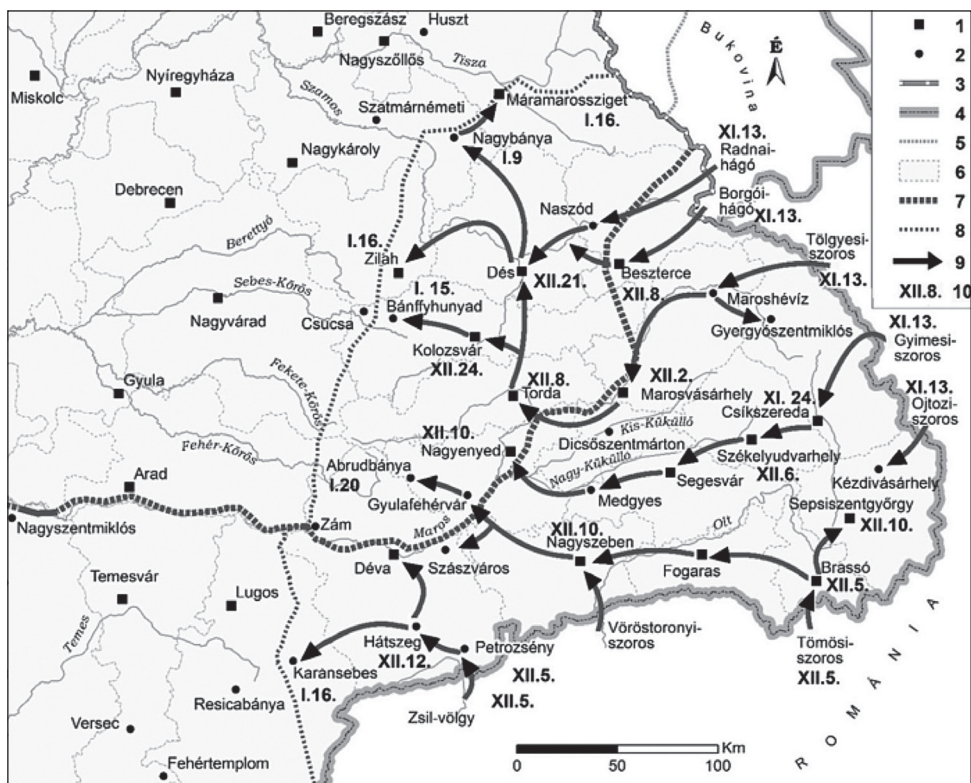
7 Fráter Olivér (2003): Erdélyi magyar helyzetkép 1916–1919-ben. Hamvas Intézet, Budapest. 117. old.

8 Berthelot döntésének motivációiról lásd: Ormos Mária (1984): Padovától Trianonig. Kossuth Kiadó, Budapest 112–115. old.

9 Raffay Ernő (2010): Balkáni Birodalom. Nagy-Románia megteremtése. Kárpátia Stúdió, Budapest. 189. old.

A Berthelot által engedélyezett előrenyomulást Párizs utasítására Franchet' D Esperey 1918. december 24-én leállította. De a december 12–24. között eltelt idő elegendő volt a románok számára arra, hogy messze a belgrádi katonai konvenció vonala mögé hatoljanak. Ennek során 1918. december 24-én elfoglalták Kolozsvárt. Aznap a román előrenyomulás a Nagybánya–Kolozsvár–Déva vonalon állt meg (lásd 1. térkép).

1. térkép: Erdély román megszállása 1918 novembertől 1919 áprilisáig

Jelmagyarázat: 1. megyeszékhely; 2. fontosabb település; 3. Magyarország határa; 4. az Osztrák–Magyar Monarchia határa; 5. osztrák tartományhatár; 6. vármegyehatár; 7. belgrádi katonai konvenció vonala; 8. a román csapatok által január 20-án elért és április 16-ig tartott vonal; 9. a román hadsereg előrenyomulási iránya; 10. a települések megszállásnak dátuma

Forrás: Csüllög–Gulyás–Suba (2020)¹⁰ 118–119. old.

10 Csüllög Gábor–Gulyás László–Suba János (2020): Térképek a trianoni békediktátum történetéhez. A trianoni békediktátum története hét kötetben sorozat IV. kötete. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.

Ezek után Berthelot tábornok 1918. december 31-én megállapodást kötött Apáthy Istvánnal – ő állt Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosság élén – egy a román és a magyar csapatokat elválasztó, ún. semleges zóna felállításáról. Ez a zóna 15 km széles volt, és a Nagybánya–Kolozsvár–Déva vonaltól nyugatra, illetve a Déva–Arad–Szeged vonaltól északra helyezkedett el. Ezen vonal futása kedvezőtlen volt a magyarok számára, hiszen lehetővé tette, hogy az addig csak felerészben megszállt Hunyad, Torda-Aranyos és Kolozs vármegyék, illetve az addig meg nem szállt Szolnok-Doboka vármegye román megszállás alá kerülhessenek.¹¹ A románok 1919 januárjának elején elfoglalták a Berthelot–Apáthy vonalig terjedő területet [az Apáthy–Berthelot semleges zónát a 2. térképen tüntettük fel – G. L.].

2. térkép: Apáthy–Berthelot semleges zóna, 1918. december 31.

Jelmagyarázat: 1. A belgrádi konvenció vonala; 2. A Bartha – Hodza féle demarkációs vonal; 3. Az 1918 december 23-i antantjegyzék demarkációs vonala; 4. A román csapatok által január 28-ig elért vonal; 5. Az Apáthy – Berthelot féle semleges zóna; 6. A semleges övezet; 7. Az 1919. március 20-i Vix jegyzékben javasolt semleges övezet; 8. Magyarország határa.

Forrás: Csüllög–Gulyás–Suba (2020) 124-125. old.

11 Fráter (2003) 155. old.

A harmadik szakasz azzal vette kezdetét, hogy a román hadsereg figyelmem kívül hagyva az Apáthy–Berthelot egyezményt, és 1919 januárjának első napjaiban újra támadásba lendült. A román csapatok beléptek az Apáthy–Berthelot semleges zónába, sőt tovább nyomultak, egyrészt a Bánffyhunjad–Csucsca, másrészt a Zsibó–Zilah irányba. De ezen offenzívájuk kemény ellenállásba ütközött. Az előrenyomuló román alakulatok első ízben 1919. január 6-án az Egeres nevű falunál voltak kénytelenek harcba bocsátkozni. De az igazi fordulópont 1919. január 13-án került sor, amikor Kratochvil Károly¹² által megszervezett Székely Hadosztály¹³ csapatai megállították őket. Ennek közvetlen előzménye az volt, hogy Kratochvil Budapestről a hadügyminisztertől távirón azt a parancsot kapta, hogy térjen ki a nagyobb erők elől, és kerüljön minden vérontás. Ezt a parancsot azonban nem volt hajlandó kiadni. Erről így írt emlékirataiban: *„Azért nem engedtem ezt kiadni, mert én már a fegyveres ellenállást Csucsánál saját felelősségemre elrendeltem.”*¹⁴ Ezért a magyar történészek döntő többsége ezen napot tekinti a Székely Hadosztály születésnapjának.

A Székely Hadosztály rögtön át is esett a tűzkeresztségen: 1919. január 13-án a Zilahtól északra fekvő Cigányi falu határában a magyar alakulatok egy kisebb ütközetben összecsaptak az előrenyomuló román csapatokkal, és meghátrálásra kényszerítették őket. Kratochvil a Nagybányától Zámig terjedő, körülbelül 170

12 Pályafutásáról Domonkos László (2010): Az elfelejtett parancsnok – Kratochvil Károly élete. Masszi Kiadó, Budapest.

13 Az 1945 előtt született munkák közül fontos részleteket mutatnak be az alábbi könyvek: Zágoni István (1943): Székelyföld ítéletidőben. Griff Könyvkiadó, Budapest. Koréh Endre (1929): Erdélyért. A Székely Hadosztály története 1918–1919. 1. köt. Makkay Zoltán Könyvkiadó Vállalata, Budapest. A szocialista korszakban született, de a mai napig használható Fogarassy László (1971): Az ismeretlen székely hadosztály. (Adatok Tiszántúl és Erdély hadtörténetéhez az 1918/1919. évi forradalmi időszakban a román általános támadásig). In. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 225–251. old. Napjaink szakirodalmából alpműnek tartjuk az alábbi könyveket: Gottfried Barna-Nagy Szabolcs (2011): A Székely Hadosztály története. Tortoma Kiadó. Barót; Domonkos László (2009): Az elárult hadosztály. Masszi Könyvkiadó. Budapest Számos további értékes tanulmányt közöl a Nagy Magyarország 2010/április tematikus száma, melynek címe „Ki volt Kratochvil Károly? A Székely Hadosztály” száma.

14 Kratochvil Károly (é. n.): A székely hadosztály 1918–1919. évi bolsevista-ellenes és ellenforradalmi harcai a székely dicsőségért, Erdélyért, Magyarország területi épiségeért és Európáért. A kötetet reprintben 2017-ben az Attraktor Kiadó újra megjelentette. Mivel a 2017. évi kiadást használtuk, a továbbiakban Kratochvil (2017) jelzéssel hivatkozunk rá. Jelen hivatkozás jelzete Kratochvil (2017) 36. old.

km hosszú front középső szakaszán, Csucsánál állította fel a 21. ezredet, hogy védje a történeti Erdély határát jelentő Királyhágót. Ezzel párhuzamosan a front déli szakaszán a Maros-völgyét, míg a front északi szakaszán a Szamos-völgyét zárta le csapataival. Azaz Kratochvil az „eddig és nem tovább” jegyében megszervezte a front magyar oldalát. Közben gróf Festetics Sándor hadügyminiszter a székely önkéntes alakulatoknak a Székely Hadosztály nevet adományozta.¹⁵

A következő napokban több kisebb-nagyobb, változó végeredményt hozó összeütközésre került sor. 1919. január 23–28. között a magyarok előrenyomultak Bánffyhunad irányába, sőt Kolozsvár visszafoglalásának terve is felmerült. Ugyanekkor a románok megpróbálták előrenyomolni Nagyvárad irányába, de ez a támadásuk kifulladt. A január 13. után kibontakozó harcokat látva Franchet d'Espèrey tábornok 1919. január 21-én kiadott egy parancsot, melyben megtiltotta a román erőknek a további előretörést. Ennek a parancsnak a román hadsereg engedelmessé vált, beszüntette támadását. A januári harcok következtében kialakult helyzetet az alábbi módon rögzíthetjük: A román csapatok 1919. január 28-ra a Máramarossziget–Nagybánya–Zilah–Csucsá–Zám vonalon álltak meg és néztek farkasszemet a Székely Hadosztállyal (lásd az 1. térkép 8. jelmagyarázatát).

A negyedik szakaszban – amely 1919. január 28-tól 1919. április 15-ig tartott – a magyar–román fronton nem került sor újabb komoly összecsapásokra, bő másfél hónap szünet következett. Ezen az se változtatott, hogy 1919. március 21-én a polgári kormányt a kommunisták megbuktatták és kezdetét vette az ún. Tanácsköztársaság.

Az ötödik szakasz az 1919. április 16-i román támadással indult. Ezen szakasról a „Bevezetésben” már jelzett okok miatt tanulmányunk jelen helyén nem írunk. Ehelyett tanulmányunk 3. pontjában mutatjuk be a Partium és a Tiszántúl megszállását a többi szakasznál jóval részletesebben.

A hatodik szakasz 1919. május 3-án kezdődött és július 20-ig tartott. Ezen időszak alatt a front a Tisza vonalán húzódott, és nem mozdult. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a Tanácsköztársaság csapatai az északi hadjárattal voltak elfoglalva, míg a románok ráérősen várakoztak a Tiszánál, számukra nem volt sürgős a további támadás.

A hetedik szakasz 1919. július 20-án vette kezdetét. Ezen a napon a magyar Vörös Hadsereg támadást intézett a román hadsereg ellen. Az első napok – ez volt az ún. tiszai csata, július 20–24. – sikerrel zárultak, a magyarok több terü-

¹⁵ Domonkos (2010) 205. old.

letet is visszafoglaltak a Tiszántúlon: északon Rakamazt, közepén Tiszafüredet, Kunhegyest és Mezőtúrt, míg délen Szentest és Hódmezővásárhelyt. 1919. július 24-én azonban a román hadsereg ellentámadásba ment át, és 26-án estére ismét ellenőrzése alá vonta az egész Tiszántúlt. A román csapatok július 29-én pedig átlépték a Tiszát, a következő napokban elfoglalták a Duna–Tisza közét, míg északon Salgótarjánig nyomultak előre. Budapestre az első román egységek augusztus 3-án vonultak be, majd 4-én délben a román főerők is megérkeztek a fővárosba.

A nyolcadik szakaszra azért került sor, mert hadműveleteket a románok a magyar főváros elfoglalása után sem állították le, behatoltak a Dunántúlra. Délnyugati irányban Székesfehérvárt (augusztus 9.) és Veszprémet (augusztus 18.) foglalták el. Míg északnyugati irányban Győr (augusztus 18.) nyomultak előre. Augusztus 21-én, Magyaróvár, illetve augusztus 28-án Kapuvár elfoglalására tettek kísérletet, de ez kudarcba fulladt. Ezzel lezárult a magyar állam román megszállásának folyamata.

3. A Partium és a Tiszántúl megszállása, avagy a román megszállás ötödik szakasza

3.1. A Székely Hadosztály harcai és fegyverletétele, április 16–április 26.

Mint azt már az előző fejezetben jeleztük a román megszállás ötödik szakasza 1919. április 16-án indult el. A jelentős túlerőben lévő román csapatok rövid idő alatt komoly eredményeket értek el. A legnagyobb sikert a románok Csucsánál érték el, ahol a román támadás megindulása előtt néhány órával a Székely Hadosztály 21. ezredét az oda Budapestre megérkező két nemzetközi vörös zászlóalj váltotta fel. Ezen vörös alakulatok harci értékét jól mutatja, hogy csucsai ténykedésüket rablással kezdték, majd eszeveszett céltalan lövöldözéssel folytatták, aztán az első román puskalövések után bőszen futásba kezdtek. Erdély kapuja, a Királyhágó ezzel elveszett.¹⁶

Kratochvil kénytelen volt Nyírbátor és Mátészalka irányába elrendelni a Székely Hadosztály visszavonulását. A székely alakulatok ezt csak a folyamatos román előrenyomulás következtében kibontakozó harcok közepette tudták végrehajtani, de eközben súlyos személyi veszteségeket szenvedtek.

16 Gottfried–Nagy (2011) 93. old.

Ezen magyar–román harcokkal párhuzamosan a közvetlen hátszáróban incidensekre került sor a székelyek és a vörösök között is. Szatmár város vörös direktórium a román előretörés hírére el akart szökni a városból, „természetesen” magával akarta vinni a város pénztárát és egyéb anyagi javakat. A Szatmáron tartózkodó egyik székely zászlóalj elfogta a direktórium tagjait, azok azonban éjszaka megszöktek. Budapest válaszul azonnal elrendelte a vésztörvényszéki vizsgálatot az ügyben érintett székely zászlóalj ellen. Ez azonban nem elszigetelt esemény volt: a frontvonal mögötti városok (Debrecen, Nagyvárad, Szatmár) kisebb-nagyobb rangú vörös politikusai, katonai parancsnokai sorra küldték a jelentéseket arról, hogy a székelyek között „*kitört az ellenforradalom*”.

Budapest ezekre a hírekre keményen reagált: a Székely Hadosztály frontvonal mögötti vonatait – ezeken főleg élelmiszert és hadianyagot szállítottak – és az ezeket biztosító székely egységeket Debrecenben és Nyíregyházán a vörös katonák megtámadták, a székelyeket lefegyverezték és letartóztatták. Közben Pogány József egy különítménnyel Nyíregyházára érkezett, azonnal kivégeztetett egy általa ellenforradalmárnak tartott tisztet, egy másikat pedig börtönbe vettetett, és parancsot adott, hogy a vörös csapatok tartóztassák fel a Székely Hadosztály számára utánpótlást szállító egységeket.

A „két malomkő közé” szorult – előlről a román, hátulról a vörös támadás – Kratochvil nem látott más megoldást, mint a románok előtti fegyverletételt. Az ezzel kapcsolatos tárgyalásokat 1919. április 18-án kezdeményezte a román parancsnokkal. Az elhúzódo tárgyalások – miközben a románok nem voltak hajlandók beszüntetni a hadicselekményeket – eredményeképpen Demecserben (Szabolcs megye) 1919. április 25-én Kratochvil kiadta utolsó hadparancsát a Székely Hadosztály katonái számára. Ebben katonái tudára adta, hogy a román hadsereg nem tekinti a Székely Hadosztályt bolsevik, vörös, kommunista csapatoknak, ezért hajlandó megszüntetni az ellenségeskedést, ha a székely alakulatok készek a fegyverszünetre. Ezek után kijelentette, hogy a Székely Hadosztály katonái hónapok óta hőiesen és becsülettel harcoltak a legnehezebb viszonyok között. Majd így folytatta: *„Mérlegelve a reménytelen általános helyzetet, nem vállalhatok felelősséget azért, hogy tovább vért ontsatok ilyen körülmények között. Válasszatok Ti, melyik utat akarjátok és e szerint járjanak el a parancsnokok, akik közvetlen ellenséggel állnak szembe.”*¹⁷

A hadparancs kiadása után Pogány József Nyíregyházáról azonnal felhívta Kratochvil demecseri parancsnokságát. Az ezredes azonban a csapatoknál tartózkodott, így Pogány csak Stomm Marcellel – Kratochvil egyik tisztje – tudott

17 A hadparancsot teljes terjedelmében közli: Kratochvil (2017) 62–63.

beszélni, akivel közölte: „...személyesen jön ki a hadosztályhoz, s rendet fog csinálni a hadosztálynál.”¹⁸A beszélgetés után Stomm azonnal intézkedett, mivel attól tartott, hogy Pogány tényleg megjelenik különítményeseivel Demecseren, s elrendelte, hogy a Nyíregyházáról Demecserre vezető utat egy székely század azonnal szállja meg, és ha Nyíregyháza felől gépkocsikat lát közeledni, azonnal vegye azokat géppuskatűz alá. Pogány látogatására nem került sor, a telefonbeszélgetés volt az utolsó érintkezés a Székely Hadosztály és a nyíregyházi vörös hadosztály parancsnokság között.

1919. április 26-án a székelyek letették a fegyvert a románok előtt. Ezzel 400 tiszt és valamivel több, mint 4000 főnyi legénység került hadifogságba. A szocialista történetírás a fegyverletételt az alábbi módon értékelte: „...ezen a napon [mármint április 26-án – G. L.] a székely különítmény vezetőinek árulása befejezett ténnyé vált...”¹⁹

Úgy véljük, hogy a Székely Hadosztály árulásának szocialista történészek²⁰ által kidolgozott tétele hamis, a történészek elemzése azt mutatja, hogy nem beszélhetünk árulásról. A Székely Hadosztály több hónapon keresztül megakadályozta, hogy a román hadsereg bevonuljon Budapestre. Amikor a hónapok óta nélkülöző hadosztály ellen április 16-án megindult a román támadás, illetve ezzel párhuzamosan a hátukban tartózkodó vörös alakulatokkal is összetűzésekbe keveredtek, Kratochvil számára egyértelművé vált, hogy az egyetlen lehetséges megoldás a románok előtti fegyverletétel. Egyetértünk Nagy Szabolccsal, aki így értékelte a fegyverletételt: „Mindenesetre szomorú tény, hogy a Székely Hadosztály katonái úgy érezték, jobban járnak, ha a románok előtt teszik le a fegyvert, mintha sorsukat a Tanácsköztársaságra bíznák...”²¹

18 Stomm Marcel emlékiratok (1990). Sajtó alá rendezte Gallyas Ferenc. Magyar Hírlap Könyvek. Pallas Lap- és Könyvkiadó, Budapest. 57. old.

19 Liptai Ervin (1985): Magyarország hadtörténete. 2. kötet. Zrínyi Kiadó, Budapest. 200. old

20 Az árulásról szóló álláspont lehangosabb képviselője Liptai Ervin volt, lásd az előző lábjegyzetet.

21 Nagy Szabolcs (2011): Árulás vagy ellehetetlenülés. A Székely Hadosztály és a forradalmi erők viszonya a Veszprém Megyei Levéltárban őrzött Kratochvill-hagyaték tükrében. Levéltári Szemle, 2011/3. sz. 19–46. old.

3.2. A román offenzíva tovább folytatódik, 1919. április 26. – 1919. május 2.

A románok számos partiumi város elfoglaltak már a Székely Hadosztály fegyverletétele előtt, de a román offenzíva tovább folytatódott a fegyverletétel után is, immár a tiszántúli városok kerültek sorra,²² illetve ezzel párhuzamosan a Kárpátalja egy részére is bevonultak. Erről a megszállási folyamatról az alábbi táblázatot szerkesztettük:

1. táblázat: A kárpátaljai, a partiumi és a tiszántúli városok román megszállása

A frontszakasz megnevezése	A város neve	A megszállás dátuma
Kárpátalja	Huszt	április 20.
	Munkács	április 26.
	Csap	április 28.
A front északi szakasza	Mátészalka	április 23.
	Kisvárdá	április 26.
	Nyíregyháza ¹	április 26.
	Tokaj	április 26.
Partium	Érmihályfalva	április 20.
	Nagyvárad ²	április 20.
	Nagyszalonta	április 20.
A front középső szakasza	Debrecen ³	április 23.
	Berettyóújfalú	április 22.
	Tiszafüred	május 1.
	Karcag	április 26.
A front déli szakasza (Békés vármegye)	Gyula	április 23.
	Békéscsaba	április 26.
	Gyoma	április 28.
	Szarvas	április 28.
A front legdélibb szakasza (Csongrád és Csanád vármegye)	Hódmezővásárhely ⁴	április 30.
	Szentes ⁵	április 30.

Megjegyzéseket lásd a következő oldalon.

²² Kerepeszki Róbert (2011): Rettenetes rablás. Román megszállás a Tiszántúlon. Rubicon 2011/5. szám 36–42. old.

- 1 Nyíregyháza megszállásáról lásd Bene János (2013): Nyíregyháza román megszállása 1918–1919-ben. Vörös és fehér. A vörös és fehér uralom hátországa – 1919 vidéken. Nagy Szabolcs szerk. (2013): Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém. 79–94. old.
- 2 Dr. Fleisz János (2005): Egy város átalakulása. Nagyvárad a két világháború között 1919–1940. Literator. Nagyvárad.
- 3 Debrecen megszállásáról lásd Bödök Gergely (2016): Tizenegy hónap. Debrecen román megszállása 1919–1920-ban. Kommentár, 2016/1. 68–86. old.
- 4 A hódmezővásárhelyi eseményekről lásd Makó Imre (2010): Hódmezővásárhely román megszállása 1919–1920. A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve. Szeged. 139–159. old; Makó Imre (2010): A vörös offenzíva és a román megtorlás Hódmezővásárhelyen 1919-ben. A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve 2010. Máyer Nyomda és könyvkiadó. Hódmezővásárhely- Budapest. 57–88. old.
- 5 Szentes megszállásáról lásd Perczel Olivér (2017): „Behatolnak védtelen aggokhoz és nőkhöz” – Román megszállás Szentesen 1919–1920. Kommentár, 2017/5–6. szám 34–51. old.

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Gyakorlatilag a románok április 30-ig az összes tiszántúli várost elfoglalták, és a tiszafüredi és szolnoki hídfők²³ kivételével mindenütt uralták a Tisza vonalát. A két hídfőt másnap, május 1-jén rohamozták meg, a támadások miatt a magyar csapatoknak azokat ki is kellett üríteniük. 1919. május 1-jén a román hadsereg Kárpátaljától Szegedig végig a Tisza vonalánál állt.

De a két hídfő elfoglalása ellenére Bukarest megállította előrenyomulását, ennek jegyében a Tisza keleti partján a román csapatok beásták magukat. 1919. május 2-án Kun Béla kormánya fegyverszünetet kért és kapott a románoktól.

Joggal merül fel a kérdés: a románok miért álltak meg a Tiszánál, miért nem folytatták előrenyomulásukat Budapest felé? Válaszunk három részből áll: egyrészt a román irredenta mozgalom évszázados célja volt a Tiszáig tartó Nagy-Románia megteremtése.²⁴ Május 1-jén ez az álom valósággá vált. Másrészt Bukarest folyamatos diplomáciai huza-vonát játszott a versailles-i béke-

23 A hadseregek által a folyók meg nem szállt, túlsó partján létesített és védett állások, melyek az esetleges átkelés biztosítását szolgálják, meglétük esetén nem az átkelés közben, nagyon előnytelen helyzetben, hanem csak a szárazföldön, biztosabb pozícióban kell az ellenséggel felvenni a harci érintkezést.

24 A kérdéskörrel alapl műnek tartjuk Jancsó Benedek (2004): A román irredenta mozgalmak története. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő.

konferenciával. Így május első napjaiban még nem lehetett tudni, hogy Versailles hogyan vélekedik a további román előrenyomulásról. Harmadrészt a születőfélben lévő Nagy-Románia másik oldalán, a Dnyeszter-mentén a bolsevik orosz hadsereg fenyegető katonai felvonulást hajtott végre, ezért fontossá vált az ottani román csapatok megerősítése.

Itt jelezzük, úgy véljük, hogy a magyar történetírás román-magyar háborúval kapcsolatos egyik nagy adóssága annak feltárása, hogy a magyarországi front és a besszarabiai front küzdelmei hogyan függtek össze egymással.

Tanulmányunk zárásaképpen leszögezhetjük, hogy 1919. május 2-án befejeződött Magyarország román megszállásának ötödik szakasza. Ez igen eredményes volt, hiszen a Király-hágótól a Tiszáig nyomultak előre, azaz elfoglalták a Partiumot és a Tiszántúlt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

FELDOLGOZÁSOK

- Bene János (2013):** Nyíregyháza román megszállása 1918–1919-ben. Vörös és fehér. A vörös és fehér uralom hátországa – 1919 vidéken. Nagy Szabolcs szerk. (2013): Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém. 79–94. old.
- Bödök Gergely (2016):** Tizenegy hónap. Debrecen román megszállása 1919–1920-ban. Kommentár, 2016/1. 68–86. old.
- Csüllög Gábor–Gulyás László–Suba János (2020):** Térképek a trianoni békediktátum történetéhez. A trianoni békediktátum története hét kötetben sorozat IV. kötete. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
- Domonkos László (2009):** Az elárult hadosztály. Masszi Könyvkiadó. Budapest.
- Domonkos László (2010):** Az elfelejtett parancsnok – Kratochvil Károly élete. Maszsi Kiadó. Budapest.
- Fodor János (2017):** Impériumváltás Erdélyben. Rubicon, 2017/7–8. 89–93. old.
- Fráter Olivér (2003):** Erdélyi magyar helyzetkép 1916–1919-ben. Hamvas Intézet. Budapest.
- Gottfried Barna – Nagy Szabolcs (2011):** A Székely Hadosztály története. Tortoma Könyvkiadó. Barót.
- Gulyás László – Csüllög Gábor (2013):** A román állam területi kialakulásának története III. 1914–1918. Közép-Európai Közlemények, 2013/3. szám 177–185. old.

- Gulyás László-Csüllög Gábor (2016):** A román állam területi kialakulásának története IV. Nagy- Románia születése a terepen. Közép-Európai Közlemények 2016/1. szám 158–170. old.
- Gulyás László (2018/a):** A csehszlovák állam születése. BBC History 2018/október 52–58. old.
- Gulyás László (2018/b):** A jugoszláv állam születése. BBC History 2018/december 83–87. old.
- Gulyás László (2019):** Erdély elvesztése és a Székely Hadosztály. In. Gulyás László (szerk.): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. Szegedi Egyetemi Könyvkiadó-Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged. 149–169. old.
- Jancsó Benedek (2004):** A román irredenta mozgalmak története. Máriabesnyő-Gödöllő. Attraktor.
- Kerepeszki Róbert (2011):** Rettenetes rablás. Román megszállás a Tiszántúlon. *Rubicon* 2011/5. szám 36–42. old.
- Liptai Ervin (1985):** Magyarország hadtörténete. 1–2. kötet. Zrínyi Kiadó. Budapest.
- Makó Imre (2009):** A vörös offenzíva és a román megtorlás Hódmezővásárhelyen 1919-ben. A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve 2009. Máyer Nyomda és könyvkiadó. Hódmezővásárhely–Budapest. 57–88. old.
- Makó Imre (2010):** Hódmezővásárhely román megszállása 1919–1920. A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve. Szeged. 139–159. old.
- Nagy Magyarország 2010/április tematikus száma: „Ki volt Kratochvil Károly? A Székely Hadosztály” címmel.
- Nagy Szabolcs (2011):** Árulás vagy ellehetetlenülés. A Székely Hadosztály és a forradalmi erők viszonya a Veszprém Megyei Levéltárban őrzött Kratochvill-hagyaték tükrében. Levéltári Szemle, 2011/3. szám 19–46. old.
- Ormos Mária (1984):** Padovától Trianonig 1918–1920. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Perczel Olivér (2017):** „Behatolnak védtelen aggokhoz és nőkhöz” – Román megszállás Szentesen 1919–1920. Kommentár, 2017/5–6. szám 34–51. old.
- Raffay Ernő (1987):** Erdély 1918–1919-ben. Magvető Kiadó. Budapest.
- Raffay Ernő (2010):** Balkáni Birodalom. Nagy-Románia megteremtése. Kárpátia Stúdió. Budapest.
- Romsics Ignác (2018):** Erdély elvesztése 1918–1947. Helikon Kiadó. Budapest.
- Suba János (2000):** A román királyság 1919. évi hadjárata Magyarország ellen. Új Honvédségi Szemle. 2000/8. szám 82–90. old.

EMLÉKIRATOK

Koréh Endre (1929): Erdélyért. A Székely Hadosztály története 1918–1919. 1-2. kötet. Makkay Zoltán Könyvkiadó Vállalata, Budapest. A Magyar Ház Kiadó (Budapest) 2000-ben reprintben újra kiadta.

Krathochvil Károly (2017): A székely hadosztály 1918–1919. évi bolsevista-ellenes és ellenforradalmi harcai a székely dicsőségért, Erdélyért, Magyarország területi épségéért és Európáért. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő.

Stomm Marcel emlékiratok (1990). Sajtó alá rendezte Gallyas Ferenc. Magyar Hírlap Könyvek. Pallas Lap- és Könyvkiadó, Budapest.

Zágoni István (1943): Székelyföld ítéletidőben. Griff Könyvkiadó, Budapest.

GULYÁS LÁSZLÓ

MAKÓ KÉRDÉSE A VERSAILLESI BÉKEKONFERENCIÁN

1. Bevezetés

Kiinduló kérdésünk: Mi köti össze az alábbi magyar városokat, Baja, Balassagyarmat, Barcs, Hódmezővásárhely, Makó, Mohács, Pécs és Sopron? A választ a trianoni békediktátum megszületésének történetében kell keresnünk. A felsorolásban szereplő városok mindegyikénél nagyon komolyan felmerült annak lehetősége, hogy a versaillesi „békecsinálók” Magyarország határainak meghúzása során idegen államokhoz – Csehszlovákia, Jugoszlávia, Német-Ausztria és Románia – csatolják. Jelen rövid tanulmányunkban bemutatjuk, hogy annak ellenére, hogy a születőfélben lévő Nagy-Románia be akarta kebelezni Makót, az hogyan maradt magyar város.

2. Világháború alatti előzmények: a bukaresti titkos szerződés

Amikor 1914 augusztusában a nagyhatalmak között megtörténtek a világháborút kiobbantó hadüzenetek, augusztus 3-án összeült a román koronatanács. Károly király és a konzervatívok vezetője, Petre Carp, az 1883-as szerződés betartása – azaz a központi hatalmak oldalán történő hadba lépés – mellett érveltek, ezzel szemben a Bratianu miniszterelnök a semlegesség kinyilvánítását javasolta. Három órányi vita után a koronatanács Románia semlegességét nyilvánította ki.¹ Innentől kezdve a román politikai elit antantbarát csoportja éles küzdelmet folytatott a németbarát csoporttal,² miközben

1 Djuvara, Neagu (2010): A románok rövid története. Koinónia Könyvkiadó. Kolozsvár. 170–171. old.

2 Durandin, Catherine (1998): A román nép története. Maecenas Kiadó. Budapest. 209–210. old.

folyamatosan titkos tárgyalások zajlottak mind az antant, mind a központi hatalmak diplomatáival.³

Az antant diplomatái azonban mindenféleképpen óriási előnyben voltak a román politikusok meggyőzése terén. A román külpolitika Erdélyre vonatkozó területi igényeivel⁴ a központi hatalmak nem tudtak mit kezdeni. Az Osztrák-Magyar Monarchia Erdély legkisebb darabját sem adhatta át önként Romániának. Ezzel szemben az antantnak nem okozott gondot Erdélyt odaígérni Bukarestnek. Végül a Román Királyság politikusai 1916 augusztusában az antant oldalán történő hadba lépést választották.⁵ Ennek árát az 1916. augusztus 17-én aláírt bukaresti titkos egyezményben rögzítették.⁶ Eszerint: Románia megkapja egész Erdélyt, a Partiumot és a Tiszántúl keleti szegélyét (nagyjából a Debrecen–Szeged vonal mentén), továbbá hozzácsatolják a Bánságot és Bukovinát a Prut folyóig.

Ha a térképre pillantunk, láthatjuk, hogy Makó városa a Debrecen–Szeged-vonal keleti oldalán helyezkedik el, azaz a Romániához csatolandó területen fekszik. A bukaresti titkos szerződés Makót egyértelműen a román államnak ígérte.

Bukarest 1916. augusztus 27-én hadat üzent a központi hatalmaknak, és megtámadta Erdélyt. A román előrenyomulás azonban hamarosan megtört, szeptember-október hónap folyamán a központi hatalmak ellentámadásba mentek át. 1916. december 6-án a központi hatalmak haderői már Bukarest utcáin menetelnek,⁷ Románia túlnyomó része a központi hatalmak uralma alá

3 Ezekről a tárgyalásokról részletesen lásd Raffai Ernő (2010): *Balkáni birodalom. Nagy-Románia megteremtése 1866-1920*. NagyMagyarország könyvek. Budapest 170–176. old.

4 Ezekről bővebben lásd Jancsó Benedek (2004): *A román irredenta mozgalmak története*. Máriabesnyő-Gödöllő. Attraktor.

5 A részleteket lásd Gulyás László-Csüllög Gábor (2013): *A román állam területi kialakulásának története III. 1914–1918*. Közép-Európai Közlemények 2013/13. szám No22. (VI. évfolyam/3. szám). 177–185. old.

6 Szövegét közli Sztáray Zoltán (1980): *Románia szerződése az antanthatalmakkal*. Új Látóhatár 1980/1. szám 76–90. old.

7 Babucs Zoltán (2012/b): *Mackensen tábornagy „huszárcsínye”*. Bukarest elfoglalása 1916. december 6-án. NagyMagyarország 2012 (IV. évfolyam) 4. szám. 24–29. old.

került. A háborút gyorsan elvesztő Románia kénytelen volt megkötni a bukaresti békét.⁸

1. térkép: A bukaresti titkos szerződésben Romániának ígért magyar területek

Jelmagyarázat: 1. a Romániának ígért magyar területek; 2. a trianoni országhatár; 3. Ausztria és Magyarország határa; 4. Magyarország határa; 5. magyarországi megyehatár; 6. települések

Forrás: A szerző saját szerkesztése

⁸ Gulyás László (2012): A térdre kényszerített Románia. A bukaresti béke 1918. Nagymagyarország, 2012/4. szám. 41–51. old. Lásd még Gulyás László (2019): A bukaresti béke születése In. Gulyás László főszerk. (2019): Gulyás László főszerk. (2019): A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet: Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák-Magyar Monarchia bukása. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 159–168. old.

De amikor 1918 őszén nyilvánvalóvá vált a központi hatalmak veresége és ennek jeleként az Osztrák-Magyar Monarchia 1918. november 3-án Padovában aláírta a fegyverszüneti egyezményt, Románia ismét hadba lépett. 1918. november 10-én Ferdinánd király kiadta hadiparancsát, melyben elrendelte, hogy a román hadsereg támadja meg a központi hatalmakat. A román hadsereg két hadosztálya (a 7. gyalogos és az 1. vadászhadosztály) 1918. november 12-én megkezdte az átkelést a Kárpátokon.⁹

A román vezető politikusok úgy gondolták, hogy ezzel a hadba lépéssel ismét érvényessé vált a bukaresti szerződés. Csakhogy az antant vezető erejét képező franciák ezt másképpen gondolták. Arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a bukaresti titkos szerződés a román különbékével érvényét veszítette, így a román területi igényeket a hamarosan összeülő békekonferencián kell vizsgálni.¹⁰ Ez a formula azt jelentette, hogy Románia nem kapja meg az 1916-ban megígért területeket, de kapni fog valamekkora területet a magyar államból. A román diplomácia számára ebben a megfogalmazásban azt volt a riasztó, hogy a franciák nem nyilatkoztak arról, hogy pontosan mely területek átengedésére van esély. Ebben a szituációban utazott el a román küldöttség 1919 januárjában a versailles-i békekonferenciára.

3. Makó kérdése a békekonferencián

A békekonferencia ünnepélyes megnyitására 1919. január 18-án került sor Versaillesban. A konferencia legfelsőbb szerve, a Tízek Tanácsa – ez alakult át a későbbiek során Négyek Tanácsává – 1919. január 31-én hallgatta meg a román területi igényeket. Az ülés végén a kérdéskört az ún. „Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága” hatáskörébe utalta.

A „Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága” paritásos alapon került összeállításra, a négy nagyhatalmat kettő-kettő küldött képviselte, így a személyi összetétel az alábbiak szerint alakult: Jules Laroche, Louis Aubert (Franciaország), Sir Eyre Crowe és Alexandre W. A. Leeper (Brit Birodalom), Dr Clive Day és

9 Fráter Olivér (2003): Erdélyi magyar helyzetkép 1916–1919-ben. Hamvas Intézet. Budapest.

10 Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918-1919. Szerkesztette Ormos Mária-Ádám Magda: Akadémiai Kiadó. Budapest. 55. dok. 67. (a továbbiakban FDI 1. kötet)

Charles Seymour (USA), gróf Vanutelli Rey és Giacomo de Martino (Olaszország).

A bizottság első ülésére 1919. február 8-án került sor. Ezt február és március hónap folyamán több mint tíz további ülés követte, egészen 1919. április 5-ig, mely napon elkészült a román–magyar határra vonatkozó javaslat. Ezt a Külügyminiszterek Tanácsa 1919. május 8-án vitatta meg, majd négy nap múlva a Legfelső Tanács is rábólintott. Ezzel gyakorlatilag véglegessé vált a trianoni román–magyar határ.

Makó hovatarozásának kérdése azokon a bizottsági üléseken merült fel, melyeken a Maros folyótól induló és Vásárosnaményig tartó határvonal kialakítását vitatták meg a „békecsinálók.”

Makó első név szerinti említésére az 1919. február 11-i ülésen került sor.¹¹ A kelet-magyarországi magyar–román határról történő tárgyalás során Laroche – az egyik francia delegátus – azt fejtegette, hogy a francia küldöttség álláspontja szerint a stratégiai-katonai okok miatt Romániához kell csatolni azt a területet, melyen a Szatmárnémeti–Nagyvárad–Makó vasútvonal halad keresztül. Azaz Makó emiatt Romániához került volna.

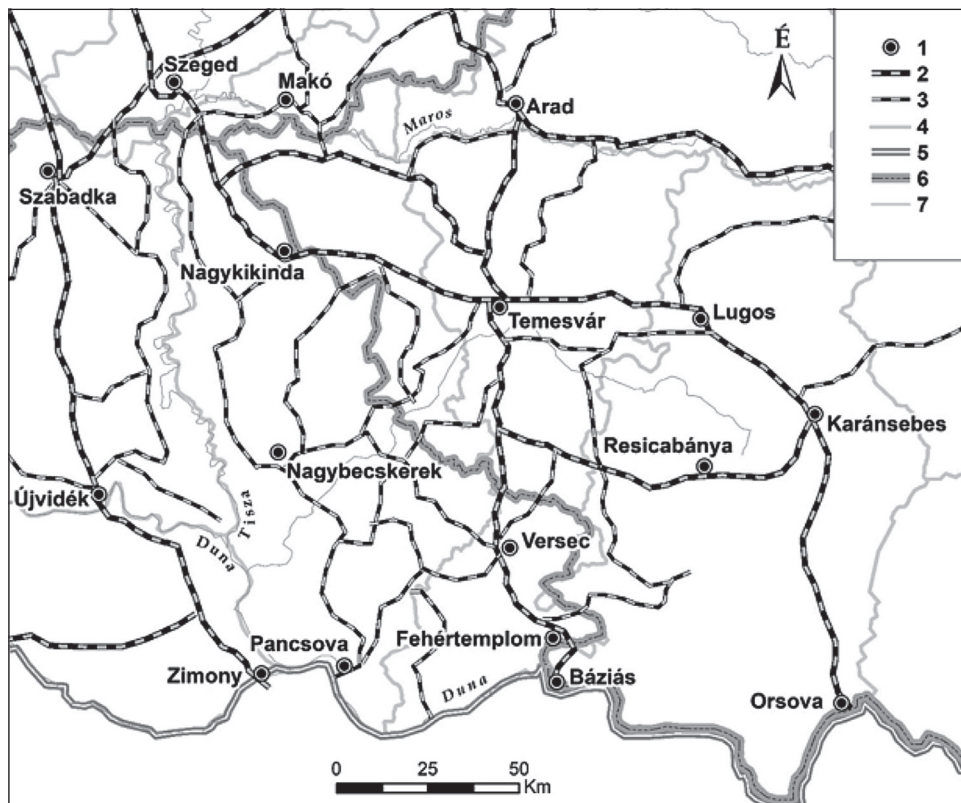
Gyakorlatilag arról volt szó, hogy ha a békeszerződés aláírása után valamikor ki fog törni egy magyar–román háború, a fentebb említett vasútvonal lehetővé teszi, hogy a román hadsereg gyorsan fel tudjon vonulni a határ mentén. Így stratégiai előnybe került a magyar hadsereggel szemben. Ezt a katonai előnyt – a tűzvonalal párhuzamos vasútvonal birtoklása – akarta megadni a francia küldöttség Romániának. Ezen francia törekvés miatt került volna a színmagyar Makó a román állam keretei közé. Seymour – az egyik USA delegátus – elutasította a franciák stratégiai alapú érvelését, és kijelentette, „*hogy az ilyen irányú megfontolásokat lehetőség szerint a háttérben kell hagyni, és mindenek előtt az etnikai, valamint gazdasági szempontokat kell kihangsúlyozni.*”¹² De Martino – az egyik olasz küldött kijelentette, hogy „...*a stratégiai és gazdasági megfontolásoknak megvan a maguk helye, ezért számolniuk kell velük; a stratégiai szempontok figyelembevétele elengedhetetlen.*”¹³ Ezek után azt javasolta, hogy a bizottság döntése előtt a kérdést katonai és vasúti szakértők vizsgálják meg. Így a bizottság ezen az ülésén nem hozott döntést.

11 A bizottsági ülés teljes jegyzőkönyvét közli FDI 1. kötet 79. dokumentum 110–115. old.

12 FDI 1. kötet 112. old.

13 U.o.

2. térkép: A Makó sorsát befolyásoló vasúti fővonalak a Bánságban

Jelmagyarázat: 1. Település; 2. Vasúti fővonal; 3. Vasúti mellékvonal; 4. Magyarországi megyehatár 1920 előtt; 5. Magyarország határa 1920 előtt; 6. Országhatár 1920 után; 7. Folyó

Forrás: A szerző saját szerkesztése

A Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottságának 1919. február 13-i ülésén¹⁴ – mely a Bánságnak Románia és Jugoszlávia közötti felosztásával foglalkozott – ismét felmerült Makó kérdése. Leeper – az egyik angol delegátus – azt fejtegette, hogy ha Temesvárt Romániának ítélik, akkor a Temesvár–Makó, a Temesvár–Arad, a Temesvár–Bázias, és a Temesvár–Orsova vonalat mindenféleképpen Romániának kell juttatni. Ezzel szemben az USA küldöttsége a

¹⁴ A bizottsági ülés teljes jegyzőkönyvét közli FDI 1. kötet 81. dokumentum 117–125. old.

Temesvár–Makó vonalat nem kívánta a román államoz csatolni. Így Makó a magyar állam keretei között maradt volna.

A Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottságának 1919. február 19-i ülésén szintén a Bánságban meghúzandó szerb–román határvonalról tárgyaltak.¹⁵ A bányászati vasútvonalak sorsa ismét a vita egyik kulcskérdése volt. Ezzel összefüggésben az is szóba került, hogy mely állam birtokolja a Temesvár–Makó, illetve a Makó–Szeged vasútvonalat.

Makó hovatartozásának sorsa a bizottság 1919. február 28-i ülésén dőlt el.¹⁶ Az ott történtek megértéséhez tudnunk kell, hogy a Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága – hasonlóan a Csehszlovák Bizottsághoz¹⁷ – oly módon alakította ki a határvonalakra vonatkozó javaslatait, hogy az első bizottsági ülés megkezdése előtt mind a négy nagyhatalom delegátusai külön-külön kialakítottak egy-egy saját elképzelést a határvonalakról.¹⁸ Ezeket az adott nagyhatalom saját szakértői csapata – például az USA esetében az „Inquiry” elnevezésű szakértői bizottság – készítette el.¹⁹ A bizottsági ülések során a delegátusok ütköztették javaslataikat, illetve összevetették azokat a szerb, román igényekkel. Ezen bizottsági viták végeredményeképpen született meg az adott határszakaszra vonatkozó bizottsági javaslat.

Mint azt tanulmányunk korábbi részeiben bemutattuk, az egyes delegációk álláspontja – melyik várost, melyik vasútvonalat melyik állam kapja meg – több esetben élesen eltért. Ezen konfliktusok megoldására találták ki a „békecsinálók” az ún. kompenzációs láncot. Ennek lényege: Az egyik állam delegátusa az „A várossal és/vagy területtel” kapcsolatos vitában enged a másik állam delegátusának, cserébe a másik állam delegátusa „B város és/vagy terület” kérdésében enged az egyik állam delegátusának.

A bizottság 1919. február 28-i ülésén pontosan ez történt: Seymour – az egyik amerikai delegátus – Arad városát Magyarországnál akarta hagyni. Ezzel pár-

15 Az ülés jegyzőkönyvét közli FDI 1. kötet 85. dok. 138–144. old.

16 Sajnos a FDI 1. kötete nem közli ezen ülés jegyzőkönyvét.

17 A Csehszlovák Bizottság működéséről lásd Gulyás László (2008): Edvard Beneš. Koncepciók és valóság. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő. 162–165. old.

18 Erről további részleteket lásd Arday Lajos (1990): Térkép csata után. Magyarország helye a brit külpolitikában 1918-1919. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 143–152. old.

19 Emerson Gelfand (1963): The Inquiry; American preparations for peace. Yale University Press. New Haven

huzamosan az angol delegáció vasúti okok miatt – Temesvár–Makó vasútvonal biztosítása – Makót Romániához akarta csatolni. Végül ezen a február 28-i ülésen amerikai–angol megegyezés született, Seymour hozzájárult, hogy Arad Romániához kerüljön, míg az angol delegáció meghátrált Makó kérdésében, azaz hozzájárult ahhoz, hogy Makó Magyarország keretei között maradjon.²⁰

Itt jegyezzük meg, hogy ezen a bizottsági ülésen a kompenzációs lánc sorozat még egy további elemmel bővült: egy francia-angol megegyezés következtében Szegednél – pontosabban Új-Szegednél – Magyarországnak adták a Maros-szögget. Ezt a keskeny sávot – Új-Szegedtől Szőregig – egy későbbi ülésen, a március 18-in további kilenc Torontál vármegyei településsel kiszélesítették.²¹

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottságának 1919. február 28-i ülésén Makó sorsa végleg eldőlt, a trianoni békediktátum Magyarország keretei között hagyta.

Az már a történelem fura fintora, hogy Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottságának üléseivel szinte egyidőben – 1919. április 27-én Makó francia megszállás alá került.²² Majd ezt 1919. június 17-én román megszállás váltotta fel. A román csapatok egészen 1920 márciusáig tartózkodtak Makó városában. Jól mutatja a román hadsereg viselkedését, hogy a Maros-híd – ekkor még fahíd volt – karbantartásához, javításához beérkezett 15 vagon fenyőfát is magukkal vitték.

4. Konklúziók

Tanulmányunkban megvizsgáltuk Makó sorsának alakulását a versailles-i békekonferencián. Az áttekintés során bemutattuk, hogy Makót több ízben

20 Ormos Mária (1984): Padovától Trianonig 1918-1920. Kossuth Kiadó. 192–193. old.

21 Kókai Sándor: A Maros-szög külterületi népessége (1910). In: Településföldrajzi Tanulmányok. (szerk.: Csapó T.) Szombathely. 2015/1. 61–71. old. Továbbá: Kókai Sándor: Adalékok eltűnt „csonka” vármegyéink demográfiai jellemzőihez (1910-2011). In.: Tiszteletkötet Dr. Gál András geográfus 60. születésnapjára. Kókai S.-Boros A. szerk. Nyíregyháza-Szerencs. 327–342. old. Továbbá Miklós Péter: Újszentiván lakosságának etnikai és felekezeti viszonyainak változásai. Közép-európai Közlemények, 2010/2. szám 63–69. old.

22 Halmágyi Pál (1980): Makó város francia megszállása 1919. április 27.-1919. június 17. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980-1981/1. szám 299–312. old.

az a veszély fenyegette, hogy katonai, gazdasági és vasúti szempontok miatt Romániához csatolják. Csupán az ún. kompenzációs lánc szerencsés alakulásának köszönhető, hogy mégis Magyarország keretei között maradhatott.

A békekonferencia területi bizottságai határok megállapítása során a szó szoros értelmében cserebere játékot folytattak magyar városokkal, színmagyar területekkel.²³ Apponyi Albert 1920. január 16-i beszédében²⁴ joggal emlékezett a Négy Nagyot, Wilson önrendelkezési elvére. Apponyi ezzel kapcsolatban az alábbi kijelentést tette: „... az államok lakosságának egyetlen egy része sem helyezhető akarata, megkérdése nélkül, mint valami marhanyáj, egy idegen állam fennhatósága alá.”²⁵

Makó hovatarozásának kérdése a békekonferencián jól mutatja Apponyi szavainak igazságát. Makót a békecsinálók különféle stratégiai, katonai és gazdasági megfontolásokból Romániához akarták csatolni, figyelmen kívül hagyva, hogy színmagyar város.

A kémikusok azt mondják, hogy egyetlen egy csepp tengervízből pontosan megállapítható az egész tenger összetétele. Makó példája megmutatja, hogy hogyan születtek a magyarságra nézve hátrányos és igazságtalan döntések Versaillies-ban. A magyarokat marhanyájként csatolgatták Romániához, Csehszlovákiához és Jugoszláviához.

23 Erről további részleteket lásd Arday Lajos (1990): Térkép csata után. Magyarország helye a brit külpolitikában 1918-1919. Magvető Könyvkiadó. Budapest.

24 Ismerteti Vizi László Tamás (2016): A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920-2010). Cepoli Kiadó. Budapest. 22–29. old.

25 Apponyi beszédét közli a Magyar béketárgyalások (1920). Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neully-ben. I. kötete, lásd 276–282. old..

FELHASZNÁLT IRODALOM

NYOMTATOTT FORRÁSOK

- FDI Ormos Mária-Ádám Magda szerk. (1999):** Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Magyar béketárgyalások (1920).** Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neully-ben. I–III. kötet. M. Kir. Külügyminisztérium. Budapest

FELDOLGOZÁSOK

- Arday Lajos (1990):** Térkép csata után. Magyarország helye a brit külpolitikában 1918–1919. Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- Babucs Zoltán (2012/b):** Mackensen tábornagy „huszárcsínye”. Bukarest elfoglalása 1916. december 6-án. NagyMagyarország 2012 (IV. évfolyam) 4. szám. 24–29. old.
- Djuvara, Neagu (2010):** A románok rövid története. Koinónia Könyvkiadó. Kolozsvár.
- Durandin, Catherine (1998):** A román nép története. Maecenas Kiadó. Budapest.
- Fráter Olivér (2003):** Erdélyi magyar helyzetkép 1916-1919-ben. Hamvas Intézet. Budapest.
- Gelfand, Emerson (1963):** The Inquiry; American preparations for peace. Yale University Press. New Haven
- Gulyás László (2008):** Edvard Beneš. Koncepciók és valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2012):** A térdre kényszerített Románia. A bukaresti béke 1918. Nagy-magyarország, 2012/4. szám. 41–51. old.
- Gulyás László-Csüllög Gábor (2013):** A román állam területi kialakulásának története III. 1914-1918. Közép-Európai Közlemények 2013/13. szám No22. (VI. évfolyam/3. szám). 177–185. old.
- Gulyás László főszerk. (2019):** A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet: Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák-Magyar Monarchia bukása. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
- Halmágyi Pál (1980):** Makó város francia megszállása 1919. április 27. – 1919. június 17. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980-1981/1. szám 299–312. old.
- Jancsó Benedek (2004):** A román irredenta mozgalmak története. Máriabesnyő-Gödöllő. Attraktor.
- Kókai Sándor (2015/a):** A Maros-szög külterületi népessége (1910). In. Csapó Tamás szerk. (2015): Településföldrajzi Tanulmányok. 2015/1. szám. 61–71. old.

- Kókai Sándor (2015/b):** Adalékok eltűnt „csonka” vármegyéink demográfiai jellemzőihez (1910-2011). In.: Kókai S.-Boros A. szerk. (2015): Tiszteletkötet Dr. Gál András geográfus 60. születésnapjára. Nyíregyháza-Szerencs. 327–342. old.
- Miklós Péter (2010):** Újszentiván lakosságának etnikai és felekezeti viszonyainak változásai. Közép-európai Közlemények, 2010/2. szám 63–69. old.
- Ormos Mária (1984):** Padovától Trianonig 1918–1920. Kossuth Kiadó.
- Raffai Ernő (2010):** Balkáni birodalom. Nagy-Románia megteremtése 1866–1920. NagyMagyarország könyvek. Budapest.
- Sztáray Zoltán (1980):** Románia szerződése az antanthatalmakkal. Új Látóhatár 1980/1. szám 76–90. old.
- Vizi László Tamás (2016):** A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920-2010). Cepoli Kiadó. Budapest. 22–29. old.

HALMÁGYI PÁL

MAKÓ FRANCIA MEGSZÁLLÁSA, 1919. ÁPRILIS 27. – 1919. JÚNIUS 15.

1. Makó az összeomlás hónapjaiban, 1918 ősze és 1919 tavasza

1918. október 31-én, Budapesten kitört az un. *őszirózsás* forradalom és az addigi államszervezet napok alatt szétzilálódott. A Károlyi Mihály által vezetett kormány rendkívül nehéz belső és külső körülmények között kezdett hozzá a kormányzáshoz.

Az új államhatalom helyi szerveként Makón 1918. november 1-én alakult meg a helyi Nemzeti Tanács. Első elnöke a város korábbi polgármestere, Petrovics György lett. Néhány nap múlva érkezett haza a frontról Espersit János ügyvéd, a városszerte ismert ellenzéki politikus. Egy újabb népgyűlésen azonnal megválasztották a Nemzeti Tanács új elnökévé.

Az idegen megszállás réme Makón és vidékén már jóval hamarabb fenyegető valósággá vált, mint ahogyan a központi területeken és főleg Budapesten azt érzékelhették volna. A szaloniki fronton a bolgár fegyverszünet 1918. szeptember 29-i megkötése után átözönlő szerb és francia csapatok, 1918. október végére elérték a Duna és a Száva vonalát, az ezeréves magyar határt. A belgrádi katonai konvenció november 13-i aláírása után pedig kéznyújtásnyira kerültek Makóhoz az idegen megszálló csapatok: a szerb megszállók november 17-én bevonultak Temesvárra, november 24-én Újszegedre és november 29-én elérték a Makótól 5 kilométerre, a Maros bal partján fekvő Kiszombort. Ráadásul a belgrádi katonai konvenció 3. pontja alapján – mely szerint egyes fontos stratégiai pontok antant megszállás alá kerülhetnek – Szegeden 1918. december 10-én megjelentek az első francia katonák.

A következő nagy fordulópontot Makó életében a Kun Béla-féle bolsevik hatalomátvétel – 1919. március 21. – hozta el. 1919. március 29-én érkezett Makóra Vásárhelyi Kálmán, a Forradalmi Kormányzótanács hadügyi népbiztosának teljhatalmú politikai megbízottja. Feladata a politikai agitáció és a budapesti munkásság, valamint a Vörös Hadsereg élelmiszer ellátását biztosító rekvirálások megszervezése és a hadseregbe való toborzás volt.

Ezzel párhuzamosan április elején a franciák jelentősen megerősítették a Marostól délre álló megszálló csapatokat. Kiszomboron 500-600 francia gyalogos és 200-300 lovas katona állomásozott. A várostól keletre húzódó fronton 1919. április 16-án indult meg az általános román támadás. Az addig nyugodt Makó környéki területeken álló vörös egységeket a Kőrösök mentére irányították. A magyar Vörös Hadsereg fegyelme meglazult, az áthelyezési parancs után megugrott a szökések száma. A tanácskormány munkásezredek szervezésével igyekezett a helyzeten úrrá lenni.¹

1919. április 20-án Kun Bélának hadműveleti területté nyilvánították az egész Tiszától keletre húzódó országrészt. Forradalmi haditörvényszékek felállításával próbálták a fegyelmet megszilárdítani. A direktóriumoknak a hadsereg rendelkezéseit minden erővel és föltétel nélkül végre kellett hajtani. Összegyűjtötték a lakosságnál lévő fegyvereket, hadfelszerelési cikkeket és összeírták a tüzérségi vontatásra felhasználható lovakat. Megkezdődött a tiszántúli területek kiürítése. A vágómarhák után az addig igénybe nem vett vasúti fölszereléseket is elindították a Tisza nyugati oldalára.

Az újabb rekvirálásokat elrendelő szigorú parancs miatt elkeseredett makóiak 1919. április 23-án meggyilkolták Vásárhelyi Kálmánt. Április 26-án késő este érkezett meg Budapestről az Anocskai András vezette terrorkülönítmény, mely a véres népítéletet akarta megtorolni. 1919. április 27-ére virradó éjszaka kirabolták a várost. Ezzel és így ért véget Makón a proletárdiktatúra.

A makói vörös terror szomorú végjátékára a városon kívül került sor: A vörös terrorkülönítmény vonata az éjjel összefogdosott túsokkal, a város készpénz-készletével és az egyéb összerabolt értékekkel felpakolva hagyta el Makót. A földéaki állomáson a különítmény tagjai a túsok közé lökték Návay Lajost és unokaöccsét, Návay Ivánt. A képviselőház volt elnökét, rokonát és a Szentesen elfogott Kiss Béla városi főjegyzőt április 29-én, a kiskunfélegyházi állomáson brutális kegyetlenséggel meggyilkolták.²

1 Szabó Ferenc (1969): A Vörös Hadsereg szervezése és harcai a Viharsarokban. In.: Becsei József–Gácsér József–Leiner Gyula szerk. (1969): A Tanácsköztársaság Békés megyében. MSZMP Békés Megyei Bizottsága és A Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága. Békéscsaba. 212–214. old.

2 Halmágyi Pál (2001): A makói terroristák pere. (A Návay-per) 1919-1921. Makói Múzeum Füzetei. 96. szám. Makó. Továbbá Halmágyi Pál (2019): Návay Lajos meggyilkolása. In.: Halmágyi Pál szerk. (2019): Návay Lajos emlékezete. Tanulmányok. Makó Város Önkormányzata. Návay Lajos Emlékbizottság. Makó. 47–64. old.

2. A francia megszállás

2.1. A franciák bevonulása

Az idegen megszállók első egysége – egy szerb gyalogos osztag – a vörösök kivonulása után, Kiszomborról a Maros-hídon keresztül április 27-én, dél körül ért a városháza elé. Kora délután egy francia lovas szakasz – egy szpáhi osztag – követte őket.

A direktórium által kijelölt kommunista vezetők, a vöröskülönítmény eltávolítása után késő délelőtt megjelentek a vármegyeházán Tarnay Ivor főjegyző irodájában, hogy feladatuknak eleget tegyenek. A megszállókat a városháza előtt a kinevezettek és a város korábbi vezetői együtt fogadták. Bár Nikelszky Jenő rendőrkapitány jól beszélt franciául, mégis megkérték a Franciaországból hosszú évek után nemrég hazatért ifj. Trúth Ferenc makói polgárt, vállalja a hivatalos tolmácsolást. Kellemes meglepetés lehetett a francia tiszteknek, hogy egy anyanyelvi szinten beszélő – a francia hadseregben szolgált, így a katonai szakkifejezésekben is tájékozott – tolmáccsal találkozhattak Makón.³

A megszállók első intézkedésként fölmentették a Kun Béláék által kinevezett vezetőket, megbízatásuk alól, és a közigazgatást visszaadták a régi tisztségviselők kezeibe. Polgármesternek ismét Petrovics Györgyöt, alispánnak Tarnay Ivort nyilvánították. Azonnal elrendelték a lőfegyverek beszolgáltatását, a szesztilalom fönntartását, eltörölték a nyári időszámítást, és este 8 órától kijárási tilalmat hirdettek.⁴

A szerb katonaság, mely a polgári leányiskolában volt elszállásolva, április 29-én visszatért Kiszomborra. 1919. május 3-án elvonul a színes és egzotikus francia szpáhi osztag is, és megérkezett a városba a végleges megszálló katonaság, a 210. francia gyalogezred. A püspöki rezidenciában és a püspökkertben szállásolták el őket. A város parancsnoka Maurice Rousseau őrnagy, fölöttese pedig, az összes makói és kiszombori csapatok parancsnoka, Destezet ezredes lett. Két nap múlva érkezett egy román huszárszázad – Bratianu őrnagy vezetésével –, de ők is a francia parancsnokság alá tartoztak.

3 Halmágyi Pál (2002): Makó város idegen megszállása 1919-1920. Makó Monográfiája 5. kötet. Makó története 1849-től 1920-ig. Makó Város Önkormányzata. Makó. 511–524. old.

4 U.o.

2.2. A „régí élet” beindulása, és az önkormányzati szervek működése

A város élete szinte néhány nap alatt visszatért az 1918. október 31-e előtti kerékvágásba. A város vezető tisztviselői legnagyobb részt helyükön vagy legálábbis Makón voltak, így pár nap alatt újból hivatalba léphettek. Nehezebb volt a környező községek helyzete, mert Makó francia megszállásával egy időben ők már román megszállás alá kerültek.

1919. május 11-én tartották a városi-megyei vezető tisztviselők, a város nagyobb polgárai és gazdái a polgári párt alakuló értekezletét. Egy hét múlva a vármegyeháza kertjében volt a nagygyűlés, melyen Tarnay Ivor, Petrovics György, Bittó Gyula, Balló István és S. Bálint György beszélt. Megindult a polgárőrség szervezése is. A román megszállásig 800-an jelentkeztek.

A megszállás első napjaiban elkezdődött a proletárhatalom helyi vezetőinek üldözése. A francia csapatokkal együtt jött Makóra Schreier Simon detektív, és ismerve a makói viszonyokat, megkezdte munkáját. Volt, akinek a kezét törte el, volt, akinek a szeme világát vette el vallatásai közben.⁵ Schreier Szegeden született, ott tanulta ki a mészárosmesterséget, majd bekalandozta Európát, Amerikát, Spanyolországban híres torreador lett. Később a makói Otthon kávéházban, majd Temesváron volt pincér. A háborúban mint huszárőrmester szolgált. Mikor megsebesült, ismét Makóra került kórházba. Az októberi forradalom is Makón érte, buzgón sugdosta az újabbnál újabb rémhíreket a polgármester, az alispán és más vezető emberek füleibe. A francia parancsnokság – helyt adva a városi hatóságok ismételt tiltakozásának – Szegedre helyezte át.

Maguk a francia megszállók is felléptek a kommunisták ellen, ennek során Makóról 44 kommunistát hurcoltak el, többségében férfiakat, de volt közöttük egy nő is, Krobak Erzsébet.⁶

A város lakossága a Makói Újságból egyaránt értesült a vörös csapatok harcairól és a szervezkedő ellenforradalom első lépéseiről. Az első ellenforradalmi szervezkedések – az aradi ellenkormány, majd az ezt követő szegedi kormányok – földrajzilag közel voltak Makóhoz, és részvevőiket nagyrészt közvetlenül is

5 Kun Istvánnak a makói munkástanács egykori tagjának visszaemlékezése. Hangszalagra vette Lázár Ferenc 1966-ban Székkutason. József Attila Múzeum A 344. A továbbiakban JAM jelzettel hivatkozunk erre a közgyűjteményre.

6 Gaál Endre szerk. (1969): Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből. 1917 – 1919. Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád Megyei Bizottsága. Szeged. 513–514. old.

ismerte a város vezető polgársága. E szervezkedés hírei személyes érintkezéssel terjedtek a környéken. Míg Makói Újság csak május 24-én közölte az első hírt az aradi kormány május 5-i megalakulásáról, addig Demkó Pál makói közjegyző már május 9-én bejegyezte naplójába, hogy Aradon magyar nemzeti alapon új kormány alakult, melynek miniszterelnöke gróf Károlyi Gyula. E kormány május 9-én Makón keresztül Szegedre kívánt utazni. A makói közönség – Demkó följegyzései szerint – az állomáson hiába várt a vonatra, mert Mezőhegyesen a románok föltartóztatták és a kormány tagjait internálták.

Károlyi Gyulát és társait a románok két hét után engedték tovább utazni. E kalandos út után végül a Szegedre érkeztek, ahol a szegedi politikusokkal kibővült kormány, június 2-án ünnepélyes keretek között esküt tett. Erről a Makói Újság, június 13-án számolt be.

A város közéletének mind nagyobb jelentőségű kérdésévé vált, hogy melyik városi testület lesz az önkormányzat letéteményese. A különböző lehetőségek (a háború alatti régi; vagy a Károlyi-kormány alatti képviselőtestület) közül a helyi lap erősen a régi képviselőtestület mellett agitált, ecsetelve, hogy az utóbbinak tagjai legnagyobb részt nincsenek is a városban. Az újság értesülése szerint a francia parancsnokságnak is az a kívánsága, hogy a közigazgatás a régi mederben történjék.⁷

1919. május 28-án ült össze a város képviselőtestülete, a vármegyeháza nagyszobájában. Első határozatában tudomásul vette, hogy a francia parancsnokság a község által létesített fórumokat nem ismeri el törvényesnek, s ezért saját magára nézve megállapította, hogy ez időtől kezdve vállalja a felelősséget a város igazgatásáért, és joghatóságát az 1886. évi XXII. tc. rendeletei értelmében gyakorolja.⁸

A francia megszállás alatt a város még két alkalommal tartott közgyűlést. A június 10-i rendes közgyűlés tárgysorozatában 85 legkülönbözőbb elintézendő ügy volt fölveve, de ezek mind szokványos közigazgatási kérdések voltak, s egyikük sem utalt arra, hogy a város idegen katonai megszállás alatt van. A június 13-i rendkívüli közgyűlés első részében a polgármester számolt be Makó súlyos gazdasági, ellátási gondjairól.

7 Makói Újság 1919. máj. 18. A továbbiakban MU jelzettel hivatkozunk erre a sajtótermékre.

8 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád–Csanád Megyei Levéltára Makói Levéltára V. 71. a. Makó Város Képviselő-testületi ülések jegyzőkönyvei. 1919. A továbbiakban a közgyűjteményre MNL CSML ML rövidítéssel hivatkozunk.

2.3. Gazdasági helyzet és a román közellátási kormánybizottság

A francia megszállás alatt a város legsúlyosabb gondja a lakosság megfelelő ellátása volt. Hiányzott a városban a cukor, só, fa, zsír, petróleum, liszt, hús; alig volt szövet-, vászon-, és bőrárú. A francia parancsnokság részvétellel viseltetett a város nélkülöző lakosságával szemben, de csak közvetett segítséget nyújtott a helyzet javításában azzal, hogy lehetővé tette a forgalmat, az utazást Bánátba, és helyreállította a vasúti közlekedést Szegedre.

A város a hiányzó cikkek nagy részét korábban a keleti, erdélyi vármegyékből szerezte be. Petrovics polgármester ezért május végén Aradra utazott, s tárgyalat ismerősével, Jovin György nagylaki kereskedővel, akit a nagyszebeni román kormányzótanács a terület közlemezési megbízottjává nevezett ki. Jovin megígérte, hogy a Makónak oly szükséges fa-, só-, szén- és petróleumigényeit a kormányzótanácsnál támogatni fogja. Mind a négy cikket külön-külön kérvényben kellett a városnak kérelmeznie a nagyszebeni kormányzótanácstól. A közlemezési megbízott szerint ezen árukat megkaphatja Makó, ha helyettük lisztet tud adni. Mivel Makó is liszthiánnyal küszködött, a polgármester a kérelmekben felajánlotta, hogy a város majd az új termésből egyenlíti ki a most megkapni remélt árukat. Az itthon románra fordított, a francia városparancsnokkal láttamoztatott és igazoltatott kérelmeket a polgármester nem bírta az akkor már szétzilált postára, hanem egy városi tisztviselő vitte Nagyszebenbe. Ezekkel kezdődött Makó kálváriája a román közigazgatás áttekinthetetlen és rejtelmes labirintusában.

A Makói Újság május 29-én közölte, hogy a nagyszebeni kormányzótanács közlemezési megbízottat nevezett ki Makóra. Ezzel kezdte a román közigazgatás hatáskörét kiterjeszteni a városra, noha Makó még mintegy jó fél hónapig francia megszállás alatt volt. E napokban jegyezte föl naplójában Demkó Pál közjegyző: „A románok teljesen berendezkednek. A csendőrséget megszerte leszerelik, az állomások nevét románul írják ki.”⁹ A királyi Románia abból az elvből kiindulva, hogy a békekonferenciát már kész tények elé állítsa, szívósan mind nyugatabbra és nyugatabbra terjesztette ki fönnhatóságát. Az antant ezt nem akadályozta meg, hiszen a Tanácsköztársaság leverésében a gyöngye cseh csapatokat leszámítva egyedül a román királyi haderőre támaszkodhattak. A román diplomácia pedig gondoskodott, hogy ahol a döntések születtek – azaz Versail-

9 Demkó Pál: Napló 1917. december 1. – 1927. június 5. JAM Tört. Dok. Gyűjt. 80 225. 1919. máj. 27.

lesban – a román igények jogosnak, sőt az értük tett szolgálatokkal fordított arányban állóknak látszódnak.

Jovin György kormánybiztos június elején érkezett meg Makóra. A Makói Újság június 8-i számában az alábbiakat nyilatkozta: A nagyszebeni kormányzótanács nem elvitetni akarja az élelmiszereket, hanem arányosan szétosztani. Mindenki tisztességes ellátásáról pedig még akkor is gondoskodik, ha a házról házra rekvirálással kell végrehajtania. Elmondta, hogy maximálta az árakat Csanád vármegyében, kétféle árat bevezetve: az egyik árat a katonai vásárlásokban, az ennél kissé magasabb, másik árat pedig a polgári forgalomban tette kötelezővé.

Ez a rendelkezés már előre vetítette a néhány héttel későbbi román rekvirálások árnyát. A finoman „katonai vásárlásoknak” nevezett ügyletekre eleve alacsonyabb árat állapítottak meg, s ez csak töredékét jelentette az áruk valószínűs értékeknek. A Makó gazdaságának és gazdagságának alapját adó termények sorsáról a román megbízott fellengzős szavakkal festett fényes perspektívát „hagyma, kerti magvak, zöldségfélék kivitelét Románia felé a kormányzótanács a leghatékonyabban kívánja előmozdítani”.¹⁰ A valóság az volt, hogy a román közellátásnak nagy szüksége volt a makói hagymára és zöldségfélékre. A város lakóinak megnyugtatására és megnyerésére Jovin közölte, hogy már intézkedett 20 vagon szén, 20 vagon konyhasó, 40 vagon fa, 5 vagon mész és 1 vagon petróleum Makóra érkezése ügyében.

Kevés valósult meg ezekből az ígéretekből a francia megszállás alatt. A villanytelep nyersolajkészlete június elején teljesen kifogyott, s hogy a város ne maradjon villanyáram nélkül, a telep szűkös szénkészletével termelte tovább az energiát. A szén azonban csak napokra volt elegendő, s az ígért vagonok nem érkeztek meg. Június 14-én már így írt a Makói Újság: „*Jovin György román kormánybiztos úrnak érkezik 5 vagon nyersolaja, melyből hisszük, hogy fog adni a villanytelepnek is*”.¹¹ Itt már úgy látszik, mintha valamiféle egyéni vállalkozás volna ez a kormánybiztosság, melynek korlátlan irányítója Jovin György. Ezt a gyanút csak megerősítette az a szinte reklámízű fölhívás, melyet Jovin a helyi lapban jelentetett meg kormánybiztosságáról: „*Mindennemű szállítási igazolványok s kereskedelmi bizonylatok ügyében teljes készséggel áll a közönség rendelkezésére*”.¹² Jovin a francia csapatok kivonulása napján ismét hangsúlyozta, hogy neki elsősorban nem is Makóról, hanem a vármegyéről kell gondoskod-

10 MU 1919. jún. 8.

11 MU 1919. jún. 14.

12 MU 1919. jún. 8.

nia. Működése alatt azonban a város közellátása semmit sem javult. Hiszen, mint végül Jovin is kimondta a szomorú igazságot: gabona, „*az neki magának sem áll rendelkezésére*”.¹³

Ezzel ért véget a román közigazgatás első képviselőjének a francia megszállás alatti ténykedése. A román impérium időszaka már más megítélés alá esik, mert akkor a város vezetőinek, lakosainak és újságíróinak a szemérlől is leesett a hályog és a valóságnak megfelelően kezdték értékelni helyzetüket. Jovint később a román csendőrség letartóztatta súlyos sikkasztások s egyéb visszaélések miatt.

Makó közéleti-ellátási gondjain a francia parancsnokság is „élelmezési bizottság” főállításával próbált segíteni. Elnökének Tarnay Ivor megbízott alispánt, tagjainak Petrovics György polgármestert, Pák Kálmán városi gazdasági tanácsnokot, Pongrácz Sándort, a hagyma-részvénytársaság elnökét, titkárává pedig Magyar József főgimnáziumi tanárt nevezték ki. A francia parancsnokság részéről Pertiny kapitány volt a kiküldött. E bizottság működéséről írásos dokumentum, híradás a megalakulását bejelentő híren kívül nem maradt.

2.4. Hétköznapi élet a francia megszállás alatt

A városházán és a többi középületen békésen lengett egymás mellett a magyar és a francia nemzeti lobogó, s a város lakossága ugyanilyen békésen megfért a francia katonasággal.

A közlekedés a környező helységekbe meglehetősen szabad volt, a parancsnokság állandó utazási igazolványokat adott ki Szegedre, Kiszomborra, Apátfalvára. A megszállás első intézkedéseként elrendelt szesztilalmat hamarosan megszüntette a parancsnokság, de nyomatékosan fölhívta a vendéglősök figyelmét, hogy a francia legénységnek szeszest italt ne szolgáljon ki. A záróra és a kijárási tilalom is mind enyhébbé vált. A postai forgalom sem volt korlátozva, csak az vetíthette előre a román megszállás szigorításait, hogy a Romániába és az általa megszállt magyar területekre földadott leveleket már nem volt szabad lezárni és kötelező volt hátoldalukon a földadó nevének és lakcímének föltüntetése.

A város közbiztonsága és lakóinak viszonya a megszálló katonákhoz megfelelő volt. Makó belső rendjét és nyugalomát az is bizonyítja, hogy a hét hétig tartó francia megszállás hatodik hetéig nem volt szükség éjjeli őrzőjáratra. 1919. június 1-jén éjjel azonban másodszer rabolták ki a főtéri Urbán-féle kereskedést, 40 000

13 MU 1919. jún. 15.

korona értékű textilárut zsákmányolva. A polgármester ekkor fordult kérelemmel a francia parancsnoksághoz, hogy az utcán éjjelente őrzőjáratok cirkáljanak, mert „a városi rendőrség és a nemzetőrség e célra sem elegendő létszámmal, sem legénység-gel nem rendelkezik megbízható”. Kérelmét franciául adta át a polgármester, s a parancsnokság mindjárt rá is vezette intézkedését: ezentúl egy káplár vezetésével néhány emberből álló járőrt küld ki este fél kilenctől reggel fél négyig.¹⁴

E kérvényen kívül még egyetlen irat emlékeztet arra a makói levéltárban, hogy a város francia katonai megszállás alatt is volt. 1919. június 10-én a 210. gyalogezred kérte a várostól: jelölje ki, járműveit melyik bognárhoz vigye javításra a város költségére és erről adjon részére maghatalmazást. Az eredetileg kicsit bonyolultabban fogalmazott mondat mutatja a fordítás nehézségeit: „*melyik bognár-kocsishoz [!] vigye javítandó járműveit a város költségére történő javításra, és erről adjon részére meghatalmazást, hogy oda is vihesse*”. A kérelem magyar fordítását iktatták, s az ezred piros pecsétje hitelesítette.¹⁵ A francia katonaság ellátását saját készleteiből fedezte, a helyben vásárolt árucikkekért készpénzzel fizetett.

A francia megszállás legnagyobb katonai eseménye a város főterén tartott május 10-i díszszemle volt.¹⁶ Ezen részt vettek mind a francia ezred és a román huszárszázad, mind pedig a Kiszomboron táborozó francia csapatok. A díszszemlét Paul de Lobit tábornok, a Magyarországi Francia Hadsereg parancsnokának (*Commandant de l'Armée Française de Hongrie*) makói látogatása alkalmából rendezték. A tábornok és kísérete – minden valószínűség szerint – autóval érkezett Aradról Makóra. A városháza nyitott kapujában Tarnay Ivor, Csanád vármegye főjegyzője és Petrovics György, Makó polgármestere fogadta a magas látogatót. A város vezetői mögött most is ifj. Trúth Ferenc, a hivatalos tolmács állt.

De Lobit tábornok mellett állt Gondracourt tábornok, aki ekkor még az aradi francia csapatok parancsnoka volt, de egy hónap múlva már a szegedi francia városkormányzóságot vezette. A két tábornokot – a katonai biztosításon kívül – az iratokat őrző szárnysegéd, a sisakos, kardos parancsőrtszt és a Makón állomásozó egység parancsnoka, Maurice Rousseau őrnagy kísérte.¹⁷

14 MNL CSML ML V. 72. a. Makó Város Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1919.– 8937

15 MNL CSML ML V. 72. a. 1919.– 9037

16 Halmágyi Pál (2000): A francia tolmács. In.: Zombori István szerk. (2000): Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti tanulmányok 3. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. 165. old.

17 Halmágyi Pál (2012): Képek Makó idegen megszállásáról 1919–1920. Makói Múzeum Füzetek. 113. Makói Múzeumért Közhasznú Alapítvány. Makó. 10. old.

A díszszemlére felsorakozott egységek sorfala a városházától a vármegyeházaig húzódott. Ott a francia és a román lovasszázad zárta a sort. A „makói” 210. gyalogezred csapatászlaja a főtér közepén, a Kereskedelmi és Iparbank előtt állt. A tábornok ellépve a katonák előtt fogadta tisztelgésüket. A megyeháza előtt a francia huszártiszt lóról szállva jelentkezett tábornoka előtt, oldalán a román lovastisztal. A katonai parádét a város lakossága nagy érdeklődéssel szemlélte.¹⁸

2.5. A francia megszállás vége

Petrovics polgármester úgy emlékezett vissza 1919 májusára–júniusára, hogy „*a francia parancsnokság a város vezetőségével szemben előzékeny magatartást tanúsított, a városi adminisztrációba nem avatkozott bele, [...] a községi (önkormányzati) élet megnyilvánulásának nem vetett gátat*”.¹⁹ Érthető ezek után, hogy amikor június közepén elterjedt a híre a franciák kivonulásának, a város és a vármegye vezetői mindent megtettek ennek megakadályozására.

Tarnay alispán Nikelszky Jenő városi rendőrkapitány-helyettessel Szegedre, Petrovics polgármester pedig Kiszomborra ment, kieszközölni a francia csapatok további maradását. Petrovics inkább a már hírből ismert román megszállást akarta elkerülni, a konzervatívabb Tarnay alispán pedig azzal magyarázta követjárásának okát, hogy a városban maradt proletárok a határzár ellenére is élénk összeköttetést tartottak fenn a Vörös Hadsereggel, s a város kiürítése „lehetőségét nyújtja localis forrongásnak”.²⁰

Tarnayék Szegeden Károlyi Gyula miniszterelnökkel is tárgyaltak, aki bár átérezte nehéz helyzetüket, segítséget még ígérni sem tudott. Antoine Charpy francia tábornok pedig azt hozta tudomásukra, „*a Maros jobb partjának, azaz Makó környékének megszállása is már hatalmi kör túllépés volt az ő részükről, amihez nem volt meg a jogosultságuk. Az ideiglenes megszállás Páris tudta és engedelmével történt*”. Éppen ezért „*mihelyt a románok készülnek és képeseknek mutatkoznak ezen területek megszállására*”, engedniük kell.²¹

18 Halmágyi (2012) 11. old.

19 Petrovics György: Az októberi forradalom és az idegen megszállás Makón. Kovács Sándor és Társai, Makó, 1921. 95. old.

20 Tarnay Ivor: Csanád vármegye az oláh megszállás alatt. 1 – 12 részben. Makói Független Újság 1920. ápr. 1. – ápr. 17. 1920. ápr. 2.

21 Tarnay Ivor 1920. ápr. 2–3.

Kiszomboron Destezet ezredes ehhez hasonlóan azt közölte a polgármesterrel: „*a kivonulási parancsot a főhadiszállásról kapták, és azon nincs módjukban változtatni*”.²² Látna azonban a polgárság nyugtalanságát, saját felelősségére a kiszombori 81. gyalogezredből 30 főből álló egységet küldött át Makóra a rend megőrzésére mindaddig, míg a román megszállás be nem fejeződik.²³

A francia csapatok 1919. június 15-én, vasárnap vonultak ki a városból. Délután a 210. gyalogezred labdarúgó-válogatottja még barátságos búcsúmérkőzést játszott a Maros-parti pályán a Makói Atlétikai Klub csapatával, melyet nagyszámú közönség tekintett meg. Erős és jó játék után 3 : 3 végeredmény alakult ki.

A francia tisztok a Makói Újság aznapi számában köszöntek el a város polgáraitól. Maurice Rousseau őrnagy „*őszinte rokonszenvvel*” távozott, megígérve, hogy elviszi „*a messzi Franciaországba Makó és Magyarország jó hírét*”.²⁴ 1919. június 17-én a francia megszállókat a románok váltották fel Makón. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a román diplomaták Versaillesban azért küzdöttek, hogy államuk számára megszerezzék Makót.²⁵

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Makói Levéltára. V. 71. a. Makó Város Képviselő-testületi ülések jegyzőkönyvei, 1919.

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Makói Levéltára. V. 72. a. Makó Város Tanácsülési jegyzőkönyvek 1919.

Demkó Pál: Napló 1917. december 1. – 1927. június 5. József Attila Múzeum Tört. Dok.Gyűjt.80 225. 1919. máj. 27.

22 Petrovics György 1921. 95.

23 Tarnay Ivor 1920. ápr. 3.

24 Halmágyi Pál (2012): Képek Makó idegen megszállásáról 1919-1920 MFM. 113. Makó, 2012. 10. old. MU 1919. jún. 15.

25 A kérdéskörrel lásd Gulyás László (2018): Bukarest és Versailles között. Avagy hogyan maradt magyar város Makó? Trianoni Szemle 2018/július-december 119-123. old.

NYOMTATOTT FORRÁSOK

Gaál Endre szerk. (1969): Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből. 1917 – 1919. Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád Megyei Bizottsága. Szeged. 513–514. old.

SAJTÓ

Makói Független Ujság

Makói Ujság

Tarnay Ivor: Csanád vármegye az oláh megszállás alatt. 1–12 részben. Makói Független Újság 1920.ápr.1. –ápr.17. 1920. ápr.2.

FELDOLGOZÁSOK

Halmágyi Pál (2000): A francia tolmács. In.: Zombori István szerk. (2000): Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti tanulmányok 3. Móra Ferenc Múzeum. Szeged. 159 – 170. old.

Halmágyi Pál (2001): A makói terroristák pere. (A Návay-per) 1919–1921. Makói Múzeum Füzetei. 96. szám. Makó.

Halmágyi Pál (2002): Makó város idegen megszállása 1919–1920. Makó Monográfiája 5. kötet. Makó története 1849-től 1920-ig. Makó Város Önkormányzata. Makó. 511–524. old.

Halmágyi Pál (2012): Képek Makó idegen megszállásáról 1919–1920. Makói Múzeum Füzetei. 113. Makói Múzeumért Közhasznú Alapítvány. Makó.

Halmágyi Pál (2019): Návay Lajos meggyilkolása. In.: Halmágyi Pál szerk. (2019): Návay Lajos emlékezete. Tanulmányok. Makó Város Önkormányzata. Návay Lajos Emlékbizottság, Makó. 47 – 64. old.

Petrovics György (1921): Az októberi forradalom és az idegen megszállás Makón. Kovács Sándor és Társai. Makó.

Szabó Ferenc (1969): A Vörös Hadsereg szervezése és harcai a Viharsarokban. In.: Becsei József–Gácsér József–Leiner Gyula szerk. (1969): A Tanácsköztársaság Békés megyében. MSZMP Békés Megyei Bizottsága és A Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága. Békéscsaba. 212–214. old.

HALMÁGYI PÁL

MAKÓ ROMÁN MEGSZÁLLÁSA, 1919. JÚNIUS 17. – 1920. MÁRCIUS 29.

1. A román megszállás fontosabb eseményei

A francia megszálló csapatok 1919. június 15-én vonultak ki Makóról. Egy 30 főnyi francia különítmény még további két napig tartózkodott a városban. Végül 1919. június 17-én, Mezőhegyes felől bevonult a városba Rambela Gheorgiu őrnaggyal az élen a román katonaság, és elkezdődött Makó román megszállása.

Rambela őrnagy, az új városparancsnok megérkezésekor nyomban magához hívatta Petrovics György polgármestert, és előre elkészített nyilatkozatot íratott alá vele, melyben a város lakossága háláját fejezte ki, hogy a román csapatok elfoglalták Makót, s „örömmel várták a románokat, csatlakozásra készen Nagy-Romániához”.¹ Az őrnagy ridegen értesítésére adta a polgármesternek, hogy ellentmondást nem tűr, föltétlen engedelmességet követel, és a legkisebb engedetlenség esetén az előljárást azonnal eltávolítja, s a város élére román tiszteket állít.²

Ugyanekkor 1. számú. parancsában elrendelte a fegyverek azonnali beszo-
gáltatását; megtiltotta egyenruha viselését; kijárási tilalmat vezetett be este 10-től reggel 7-ig; valamint megtiltotta, hogy az utcán háromnál több ember csoportosuljon.

Az 1919. június 17-én kezdődött román megszállás súlyos terheket rakott a makóiak vállaira. Napirenden volt a különböző (termények, állatok, gépek,

1 Tarnay Ivor egy 12 részes cikksorozatban számolt be a megszállásról, lásd. Tarnay Ivor: Csanád vármegye az oláh megszállás alatt. 1–12 rész. Makói Független Újság 1920. április. 1. – ápr.17. Jelen hivatkozás jelzete a cikksorozat április 3-i részére vonatkozik.

2 Halmágyi Pál (1985): Makó város román megszállása 1919. június 17. – 1920. március 29. Makói Múzeum Füzetei 43. szám. Makói Múzeumi Baráti Kör. Makó. 3. old.

berendezések, élelmiszerek, ruhaneműek stb.) rekvirálása. A megszállók elhelyezését, ellátását is a városnak kellet biztosítania.

A román hatalom ellenségesen állt szemben a lakossággal és célja a város és tágabb környéke Romániához való csatolása volt.³ Az itt élők ellenállása legélesebben a szomszédos Apátfalván, 1919. június 23-án tört a felszínre, melyet brutálisan toroltak meg a román megszállók. A rendkívül túlzott mértékű rekvirálásoktól elkeseredett apátfalviak három román katonát megöltek. A véres megtorlásnak 61-en estek áldozatául a községben.⁴

A román államvezetés azon vágyát, hogy Makót bekebelezze, már a megszállás kezdetén bizonyította a színmagyar lakosú város görög katolikus templomában tartott első román istentisztelet. A szertartás megkezdése előtt a vezénylő százados a templomkertben beszédet intézett a katonákhoz, melyben hálaadásra szólította fel őket, hogy az „*ösi román földet újra kezeik között tarthatják*”.⁵

A román katonai megszállás egy csapásra megszüntette a város és vármegye politikai-önkormányzati életét, s meggátolta a lakosság bármilyen irányú mozgását. A bevonulás után azonnal fölállították a katonai prefektusi hivatalt, Olteanu őrnagy, volt közös hadseregbeli százados parancsnoksága alatt. Ugyanekkor már közölték az aradi újságok, hogy a nagyszebeni kormányzótanács Popovics György kisjenői ügyvédet kinevezte ki Csanád vármegye polgári prefektusává.

Makót és környékét azonban a magyar állam is saját impériuma alá tartozónak tekintette. 1919. október 2-án jelent meg a helyi újságban a hír, hogy Csanád vármegye új – Budapesten kinevezett – területi biztosa Kelemen Béla szegedi ügyvéd, korábban Csongrád vármegye főispánja.

Négy nap múlva érkezett meg a városhoz a nagyszebeni kormányzótanács körrendelete a román országgyűlési és szenátusi választásokról. 1919. október

3 Erről bővebben lásd. Gulyás László (2018): Bukarest és Versailles között. Avagy hogyan maradt magyar város Makó? *Trianoi Szemle* 2018/július-december 119–123. old. Tovább Gulyás László-Csüllög Gábor (2016): A román állam területi kialakulásának története IV. Nagy- Románia születése a terepen. *Közép-Európai Közlemények* 2016/1. szám 158-170. old; Gulyás László (2012): A Délvidék története 2. A török kiűzésétől Trianonig 1683-1920. *Közép-Európai Monográfiák* 6. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 95-98. old.

4 Halmágyi Pál (1998): Az I és II. világháború hősei, áldozatai és emlékművei Makón és környékén. *Makói Múzeum Füzetei* 89. szám. Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete Művelődési Bizottsága. Makó. 61.old.

5 Tarnay Ivor 1920. április 3.

23-án, hirdetményben hozták a lakosság tudtára, hogy november 2-án lesznek a román országgyűlési, s rá egy hétre, november 7-én a szenátusi választások. A román választási rendelet kategorikusan kizárta a választók és választhatók közül azokat, akik a proletárdiktatúra alatt valamely tisztséget vállaltak, vagy a Vörös Hadseregben szolgáltak.

A makóiaknak a városházán kellett 1919. október 31-ig a választók névjegyzékére föliratkozniuk. A választási bizottság elnöke Major György, sajtényi görög katolikus esperes lett. A bukaresti parlamentbe küldendő képviselőnek, a makói születésű Sztán Illés nagyváradi görög katolikus kanonokot ajánlották. Csak olyan jelölt volt állítható, aki román állampolgár, és akkor is az marad, ha választókerülete esetleg nem kerülne Romániához.

1919. október 26-ig mindössze egyetlen makói jelent meg a városházán fölvetetni magát a választói névjegyzékbe. Az október 31-i határidőig nem növekedett a létszám, mert Major György elnök október 30-án újabb hirdetményt tett közzé, melyben közölte, hogy ezután mindenfajta választáson csak a most föliratkozottak vehetnek részt. A hirdetmény ismét rámutatott, hogy a román kormányzótanács minden téren jogvédelmet ad a magyar anyanyelvű polgároknak.⁶ Végül a választói névjegyzékbe az akkor közel negyvenezer lakosból 200 polgárt vettek föl. 42-en önként jelentkeztek, a többieket – a román választási törvény ezt lehetővé tette – mások jelentették be. Így a jövőben Makón csak ez a kétszáz ember választhatott volna. A Makói Újság a román cenzúra ellenére már a választás előtt megírta, hogy mivel csak egy jelölt van, a választás tiszta „formalitás”, s a „bukás ki van zárva.”

Major választási elnök november 2-a, vasárnap reggel 8 órára a városháza kistanácstermébe hívta össze a választókat. Közölte: szavazás nem lesz, az egyetlen jelölt, Sztán Illés közfelkiáltással, egyhangúlag lesz kikiáltva Makó város képviselőjévé a bukaresti parlamentbe.⁷

A november 7-re kitűzött szenátusi választásokat már meg sem tartották. Tarnay Ivor alispán szerint azért, mert a román vezetők előtt nyilvánvalóvá válhatott, hogy „Makó nem fog birtokukba kerülni.”⁸

A város fölötti hatalomért folytatott vetélkedésnek következő eseménye az újabb magyar kormánybiztos megérkezése volt. A Friedrich-kormány Battlay Gejza budapesti ügyvédet nevezte ki Csanád vármegye kormánybiztosi jogkörrel

6 Makói Újság 1919. október. 30.

7 Makói Újság 1919. november. 2.

8 Tarnay Ivor 1920. április. 11.

fölruházott főispánjává. Battlay 1919. november 19-én érkezett meg Makóra. Érdemi tevékenységéről sem irat, sem újsághír nem maradt. A román megszállók nem hagyták beilleszkedni a makói viszonyokba, így december 18-án visszautazott Budapestre. Demkó Pál makói közjegyző naplójának december 18-i bejegyzése: *„Ma Battlay Gejza kormánybiztost és nejét román katonai fedezettel elvitték per Hódmezővásárhely Algyőre, át a Tisza túlsó oldalára”, „állomáshelyére”, mert „itt csak egy főispán Olteanu van.”*

Az 1920 januárjában a románok népszámlálást tartottak, mely a nemzetiségi összetétel szempontjából az alábbi eredménnyel zárult: magyar 26 941 fő; zsidó 290 fő; szláv (szerb) 72 fő; román 49 fő; német 47 fő. Az összes nemzetiségi együtt 458 főre rúgott.

Itt jegyezzük meg, hogy a román népszámlálási szabályoknak megfelelően csak a 12 éven fölülieket írták össze, s így lett a lakosság csupán 27 399 fő. A gyermekek számát a korabeli becslés 9-10 ezerre tette, s így a város lakossága ekkor elérte a 36-37 000 főt.⁹

2. A román megszállás anyagi kárai

A román megszállás megszűnésének utolsó pillanatában is tetemes károk érték a várost: közlekedése teljesen megbénult, mert a kivonuló román csapatok az *„Arad–Csanádi Vasút összes elmozdítható anyagát, használható járműveit”* elvitték, és a magyar vonalakon *„a forgalom lebonyolításához szükséges ép jármű nem maradt”*.¹⁰ A kivonulók magukkal vitték a Maros-híd (akkor még fahíd) rendszeres javításához szükséges 15 vagon drága amerikai fenyőfát is.”¹¹

Petrovics György polgármester 1921-ben kiadott kis könyvében így összegezte a város román megszállás alatti kárait, költségeit és a rekvirálások miatt elszenvedett veszteségeit: *„Búza 7912 q, árpa 750 q, zab 200 q, kukorica 5000 q, vöröshagyma 8000 q, fokhagyma 410 q, zöldség 250 q, bab 24 q, burgonya 114 q, széna 1400 q, szalma 2800 q; Élőállatok: 968 db szarvasmarha, 982 db ló; Élelmiszerek: 100 db vágómarha, 200 db hizott sertés, összesen 41 000 kg súlyban, 100 q liszt, kenyér, 12 q zsír.”* Mindezekért összesen

9 Makói Független Ujság 1920. jan. 28.

10 Vermes Ernő összeáll. (1929): Csanád vármegye tíz évvel Trianon után. Kultúra Könyvnyomda és Lapkiadó Rt., Gyula.123. old.

11 Makói Független Ujság 1920. ápr. 30.

3 069 238 korona térítést utaltak ki, amelyből a négyszázezer korona nem érkezett meg.

A román megszállás egyéb költségei:” *A közfuvarra kirendelt kocsik fuvardíja 3,240.000 korona, fizetetlen közmunkák 3,705.149 korona, a román csendőrség élelmezése 60 000 korona, az „adminisztrációért” fizetett „térítés” 300 000 korona, az elszállásolás, a hivatali helyiségek berendezése, fűtése, világítása 150 000 korona, különböző nyomtatványok, fálragaszok 50 000 korona.*” Azok a cikkek, amikért a minimális térítést sem utalták ki a megszállók: *„18 mén a makói tájfajta méntelepről, 630 000 korona; a postáról 137 db telefon, 1 db Hughes távírógép, 300 000 korona; gazdáktól, várostól 20 000 db zsák, 600 000 korona; az elhajtott 200 db kocsi, 400 000 korona.*”

Az önkényes rekvirálásokról (rablásokról) följegyzéseket a megszállás ideje alatt nem készíthettek. A város fölhívására tett utólagos bejelentés alapján ezeket a károkat 5 953 948 koronában állapították meg.¹²

Az Országos Statisztikai Hivatal a rendelkezésére bocsátott adatok alapján Makó francia megszállás kárait 74 990 koronában, míg a román megszállását 73 920 172 koronában állapította meg.¹³ A károkról készült első kimutatást a város átadás-átvételekor jelen volt antantbizottság nem vette át. A polgármester kimutatásait ezután fölküldte a Külügyminisztériumba, hogy az továbbítsa az antant jóvátételi bizottságához. A bizottság érkezése előtt a város fölhívást tett közzé, hogy a károk teljes összesítése végett, mindenki jelentse be az elszenvedett veszteségeit. Végül 1920. április 30-án érkezett Makóra egy antantbizottság. (Egy francia mérnökkari ezredes, egy angol alezredes, egy olasz őrnagy, s kíséretükben több magyar katonatiszt és kormánykiküldött.) A bizottság tagjai csak a leszerelt Gy. Varga-féle malmot és egyéb kisebb helyszíneket tudtak megtekinteni, hiszen a főként mezőgazdasági rekvirálásoknak, károkozásoknak (kiürített raktárak, elhajtott állatok, elszállított gépek, eszközök, berendezési tárgyak) látható nyoma nem maradt.

12 Petrovics György (1921): Az októberi forradalom és az idegen megszállás Makón. Kovács Sándor és Társai, Makó. 99–103. old.

13 Petrovics (1921) 99–103. old.

2. A Nemzeti Hadsereg bevonulása Makóra, 1920. március 29.

Az 1919 augusztusában a Dunántúlon Győrig eljutott román csapatok, ősszel kezdtek lassan-lassan visszahúzódní a megszállt területekről. A Budapestre 1919. augusztus 4-én bevonult román hadsereg – az antant parancsára és békekonferencia felszólítására – november közepén ürítette ki a fővárost és az általa megszállt Észak-dunántúli és Duna–Tisza közti területeket.

Viszont a Tiszántúl kiürítésének első szakasza azonban csak 1920. február 24-én kezdődött meg. A Dél-Alföldön Hódmezővásárhely, Makó és Orosháza március 29-én, Mezőhegyes és Gyula március 30-án szabadult fel. A Maros déli partján szerb megszállás alatt élők, még több mint egy évig, 1921. augusztus 21-ig várták a szabadulás óráját.

Makón a román megszállás közeli végének csalhatatlan jeleként 1920. március 26-án, pénteken délelőtt azt látta a lakosság, hogy elmegy a román katonai prefektúra és a vámhivatal, pakol a román csendőrség és a hírhedt Siguranta (a román titkosrendőrség). Délután bevagonírozott a városban állomásozó 107. román gyalogezred. Helyébe Földeákról, a Nemzeti Hadsereg bevonulásáig a rendet fenntartani a 9. román lovasezred egy százada érkezett, Cantuniar Christu kapitány vezetésével. A katonákat az Aradi utcán szállásolták el.¹⁴

1920. március 27-én, szombaton kapta az értesítést Petrovics György polgármester az új térparancsnoktól, hogy a várost átvevő-átadó antant bizottság, a magyar katonaság, csendőrség és polgári hivatalnokok, március 29-én, hétfő délben 12 órakor érkeznek a városba. A román katonák kivonulása ugyanezen a napon a délutáni órákban lesz. A polgármester azonnal értekezletet hívott össze a városházára az örömhírhez kapcsolódó sürgős teendőket megbeszélni.

Az ott elhatározott tervek szerint az antant bizottság fogadására az újvárosi állomásra Petrovics György polgármester, Nikelszky Jenő rendőrkapitány és a román térparancsnok megy ki. A város 500 kalácsot készít és azzal várják a Nemzeti Hadsereg katonáit. Az átadás-átvételi jegyzőkönyv aláírása után a városházára felvonják a magyar zászlót és e jeladásra megkondulnak a város összes harangjai. Ekkor indulnak majd el a magyar katonák az újvárosi állomásra a főtérrre.

Az ünnepség a főtéren a városi dalárda közreműködésével a Himnusz hangjaival kezdődik. Ezután a polgármester köszöntője következik, majd a Rákóczi

14 Makói Független Ujság, 1920. március 30. 1–2. old.

indulóra felvonulnak a különböző egyletek és zászlóikkal tisztelegnek a magyar hadsereg előtt. Ezután Hadffy Imre altábornagy neje, a makói úrinők által hímzett selyemzászlót ad át bevonuló egység parancsnokának. Egy gimnáziumi tanuló beszéde és a Szózat zárja a méltóságteljes ünnepséget.

A szombat és a vasárnap lázas készülődéssel telt el. Beköszöntött a nagy nap, március 29-e, hétfő. A Nagyhét első napján zászlódíszbe öltözött Makó. Előkerültek az addig féltve rejtgetett nemzeti lobogók. A kelmefestők éjjel-nappal készítették a nemzeti színű lobogókat. Hétfő reggelre minden ablakban virág, majd minden házon zászló díszelgett. Az úJVárosi állomástól a főtérig vezető útvonal mindkét oldalán kora reggeltől hatalmas tömeg várta a magyar katonákat.

Délelőtt fél 11 órakor a városházáról elindult Petrovics György polgármester, Nikelszky Jenő rendőrkapitány, Urbanics Kálmán, a központi járás főszolgabírája, Gorcsa Péter városi főjegyző és Trúth Ferenc tolmács, valamint kíséretükben még jó néhány főtisztviselő 16 fogatból álló kocsisora ÚJVárosra. Az antant misszió fogadására megérkezett a román lovas szakasz, a térparancsnok vezetésével. A történelmi eseményt megörökíteni az állomásra kitelepült Homonnai Nándor, neves makói fotográfus is.

Másfél órai feszült várakozás után föltűnt Földeák felől a mozdony füstje és befutott a Nemzeti Hadsereg katonáit és a magyar hivatalnokokat szállító szerelvény. Itt jegyezzük meg a vagonokon már a román államvasutak (CFR) jelzése szerepelt!)

A 9 kocsiból álló szerelvény 7 kocsija a katonákat és csendőröket, 2 kocsija a tiszteket és a politikusokat hozta. A hatalmas éljenzés és üdvözlések után tudta meg a város vezetősége, hogy az antant misszió nincs a vonaton. A bizottság bár már reggel elhagyta Hódmezővásárhelyt, de Makóra nem érkezett meg. A román szakasz, mivel okafogyottá vált további jelenlétük, csendben elhagyta az állomást.

Elsőként Battlay Gejza, a második Friedrich kormány által 1919 novemberében kinevezett Csanád vármegyei főispán-kormánybiztos és neje lépett ki a vonatból.¹⁵ Őt Nagy László százados, a Makóra érkező szegedi gyalogezred 1. századának parancsnoka követte.¹⁶ Petrovics polgármester üdvözlő szavait meg-

15 Makói Ujság, 1920. március 30. l. old.

16 József Attila Múzeum, Adattár (2020) 2241. Szotyori András székely gyalogos, a század egykori tagjának visszaemlékezése.

köszönve, a főispán a Nemzeti Hadsereg szerepét és Horthy Miklós kormányzót méltatta és minden dicsőséget a katonákra hárított át.

A kölcsönös üdvözlések után a legénység az állomáson maradt, a fogadóbizottság és a vendégek visszahajtottak a városházára. A főtéren izgatottan várakozó mintegy 10 000 makói csalódottan vette tudomásul, hogy az antant bizottság nem érkezett meg, és az átadási ceremónia emiatt késik.

Délután az a hír érkezett telefonon a városházára, hogy az antant bizottság Orosházán intézkedik és onnan érkezik majd Makóra. Fél 3-kor újabb hír jött, hogy a bizottság vonata már elhagyta Földeákat. A délelőtti fogadó bizottság, valamint Nagy László százados és Cantuniar Christu huszárkapitány, térparancsnok ismét a kocsikba szálltak és elindultak Újvárosra. Az antant misszió vonata – mely egy mozdonyból, egy szalonkocsiból és egy vagonból állt – azonban az előre jelzett időpontnál hamarabb megérkezett Makóra. Homonnai Nándor profi fényképészként nem bízta a véletlenre szerencsésjét. Ő kitartott az állomáson – nehéz felszerelését nem cipelte oda, s vissza – így meg tudta örökíteni az antant átvevő bizottság érkezését.

A Nemzeti Hadsereg állomáson várakozó századának rangidős parancsnoka – a helyzetet azonnal felismerve – fogadta az antant bizottság tagjait. Homonnai tudta és érezte, hogy történelmi jelentőségű esemény szemtanúja. Megkérte az antant tisztet, álljanak fényképezőgépe elé, s így készült el a szalonkocsi előtti csoportkép.

A fényképezgetés után a bizottság tagjai – egy angol tábornok, két angol és egy-egy francia, olasz és szerb tiszt, valamint az őket kísérő összekötők, egy román tiszt és egy magyar huszárhadnagy – gyalog elindultak a főtér felé.¹⁷ Mintegy száz lépést mehettek, mikor szembe jött velük a városi fogadó bizottság kocsisora.

A szerencsés találkozás után, a makói vezetőkkel együtt odaérkező román tiszt, Cantuniar kapitány jelentkezett az antant bizottság elnökénél, Trouside angol generálisnál és jelentette, hogy a Makón tartózkodó román egység kész az indulásra, hajlandó átadni a várost. Ezután Petrovics polgármester üdvözölte a bizottságot, amit a delegáció kézfogással köszönt meg, majd a kölcsönös bemutatkozások után mindenki kocsiba szállt és a városházára hajtottak. A főtéren az angol tiszt megsejmelte a Korona előtt felsorakozott román lovasokat.

17 Makói Ujság, 1920. március 30. 1. old.

A hivatalos átadás-átvétel a városháza polgármesteri szobájában, az antant bizottság jelenlétében történt meg. A várost átadó román térparancsnok és a Makóra érkezett magyar század parancsnoka írta alá a románok által előre elkészített alábbi iratot:

„Jegyzőkönyv

Ma, 1920. hónap március napja 29. Mi Capitanul Cantuniar Christu, din Régim. 9. Rusiori, mint a makói helyőrség parancsnoka egyrésről.

A másik részről mi, Nagy László százados, a Magyar Nemzeti Hadsereg-ből a következőképen jártunk el Makó helység csendben és rendben való átvételénél.

Az átadás az antant bizottság jelenlétében történt, amiért csináltuk a jelen jegyzőkönyv 4 példányban. Átadtam:

Comandantul Garnizoanei Macau:

Capitanul Cantuniar.

Átvettem:

Nagy százados.

Előttünk:

*Az antant bizottság elnöke: Edmund Trouside.*¹⁸

Az aláírások megtörténte után – az előre megbeszéltek szerint – a városháza ormáról levették a román zászlót és helyére és a megyeháza homlokzatára felrö-pült a magyar lobogó. Erre a jelre megkondultak a harangok és az újvárosi állo-másról elindultak a magyar katonák. Ugyanekkor a főtéren álló román lovas szakasz – az antant misszió előtti tisztelgés után – kapitánya vezetésével az Aradi utcán kivonult a városból.

A város vezetősége szavatolta a bizottság előtt a közrend fenntartását és kérte a román megszállás alatt elszenvedett kárai megtérítését. Az antant bizottság megnyugvással vette tudomásul az elhangzottakat, de a károk ügyének rendezését elhárította magától azzal, hogy majd érkezik egy panaszbizottság, melynek feladata lesz ezen ügyek intézése. A bizottság ezután vonatán elhagyta Makót és a nagylaki állomásra utazott annak átadás-átvételét lebonyolítani. Onnan este

18 A dokumentumot közli Petrovics (1921) 105. old.

visszatértek az úJVárosi állomásra és ott töltötték szalonkocsijukban az éjszakát. Másnap Mezőhegyesre utaztak hasonló célokkal.

Térjünk vissza Makó főterére, ahol a románok kivonulása után megkezdődött a régen várt ünneplés. A városházától a Lugosi Szállodáig egy 30 m széles területet tartottak fenn a beérkező magyar századnak. Az úJVárosi állomásról zárt rendben, kürtszóra bevonuló sastollas magyar vitézeket a gimnázium homlokzatán kifeszített hatalmas jelszó fogadta: *NEM, NEM, SOHA!*

A régen hallott ismerős kürtszóra kezdődött a főtéri ünnepség. Elsőnek a vármegye tisztikara vonult fel zászlójával Battlay Gejza főispán és Hervay István alispán vezetésével. Őket a polgármesterrel az élen a város tisztikara követte, a városi címerrel. Majd a pénzügyőrség, a függetlenségi és 48-as párt, a dalárda, a kereskedők és iparosok egyesületei, a gimnázium tanári kara és diákjai és az iskolák tanulói következtek. A Himnusz hangjaival kezdődött az ünnepség. A polgármester a következő szavakkal üdvözölte a Nemzeti Hadsereg tagjait:

„Magyar Katonák! Testvérek!

Két ezredév előtt virágvasárnapján vonult be a világ Megváltója, Jézus Jeruzsálembe. Pálmák és olajfaágak lengtek feléje, az Olajfák hegyéről megcsapta a tavasz illata s feléje szállt és körülövezte az ujjongó nép mámoros lelkesedése.

A mi virágvasárnapunk tegnap még szomorúságban telt el, nálunk nincsenek is pálmák és olajfaligetek, de jöttötökre íme virágba borultak a mi kertjeink fái, virágzásba borult a mi szívünk és lelkünk ujjongó öröme nem kisebb, mint volt ama régi virágvasárnapján Jeruzsálem népéé, amikor Megváltóját üdvözölte.

Hiszen oly sokat szenvedtünk!

Elhangzott az örült jelszó: Nem akarok többé katonát látni. És nem láttunk többé magyar katonát!

Körülöttünk kis nemzetek nagy hadseregeket szerveztek, elvették tőlünk a magyar történelem, az évezredek hagyományok és a magyar költészet megszentelt földjét, Erdélyt, el a bérce Kárpátokat, a magyar tengert, Bácska boldog földjét, a magyar Kánaánt, a Bánátot és nem láttunk magyar katonát! Idegen kézre jutott igazságos Mátyás királyunk szülővárosa, kincses Kolozsvár, dicső nagy fejedelmünknek, Rákóczy Ferencnek városa, a tizenhárom vértanú szent földje, az ősi koronázó város: Pozsony és Ti mégsem jöttetek!

Most végre itt vagytok magyar katonák, dicső nagy múltunk örökösei, az új, boldog magyar jövőnek harcosai, honfoglaló vitézek!

Legyen áldott az út, amelyen jöttetek, áldott minden lépésetek, amely idehozott Benneteket, áldott legyen, boldog és dicső a magyar jövő, amelyet Ti fogtok kiküzdeni és legyetek áldottak Ti mindannyian magyar vitézek! Hozzatok ide nyugalmat, békét az alkotó munkához, egyetértő szeretetet és testvériséget az új honfoglaláshoz!

Magyar katonák, ebben a városban 38 ezer magyar borul erős kebletekre, 38 ezer magyar szívből tör ki az ujjongó örömkialtás: Hozsanna nektek, kik a magyarok Istenének nevében jöttetek, hozsanna az új honfoglalóknak, üdv és dicsőség nektek, magyar vitézek!¹⁹

A Nemzeti Hadsereg nevében Nagy László százados köszönte meg az üdvözlő szavakat, az alábbi rövid beszéddel:

„Nagyságos Polgármester Úr!

Szívélyes üdvözlétéért és azért a lelkes fogadtatásért, amellyel Makó városa bennünket fogadott, fogadja hálás köszönetünket. Mi testestől, lelkestől magyar katonák örömtől dobogó szívvel jöttünk e színmagyar városba, hogy annyi szenvedés után a társadalmi rendet és a békét biztosítsuk. E látszólag nehéz feladat, nagyon könnyű lesz, ha azzal az önzetlen hazaszeretettel és igaz magyar és keresztény becsülettel találkozunk, amely a magyar királyi hadsereg zászlójára van írva. Engedje meg polgármester úr, hogy ezen a napon a magyar királyi hadsereg nevében köszönetünknek meleg kézszorítással adjak kifejezést.²⁰

Ezután Varga Ferenc gimnáziumi tanuló tolmácsolta az ifjúság köszöntését. Az ünnepség zárásaként felhangzott a Szózat, amit a katonák tisztelgése közben a makói dalárdával együtt énekelt sok-sok könnyező makói polgár. Az ünnepség után a század az Erzsébet Szeretetházban foglalta el körletét.

Másnap, március 30-án, kedden délelőtt 10 órakor a város templomaiban ünnepi miséken adtak hálát a Teremtőnek, hogy e rég várt nap bekövetkezett. Szerda reggel 9 órakor bevonult Makóra a Nemzeti Hadsereg szegedi gyalogez-

19 Makói Független Ujság, 1920. március 31. 1. old.

20 U.o.

redének még egy zászlóalja és egy géppuskás osztaga, Lázár Domokos alezredes vezetésével, akiket Battlay Gejza kormánybiztos-főispán fogadott.

1920. március 31-én éjjel visszaállt a magyar időszámítás, és ezzel lassan csak fájó emlékké vált Makón a közel egy évig tartó román megszállás.²¹

FELHASZNÁLT IRODALOM

FORRÁSOK

József Attila Múzeum, Adattár 2241. Szotyori András székely gyalogos, a század egykori tagjának visszaemlékezése.

SAJTÓ

Makói Független Ujság

Makói Ujság

Tarnay Ivor: Csanád vármegye az oláh megszállás alatt. 1–12 rész. Makói Független Újság 1920. április. 1. – ápr.17.

FELDOLGOZÁSOK

Halmágyi Pál (1985): Makó város román megszállása 1919. június 17. – 1920. március 29. Makói Múzeum Füzetei 43. szám. Makói Múzeumi Baráti Kör, Makó.

Halmágyi Pál (1998): Az I és II. világháború hősei, áldozatai és emlékművei Makón és környékén. Makói Múzeum Füzetei 89. szám. Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete Művelődési Bizottsága, Makó.

Gulyás László (2018): Bukarest és Versailles között. Avagy hogyan maradt magyar város Makó? Trianoni Szemle 2018/július-december. 119–123. old.

Gulyás László-Csüllög Gábor (2016): A román állam területi kialakulásának története IV. Nagy- Románia születése a terepen. Közép-Európai Közlemények 2016/1. szám 158-170. old.

21 U.o.

Gulyás László (2012): A Délvidék története 2. A török kiűzésétől Trianonig 1683-1920. Közép-Európai Monográfiák 6. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.

Petrovics György (1921): Az októberi forradalom és az idegen megszállás Makón. Kovács Sándor és Társai, Makó.

Vermes Ernő összeáll. (1929): Csanád vármegye tíz évvel Trianon után. Kultúra Könyvnyomda és Lapkiadó Rt., Gyula.

MAKÓ IMRE

VÖRÖS OFFENZÍVA ÉS ROMÁN MEGTORLÁS, HÓDMEZŐVÁSÁRHELY, 1919. JÚLIUS

1. A város sorsának alakulása 1919 tavaszán-nyarán

1.1. A város első román megszállása

A román hadsereg 1919. április 16-án katonai intervenciót indított a Magyarországi Tanácsköztársaság ellen. A Vörös Hadsereg által kiűritett Hódmezővásárhelyre előbb a franciák lovas előőrsé vonult be Makó felől, de ez a szpáhi osztag még aznap, április 28-án este távoztak. A helyükbe másnap három parasztszekéren rohamsisakos román járőr érkezett Orosháza irányából, majd éjjel után a városba nagyobb román egységek vonultak be. Így 1919. április 29-én Vásárhely román megszállás alá került

A román megszállók Vásárhelyen is szigorú biztonsági intézkedéseket fogantatosítottak egy esetleges zendülés megelőzésére, a nemzetőrséget feloszlatták, a fegyvereket begyűjtötték. A városban tartózkodó, a volt osztrák–magyar hadseregben szolgált tiszteket és tiszthelyetteseket már előbb jelentkezésre szólították fel, és május 8-án – a városi tanács véleménye szerint „valószínűleg a vörös hadsereggel való összeköttetés vagy azzal való együttműködés gyanúja miatt” – 13 tisztet Romániába internáltak.¹ Erre a sorsra jutott a fegyvereitől előbb megfosztott külterületi csendőrség is. Július 5-én, hogy a román parancsnokság őrizetbe vett három vezető városi tisztviselőt, amiért megítélésük szerint lanyhán hajtották végre a szarvasmarhák rekvirálására kiadott rendelkezést. Had-

1 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád–Csanád Megyei Levéltára Hódmezővásárhelyi Levéltár Tanügyi iratok (a továbbiakban: Tan. ir.) II. 2582, 3457/1919. A továbbiakban a közgyűjteményre MNL CSML HL rövidítéssel hivatkozunk.; Vásárhelyi Vörös Ujság, 1919. május 6. – A Craiovába internált tiszteket 8 hónap után, 1920 januárjában bántatlanul visszahozták Magyarországra azzal, hogy jelentkehetnek az új nemzeti hadseregbe. MNL CSML HL Felletár Béla iratai: Zolnay Dániel visszaemlékezése.

bíróságuk elé, Gyomára kísértették őket, egy hét elteltével azonban sértetlenül hazatérhettek.²

A megszállók kezdetben meglehetősen türelemmel viszonyultak a számukra közvetlen fenyegetést nem jelentő tanács hatalomhoz. Egyelőre helyén hagyták a direktóriumot, a vörös zászlót sem távolították el a városháza tornyáról, és engedélyezték május 1-je nagy gonddal előkészített, 15–20 ezres tömeget megmozgató megünneplését is.

De végül a románok 1919. május 7-én feloszlatták Vásárhelyen proletárhatalom helyi szerveit, és a katonai igazgatás keretein belül visszaállították a 1919. március 21. előtti magyar jogrendet. Így a Tanácsköztársaság csak 47 napig tartott Vásárhelyen.

Május derekán a románok őrizetbe vettek és kihallgatás céljából Orosházára kísérték mintegy 20 munkásvezetőt, egy hét múltán azonban valamennyit sértetlenül hazabocsátották, miután az ellenük beadott vádak a katonai parancsnokság alaptalannak találta.³

1.2. A város visszavétele, 1919. július 20-21.

Eközben a nagypolitika színpadán is fontos események történtek: a magyar Vörös Hadsereg május derekán általános ellentámadást kezdett a Felvidéket megszálló csehszlovákok ellen. Az északi hadjárat jelentős katonai sikereket ért el, a békekonferencia követelésére azonban a Forradalmi Kormányzótanács csapatait június végétől visszavonta az újonnan megállapított országhatár mögé.

Miután a kapott ígéret ellenére a románok nem mozdultak a Tiszától, Budapest offenzívát indított a Magyarországnak ítélt Tiszántúl felszabadítására. A magyar Vörös Hadsereg támadása 1919. július 20-án hajnalban Szolnoknál indult meg. A főerőktől délre a 2. vörös hadosztályt kíségető csapásra jelölték ki azzal a feladattal, hogy a Tiszán való erőszakos átkelés után Szentes–Orosháza–

2 MNL CSML HL Hódmezővásárhely Város Polgármesteri Hivatalának elnöki iratai (a továbbiakban: Polgm. eln. ir.) V. 10/1920.–2547/1920. Soós István polgármester jelentése.

3 Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. máj. 27., június 6.; Takács Ferencné (1980): Takács Ferenc életrajza. Hódmezővásárhely. MNL CSML HL Kéziratok gyűjteménye.

Békéscsaba–Gyula irányában nyomuljon előre.⁴ Szegvár–Mindszent–Mártély felé viszonylag könnyűszerrel a szolnoki 68. gyalogezred kelt át.

Vásárhelyen július 20-án reggel hat órakor Mártély felől erős ágyúzás hallatszott, és futótűzként terjedt a hír, hogy a vörös csapatok áttörték a román frontot és hamarosan bejönnek a városba. A tanyákról a piacra hazatérő kocsik nem mertek bejönni a városba, mert a bekerítéstől tartó, sietve visszavonuló román csapatok minden kocsit lefoglaltak felszerelésük szállítására.⁵ A Kutasi úton a mellette elszáguldó kocsiból egy román tiszt mellbe lőtt egy gazdálkodót, amint az három elébe került, egymáshoz kötött gazdátlan lovat igyekezett elfogva megfékezni.⁶

Kilenc órára már az utolsó román járőr is távozott, csapataik a vásárhely-kutasi határrész körül foglaltak állást. Az utca forrongani kezdett, a piacról eltávoztak az árusok. A proletár asszonyok ismét piros kendőben jelentek meg. Munkásruhájukat gyorsan ünneplőre váltó vezetők intézkedtek Takács Ferenc, a szocialista párt városi titkára irányításával, akit közvetlenül a megszállás előtt a direktórium a nemzetőrség ideiglenes parancsnokává nevezett ki. Az éhező népek megkezdték a románok által itt hagyott készletek kiosztását. Az itt felejtett katonákat lefegyverezték, és a városházáról eltávolították a román zászlót. Egy lelkes csoport szinte rohamlépésben hozta a vörös lobogót, annak kitűzésétől azonban a helyettes polgármester, Csáky Lajos tiszti főügyész mérsékletre intő beszéde nyomán ekkor még elálltak.⁷

A levegőben nevek röpködtek, s a leszámolásról, listákról szétröppenő rémhírek hatására az előkelő polgárok egész csoportokban menekültek Szeged felé a franciák oltalma alá. Az algyői hidat a francia gyarmati katonaság egy idő után kordonnal zárta le, így sokan hatalmas összegeket fizettek, csakhogy valaki átvigye őket a Tiszán.⁸ 11 óra tájban már ismeretes volt, hogy a Vörös Hadsereg Kunszentmártonnál áttörte a románok frontját, és Mártélyig visszavonulásra kényszerítették azokat. A városból a nép nagy tömegben indult el Mártély felé,

4 Liptai Ervin (1969): Vöröskatonák előre! A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 1969. 367. old.

5Vásárhelyi Friss Ujság, 1919. július 20., 22.; Vásárhelyi Reggeli Újság (a továbbiakban: Vásárhelyi Reggeli Ujság), 1919. július 22., 1920. július 20.

6 Magyar Nemzetőr, Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. július 22.

7 MNL CSML HL Polgm. eln. ir. V. 10/1920.–2547/1920.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1920. július 20.; Vásárhelyi Friss Ujság, 1919. július 20., 22.

8 Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1920. július 20.; Magyar Nemzetőr, 1919. augusztus 2., 5.

hogyan fogadja és behívja a vörösöket. Azok 5–6 főből álló első járőre kocsin ekkor már útban volt Vásárhelyre.⁹

A megszállás alatt csak megalázást tapasztalt munkásság egyelőre nem kívánt részt venni a város ügyeinek intézésében, és a rendőrséggel sem volt hajlandó együttműködni. A lakossághoz intézett felhívás közölte, hogy a városban a tanács és a polgármester gondoskodik a rendről, és intettek a bosszúállástól. A kocsmákat, a színházat és a mozit bezáratták, az utcán a közlekedést 11 óráig engedélyezték. Éjszakára népszerűség szervezését határozták el, és a munkanélküli szervezett munkásokat jelentkezésre hívták fel a korábban 1-es számú munkásotthonnak kinevezett Szarvas vendéglőbe (ma a tűzoltóság épülete). Kérték, hogy az esetleg visszamaradt román katonákat bántalmazás nélkül vezessék fel a városházára, „vörös katonáinkat pedig fogadják méltó szeretettel”.¹⁰

Délben megérkezett a Vörös Hadsereg első járőre. A Mártély felől érkező porlepte katonákat éljenzéssel fogadták, munkásleányok és munkásasszonyok virággal tüzdelték tele sapkájukat és blúzukat. A városházán érkeeztek a rendőrfőkapitánnyal és a munkásság vezetőivel, majd ebéd után a város hintóiba befogató munkásvezetők kíséretében visszatértek csapatukhoz.¹¹ „A Vásárhelyen elvetett bolsevik mag fő-fő gondviselője”-ként aposztrofált, a proletárhatalom feltétlen megvédésének híveként ismert Takács Ferenc a későbbi újságcikk megfogalmazásában „fogta magát, kocsira ült s kihajtatott Mártélyra, hogy ott üdvözlő szavakkal fogadja Szamuely katonáit”.¹²

Július 20-a izgatott várakozással telt el. A Mártély felett a hajnali órákban átkelt vörös katonaság azonban a további előnyomulás helyett letáborozott a faluban, és „egész nap ment az ivás a két kocsmában”. A visszaemlékezésben leírt jelenség beleillik a Vörös Hadseregben a harcok árán visszaszerzett Felvidék feladása után megindult demoralizálódási folyamatról ismert képbe. A szolnoki ezred I. zászlóaljának géppuskás századában szolgált egykori géppuska-kezelő keserűen jegyezte le azt is, hogy „egy tisztai gátőr elárult bennünket, hogy mink vöröskatonák afféle csürhe társaság vagyunk és nem is sokan vagyunk, és a

9 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K szekció 32. Szegedi kormány Miniszterelnöksége 1919. A továbbiakban a közgyűjteményre az MNL OL rövidítést használjuk. Vásárhelyi Friss Ujság, 1919. július 20.

10 Vásárhelyi Friss Ujság, 1919. július 20., 22.

11 Uo.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. augusztus 31.

12 MNL OL K 32.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. augusztus 31., 1920. július 20.

románok könnyűszerrel a Tiszába fullaszthatnak bennünket. Sajnos majdnem úgy is történt, mert hiszen minket mindenütt elárultak és kijátszottak.”¹³

21-én délelőtt egy géppuskás osztaggal három parasztszeker gördült a városháza elé. A hirtelen összeverődött tömeg a híradás szerint kitörő lelkesedéssel fogadta őket. A katonák az éppen ülésző tanácsnak jelezték, hogy a délutáni órákban egy nagyobb csoport fog bevonulni teljes felszereléssel és trénnel. A polgármester utólagos jelentésében az áll, hogy 21-én ismét jött 15–20 vöröskatona, akik a város keleti részén, a Kutasi út és a volt kaszárnyaépület körül helyezkedtek el.¹⁴ A vásárhelyi városházán 1928-ban előkerült, a 68. vörös gyalogezrednél 1919. július 16. és 21. között vezetett napló július 20-ára (!) datált bejegyzése szerint egy géppuskával és gyalogsággal a Kutasi úton foglaltak állást felderítés céljából, a Makói útra járőr ment. Varga szakaszparancsnok délben jelentette, hogy a Lelei úton a Lázár- és Lukács tanyák közt nagyobb mennyiségű ellenség fejlődött fel rajvonalban, az arra menő civileket bántalmazzák, rabolnak.¹⁵

21-én estére a Munkástanács gyűlést hívott egybe a Szarvasba, hogy döntsenek arról, átvegye-e a direktórium a városban újból a vezetést. Aznapki ülésén erre maga a városi tanács szólította fel a direktóriumot. Végül olyan határozat született, hogy a munkásság a polgársággal erkölcsi és anyagi felelősség mellett, s egyenlő számban vesz részt a közügyek intézésében.¹⁶

A munkásotthon előtt összeverődött, a vörösök bevonulásával felbiztatott tömegnek fegyvereket osztogattak. Egy Jaksa János nevezetű elcsapott városházi díjnok feltörette a rendőrségi helyiséget, ahová a románoktól elszedett 14 puskát elzárták. Előkerültek be nem szolgáltatott régi katonai fegyverek is. A

13 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád–Csanád Megyei Levéltára MSZMP Archívum 52. 4. Visszaemlékezések. Kovács János mezőtúri csatornaőr közlése.

14 Vásárhelyi Friss Ujság, Magyar Nemzetőr, Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. július 22.; MNL CSML MSZMP Archívum 52. 4. Kovács János visszaemlékezése; MNL CSML HL Hódmezővásárhely Város Tanácsának iratai (a továbbiakban: Tan. ir.) II. 30/1920.

15 Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1928. december 25. A megsárgult füzet az 1919. július 16. napló megtalálásának közelebbi körülményei nem ismertek, miképp további sorsa sem.

16 MNL CSML HL Hódmezővásárhely Város Közigazgatási Bizottságának iratai (a továbbiakban: KIB ir.) III. 14/1924., Tan. ir. II. 3484/1919.

lumpen elemekkel felhígult, megittasult tömegből éles oláh-, de főként burzsu-jellenes kijelentések hangzottak el.¹⁷

1.3. A román megszállók visszatérése, 1919. július 22.

A tiszai vörös offenzíva gyorsan kifulladt, és az erdélyi román hadsereg 21-én általános ellentámadásba ment át. Hatalmas erőket vonultattak fel, így támadásra rendelték a déli csoport mindkét hadosztályát: a Tisza vonaláról visszavont 18. erdélyi hadosztály mellett a csoporttartalékként Békéscsaba térségében elhelyezett 1. vadászadosztály ezredeit is.

Alig alkonyodott be, a kutasi körtöltés mellől megszólaltak a kiskaliberű román ágyúk. A városban 6–8 helyen csapódott be gránát. Az egyik a nyári színkör mellett robbant, ahol a szép számban összegyűlt munkások részére ünnepi előadás folyt. A város felé rajvonalban, golyószórókból lövöldöző, sisakos vadászkatonák nyomultak. Az emberek sietve menekültek be házaikba, aki tehetett, pincébe húzódott le. Az ágyúlövéseket követték az első járőrök. A románok utcai gépfegyvertűz fedezete alatt birtokba vették a várost, mely éjszakára hadszíntérré vált. Az egyik krónika erről így írt: „Este háromnegyed kilenckor megszólaltak a román gépfegyverek és reggel két óráig tartott a sűrű fegyverpogás. Közbe-közbe megszólalt az ágyú is. Az oláh formális harcot vívott a sötét utcákkal s azzal a pár puskázó emberrel, aki vaktában lövöldözött az éjszakába.”¹⁸

Az előkerült ezrednapló 18, ez időben a városi őrségen tartózkodó vöröskatonáról ad számot. Egy Takács Ferencnek tulajdonított állítás szerint a makói vámkapunál a vörös géppuskás osztag mellett, a románoktól elszedett puskákkal, a helyieknek is mintegy 20 embere ott volt. Az itteni sajtóban utóbb lezüllött borbélyként bemutatott Kállai Nagy József, akit őrszemnek állítottak Újvároson a csomorkányi vámkapu elé, este 9-kor rálőtt a közeledő román járőrre, majd amikor menekülni próbált, lelőtték.¹⁹ A románok golyóitól életét veszítette még két ártatlan polgár, Csillag János árvaszéki elnök, a népjóléti hiva-

17 MNL MOL K 32.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. július 31.; Friss Hírek, 1920. július 21., 22.

18 Friss Hírek, 1920. augusztus 1., 3.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1920. július 20., 1943. július 25.

19 Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1928. december 25., 1919. július 29.

tal vezetője és Mihó Sándor fiatal állatorvos. Este tíz óra tájban a nyílt utcán érte őket a vad lövöldözés. Egy idősebb tanyai asszony mellkasi lövés következtében vesztette életét. Egy idős gazdálkodó egy hét után, a kórházban halt bele a Mátyás utcai házánál lecsapott gránát okozta szilánksérülésébe.²⁰

Hajnatra a vöröskatonák visszavonultak a mindszei úton lévő vámka-puig. Mártélyról mintegy fél zászlóalj jött fel segítségül a kenyerei szőlőig, ahol 22-én délig még tartották magukat, majd visszavonultak a túlerő elől.²¹ (A zászlóaljból előzőleg két századot közvetlen az ezred alá rendelték, így 21-én „harcra kész a tűzvonalban 167 fegyver, 6 géppuska, élelmezési létszám 196 ember és 6 ló”.²²) A vöröskatonákat üldöző, szinte mindenre tüzelő románok aznap további tíz civilt lőttek le a mártélyi tanyák közt, egy idősebb földműves később halt bele repeszszérülésébe. A híradások rendre tűzvonalba került áldozatokról szóltak, ismert viszont, hogy legtöbbjükkel célzott lövés végzett. Volt köztük katonaruhát viselő béres, de magatehetetlen idős ember is.²³

Július 22-én délután háromkor már elcsattant az első román ágyúgolyó a mártélyi kápolna tornyán. A Seres vendéglő mögött, egy másik közlés szerint az állomás előtt volt felállítva a vörösök két ágyúja, beállítva a városra. Arra, hogy lőjenek is velük, már nem futotta az idő. Egymás után csattogtak a román lövedékek a kis faluban, amelyből a legtöbb ember futva menekült. Ferenczi Mihálynak az iskolával szemben volt kis gaztetejű házába öt óra táján becsapódó gránát az idős zsellért, a feleségét és menyecske lányukat megölte, a vejüket pedig súlyosan megsebesítette. Találat érte a Hegedűs-féle vendéglőt és átellenben három házat is.²⁴

20 MNL CSML HL Tan. ir. II. 4047/1919.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. július 29., 31.

21 László Jenő (1924): A forradalom története Hódmezővásárhelyen. Hódmezővásárhely. 57. old.

22 Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1928. december 25.

23 Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. július 28., augusztus 10.; Hódmezővásárhelyi Anyakönyvi Kerület (a továbbiakban: HAK) Halotti anyakönyvi bejegyzések; MNL CSML HL Közkórházi ápolási törzskönyv 1919., Tan. ir. II. 4047/1919.; Makó Imre (2004): Életünket és vérünket! Az első világháború hódmezővásárhelyi áldozatai. Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata. Hódmezővásárhely.

24 Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. július 28., 1920. július 20., 1928. január 14.; Magyar Nemzetőr, 1919. augusztus 10.

A Vásárhelyen és határában lefolyt harcoknak egyetlen vöröskatona áldozatáról van tudomás. A 21-i visszavonuláskor, több lövéstől találva az utcai harcokban esett el, és másnapra virradóra találták meg a Borz utca legvégén, a Steiner-féle fűrésztelep mellett. Iratok nem voltak nála.²⁵ A románok ugyanakkor aránytalanul magas veszteséget szenvedtek. 22-én egy 1. vadász-zászlóaljbeli főhadnagy 9 darab elsőrendű koporsót rendelt meg az elhalt katonák számára Kardos Ignác temetkezési vállalkozónál.²⁶ Aznap valójában 11 katonájuk esett el, köztük két hadnagy és egy hadapród őrmester. Kettőjük holttestét csak július, illetve augusztus vége felé találták meg, az utóbbit egy mártélyi tanya mellett a kukoricásban. Egy tizedes 23-án, az a két közkatona pedig, akiket 23-án és 24-én vettek fel a városi kórházba, 25-én és 26-án halt bele lövés sérülésébe. Az áldozatok fele részben az erdélyi kiegészítésű szebeni 90. gyalogezredből, fele részben pedig az óromániai 1. vadászrezdből kerültek ki, nemzetiségükre nézve románok, kisebb részben pedig erdélyi szászok voltak.²⁷

Július 22-én a 2. hadosztály csapatai Szentesenél összpontosultak. A hadosztály parancsnoksága arról tett jelentést, hogy vele szemben Mezőtúr irányában egy ezred tűnt fel, Hódmezővásárhely–Orosháza körletéből pedig Szentés irányába egy dandár van előnyomulóban. 23-án a hadosztály csapatai az ellenség 1. vadászdandárának és egy ezredének ellentámadása következtében erői zömével a Tisza nyugati partjára vonultak vissza. A hadosztály Mindszentnél levő egységei ellen Orosháza felől két ellenséges oszlop nyomult előre: Szegvár irányában egy négy zászlóaljbeli és négy ütegből álló csoport, Mártély felől pedig egy gyalogzászlóaljbeli, egy lovasszázadból és egy ütegből álló különítmény támadott. Szegvárt és Mindszentet hamarosan elfoglalták, majd a Szentest megszállva tartó csapatokat is visszavonulásra kényszerítették a Tisza jobb partjára.²⁸

25 Magyar Nemzetőr, Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. augusztus 10. A töltés lábába hantolták el ideiglenesen, augusztusban azután a román parancsnokság rendelkezésére exhumálták, és bevitték a közel eső Kincses temetőbe.

26 MNL CSML HL Tan. ir. II. 1520/1919. Az összesen 1440 korona kifizetése már elmaradt.

27 MNL CSML HL Tan. ir. II. 1520/1919., 463/1920., iktatókönyv: 10.398/1919., Közkórházi ápolási törzskönyv 1919., Polgm. eln. ir.: A Hódmezővásárhely város temetőiben található hősi sírok és hadifogoly sírok nyilvántartása 1923.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. augusztus 28.

28 Liptai Ervin (1969) 375-378. old; Cseh Géza (1989): Támadás és összeomlás a tiszai fronton. A Vörös Hadsereg hadműveleti naplójának feljegyzései (1919. július 1.–31.) In: Botka János szerk. (1989): Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 4. Szolnok. 407. old.

Egy további feldolgozás szerint a 2. vörös hadosztály a Mindszent elleni román akciót 22-én még visszaverte. Másnap viszont a megerősített román csapatok megismételték a támadást, mire a 68. ezred a lakosság egyidejű ellenséges magatartása miatt 50 százalékos veszteséggel Mindszentről és Szegvárról a Tisza mögé vonult vissza. A helytörténetírásban ez akként jelent meg, hogy a július 23-ra virradó éjszaka erős utcai harc bontakozott ki Mindszenten, amiben a nagy számbeli túlerőben lévő románok kerekedtek felül. A vöröskatonák lépésről-lépésre harcolva vonultak vissza, és igen sok halottjuk lett. A románok nem ejtettek foglyokat, az elmenekülni nem tudó vöröskatonákat a legnagyobb kegyetlenséggel felkoncolták.²⁹

1919. július 22-ére virradóra Vásárhely már tele volt román katonasággal, amely fegyver utáni kutatás ürügyén, és anélkül is, számos helyen fosztogatott. A harangozást betiltották, este 9 és reggeli 6 óra között a rolókat és a függönyöket nem volt szabad becsukni, leengedni. Kihirdették, ha valaki kísérletet tesz román katonát lelőni, vagy fegyverét nem szolgáltatja be azonnal, azt a város piacán agyonlövik. A város területét csak a parancsnok engedélyével volt szabad elhagyni. A középületeket román katonák tartották megszállva, azokra ki kellett tűzni a román zászlót. És – az egykori krónikás szavaival élve – „kezdétét vette a vörösek üldözése”.³⁰

2. A tömeggyilkosság, 1919. július 25.

Egy pillanatra ugorjunk vissza az események időrendjében: a románok kivonulásának napján – július 20-án – délelőtt megjelent a városházán egy bozontos fejűnek leírt, 24–26 évesnek látszó személy, aki magát Berényi Lászlóként nevezte meg. A helyettes rendőrkapitány által felvett jegyzőkönyvben annyi áll, hogy olasz fogságból hazatérően nem jut irodai munkához és Kassára sem térhet vissza, ezért némi segílyt kér. Az utóbb készített hivatalos jelentés szerint kassai születésű, magyar hadseregbeli tiszthelyettesnek vallotta magát, aki olasz fogságból szökött, két hónapja a vásárhelyi tanyák közt bujdosik a románok elől, s miután mintegy 4 ezer korona készpénze elfogyott, segítséget kért. Sze-

29 Fogarassy László (1988): A Magyarországi Tanácsköztársaság katonai összeomlása. Budapest. 12. old; Nagy István (1996): A község élete az 1918–1919. évi forradalmak idején. In: Juhász Antal szerk. (1996): Mindszent története és népelete. Mindszent Város Polgármesteri Hivatal. Mindszent. 226. old.

30 Magyar Nemzetőr, 1919. augusztus 30.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1943. június 25.

mélyazonosságának igazolására hivatkozott az éppen ott lévő Nagy Géza fényképészegédre és annak nejeére. A városi tanács másnapi ülésén a Kassára történő utazásának fedezésére 100 korona segély utalványozásáról határozott azzal, hogy ezen összeg megtérítése iránt Kassa város polgármesterét megkeresi.³¹

Amikor július 22-én a román hadsereg ismét elfoglalta Vásárhelyt Berény már román tiszthelyettesi, egy-két nap múlva pedig már hadnagyi egyenruhában intézkedett. A Ferenc József sugárúton a Weisz-féle házban (később a Tisztiklub épülete) lakott, s annak kapujára a „Vásárhely város rendőrpáncsnoka” feliratot ragasztotta ki. Fegyverekkel felszerelve egy sárga fiákeren, vagy, hogy jobban imponáljon, kivont karddal lóháton járt, mögötte kocsin román fegyveres katonák. Állandó kísérője volt a szegedi származású, 27 éves Nagy Géza. Ő mint rokkant katona telepedett le a városban, és Plohn József fényképésznél segédeskedett. Róla az is kiderült, hogy az orosz harctéren egy elesett bajtársa „dögcéduláját” kicserélte a sajátjával, így azután már halottként vették nyilvántartásba, miről a Szegeden lakó nagyszüleit is értesítették.³²

Berényi és társa napokon át rettegésben tartotta a lakosságot végigrabolták a várost, fegyverrel a kézben pénzt és értékeket zsaroltak ki. Román segédlettel személyesen, vagy kiküldött járőrrel sorra tartóztattak le, és megbotozás, megpofozás után hurcoltak fel embereket a városházára, állítólag azért, mert a román katonaságra fegyvert fogtak, vagy amiért kommunisták voltak. A Berényinek tulajdonított listán legnagyobb részben a proletárdiktatúra alatt exponált munkásvezetők nevei szerepeltek, ezek azonban Posztós Sándor volt direktóriumi tag kivételével már korábban elhagyták a várost. Váltásdíj ellenében Berényi többeket utóbb elengedett. Besúgások, bosszú alapján többen is kerültek a listára. A behurcoltakat a városi székház pincéjében levő rendőrségi fogdában helyezték el. A román katonák megfosztották őket minden értékesebb ruhadarabjuktól, és „megkezdődött minden emberi képzeletet felülmúló, vadállatias kegyetlenséggel való kínzásuk”.³³

Posztós Sándort július 24-én reggel tartóztatta le Berényi. Posztóst Berényi megkötöztette, és hatodmagával a Teleki utca közepére állíttatta, leállítva minden forgalmat. Akkor mellé lovagolt, és lovaglós ostorát megsuhogtatva jelt adott

31 A kérelmet utóbb visszavonta, ekkor már mint „Berényi hdgy rendőrségi páncsnok”. MNL CSML HL Tan. ir. II. 3532/1919., 4047/1919. Faragó Sándor tanácsnok jelentése, 1920. december 31.

32 MNL CSML HL Tan. ir. II. 4047/1919.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. július 31.

33 MNL CSML HL Tan. ir. II. 4047/1919., 30/1920.; László Jenő i. m. 59.

a felvétel elkészítésére. A munkásvezetőt ezután a rendőrségi fogdába kísérték, ahol levetkőztették, elvették tőle zsebóráját is, s egy piszkos mundért adtak rá.³⁴

1919. július 25-én Berényi az akkori román városparancsnoktól, Zerkovitz főhadnagytól kapott katonai fedezettel a városháza börtönéből felhozatta foglyait. Fél tíz körül, fegyveres katonák kettős sorfala között a városháza udvaráról kivezették őket, és a székház főbejárata előtt, ahol már gépfegyver is fel volt állítva, a hadnagy összeállította a menetet. Piaci nap lévén kíváncsi tömeg gyűlt össze, ezért, hogy az út megtisztuljon, egy katonával a levegőbe lövetett. Voltak, akik már menni sem tudtak, azokat kocsira dobva hurcolták magukkal. Több munkásembert az utcán fogtak el, és löktek be a menetbe.³⁵

A forradalmak idején mindvégig mérsékelt magatartást tanúsított munkásvezető érdekében többen is közbenjártak. Családja felment a városházára, azonban a város vezetői is tehetetlenül álltak az eseményekkel szemben. Endrey Béla aljegyző (később polgármester és főispán) Mattiassich Dezső közjegyző feleségével átment Orosházára a román parancsnoksághoz és az ott lévő francia összekötő tisztekhez. Onnan visszatérve Csáky Lajos helyettes polgármesterrel, aki közben Orosházáról megkapta az általuk kijárt kegyelmi parancsot, a helyi román parancsnokságra ment.³⁶ Posztós leánya, akinek tudomása volt ugyan a városi előljárók mentőakciójáról, Cserni fényképész feleségének tulajdonította apja szerencsés szabadulását. Az asszony a kivégzés előtti napon átment hozzájuk és határozott ígéretet tett arra, mondván, hatalma van Berényi fölött, de arról nem beszélhet.

Végül Posztóst Berényi hazaszállította és Nagy Gézával együtt saját kezűleg adta át családjának.³⁷

Barabás István unitárius lelkész a megszállást követően közreadott elemző cikksorozatában leírja, hogy a menet elindulása láttán a hitfelekezetek lelkészei, habár szigorúan meg volt tiltva a gyülekezés, a református egyházi hivatalban

34 Posztós Jusztna: Beszámoló a Szocializmus indulásáról, fejlesztéséről [...] Hódmezővásárhelyen. Posztós Sándor veteránharcos, földmunkás életéből. Hódmezővásárhely, 1962. MNL CSML HL Kéziratok gyűjteménye.

35 MNL CSML HL Tan. ir. II. 4047/1919.; Friss Hírek, 1920. július 27.; László Jenő i. m. 1924. 54.

36 MNL CSML HL Lőkös Imre iratai: Endrey Béla főispán Szeder Ferenc országgyűlési képviselőhöz írt levele Borsi János, Posztós Sándor és Karácsonyi Ferenc internálási ügye kapcsán, 1944. (gévelt másolat).

37 Posztós (1962) kézirat

kérvényt fogalmaztak. Ebben – „a legfőbb román kir. katonai parancsnokságnak” címezve – megbocsátást és irgalmat kértek a félrevezetett lakosoknak és a sokat szenvedett város számára. Háromnegyed 11-kor felmentek a városházára, ott a rendőrségi irattárba utasították őket. „Az ajtóban egy kis vakarcs tiszt állt, aki roppant proletár hangsúlyozással azt mondta: na tán temetés lesz, hogy ennyi pap jön ide. Tiszta magyar kiejtéssel beszélt. Ő volt ama bizonyos Berényi hadnagy... A teremben már ott volt pár rendőrtisztviselő társaságában Csáky Lajos főügyész, az akkor gyengélkedő Soós István polgármester helyettese. A kiállott izgalmak után sápadtan, fáradtan... Egyszerre csak belejt a főkapitányi hivatal felől egy nyúzott képű, hosszú sörényű, kifestett képű »római« főhadnagy. ...a hozzá intézett kérésre kijelentette, hogy azok számára, akik fegyvert fogtak az ő katonáira – nincs kegyelem!” A kérésnek azon részére, amelyben a város lakosságának kímélését kérték, nem felelt. Azt megígérte, hogy a kérvényt illetékes helyre eljuttatja.³⁸

Szemtanúk elmondása szerint a 40 katonától kísért csoport délelőtt 10–11 óra között érkezett meg Nagy Dezső orvosnak az Orosházára vezető Kutasi út mellett, a körtöltéstől nem messze lévő villaszerű tanyájára. Három személyt mindjárt elővezettek és a többiek előtt agyonlőttek. A nagy csoportot előbb leterelték a kertben lévő lakás pincéjébe, később azután felállították őket a tanya előtti téren, s a vállon hozott gépfegyverrel és puskákkal 15 lépésnyi távrolól löni kezdték. Mindez Nagy Dezső mezsgyéje mellett, Vékony József földjén történt.

Két nő is volt a foglyok közt, őket végül elengedték. Borsiné a sajtónak 1945-ben eljuttatott levelében akként emlékezett, hogy még a pincében is ütötték-verték az embereket. Később – miképp László Jenő is tudta – tízesével olvasták fel őket. Ezek mindegyike üzent haza és elbúcsúzott; sírva panaszkodtak, hogy családjuknak nem lesz többé kenyérkeresőjük. Akinek a nevét szólították, az mind kezet fogott és úgy indult a halálba. A polgármester jelentésében az áll, hogy a szerencsétleneket helyettesének többszörös közbenjárása dacára, minden előzetes kihallgatás és ítélet nélkül gyilkolták le. A katonák mielőtt visszavonultak, a tanyából és a szomszédból kihajtották a férfiakat. A kapott parancsra ők ásták meg a tömegsírt és hantolták el sorjában a halomban fekvő tetemeket.³⁹

38 Friss Hírek, 1920. július 27., 28., 29.

39 MNL CSML HL Tan. ir. II. 30/1920.; László Jenő i. m. 52.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. augusztus 3.; Magyar Nemzetőr, 1919. augusztus 7.; Vásárhelyi Népe, 1945. január 17.

3. A Berényi és Nagy kivégzése, és az áldozatok exhumálása

A tömegmészárlás suttogva továbbadott híre rendkívüli izgalmat és iszonyattal eltelt rettegést keltett az emberekben, a városon napokon át halálos csönd ült. A letartóztatások pedig folytatódtak. Erre a sorsra jutott mások mellett Dobozy Jenő állami tanító, aki a proletárdiktatúra idején tagja volt a helybeli tanítói szakszervezet bizalmi testületének, és július 21-én este ő is ott volt a Szarvasban a munkástanács ominózus gyűlésén.⁴⁰

Berényi a kivégzést követő első vasárnap, július 27-én tartotta meg eljegyzését nagy dáridó mellett. A pezsgőt, a bort, a szivart és a cigarettát kocsival vitték a lányos házhoz, a Szent László utca 19. alá. A menyasszony a szőke szépségű Arany Mancsi, Arany János földműves 18 éves leánya volt. A szülőket állítólag halálos fenyegetésekkel kényszerítette, hogy adják hozzá a lányukat.⁴¹

A helyi sajtóban, amelynek cenzúrázott megjelenését a románok július 27-étől engedélyezték ismét, csak 30-án jelent meg az első híradás az öt nappal előbb történt drámai eseményről. Erre Berényi románok általi elfogása kapcsán került sor. Ez július 29-én reggelén történt meg, amikor egy Vásárhelyre érkező román tiszti csapat letartóztatta Berényit. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a román katonai vezetés értesült a Vásárhelyen történt, számára rendkívül kínos, nemzetközi megítélésüket veszélyeztető vérengzésről. Ezért Berényi letartóztatták. Ezzel a románok elhatárolták magukat a történetektől, és igyekeztek azt a látszatot kelteni, hogy Berényi önhatalmúlag járt el. A románok akként magyarázkodtak, hogy „a felfordult állapotokban, szakavatott furfanggal, hamis igazolványok útján a helyben állomásozó román parancsnokságot tévútra vezették. ...mivel az itteni parancsnokság is hadműveletekkel lévén elfoglalva, nem fordíthatott nagyobb figyelmet e két sarlatán munkájára”. Az ideiglenes városparancsnok, a hosszú hajú román főhadnagy is eltűnt a városból.

A letartóztatott Berényit – és bűntársát Nagy Gézát – , a Városháza pincéjébe vitték, ahol kihallgatása során kegyetlenül megverték.⁴² Berényi kihallgatásakor azt hangoztatta, hogy a kivégzéseket más parancsára teljesítette, részletesebb

⁴⁰ MNL CSML HL KIB ir. 14/1924.

⁴¹ Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. július 31.; MNL CSML HL Tan. ir. II. 4047/1919., Népszámlálási összeírási ívek 1920.

⁴² MNL CSML HL Tan. ir. II. 4047/1919.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, Magyar Nemzetőr, 1919. július 30.

vallomást tenni azonban nem kapott lehetőséget.⁴³ A román tisztek a lakosság kárára elkövetett rablásokat is számon kérték rajta. Ezen váddal szemben az alábbi módon védekezett: „én csak szigorúan nyomoztam, a lopott holmikat megtévedt kíséretem szedte össze”.⁴⁴

Másnap a kivégzettek hozzátartozói ellepték a rendőrség folyosóit, és hangosan követelték „a két pribék” kivégzését. Este hét óra után szuronyos katonák megkötözve felhozták a Kossuth térre Berényit és Nagyot, s az ott hemzsegő tömeg által formált gyűrű közepén a lábukról lekapván a kövezetre fektették és megbotozták őket. Berényire 70, majd Nagyra 50 (más közlés szerint 25) ütést mértek.⁴⁵ Ezután egy román tiszt bejelentette, hogy holnap kivégzik őket, erre a bejelentésére tömeg elégedetten oszlott szét.

De a történet más irányt vett: este fél tíz tájon azonban egy hadnagy vezetésével román katonák jelent meg a rendőrség inspekciós szobájában s jelezték, hogy Berényit és Nagyot most azonnal kivégzik. A román parancsnokság kívánságára a kivégzésnél a hatóság és a polgárság képviselői is megjelentek: Gravátz Ferenc rendőrfogalmazó, hat rendőr és kilenc arrafelé lakó polgári személy.⁴⁶ A Berényit és Nagyot a Népkertbe vitték, ahol nyári színpad jobb oldali kőfalához, az oldalbejáró lépcsőjéhez állították őket, az egyiket jobbról, a másikat balról. Hét-hét katona néhány lépésnyi távolságból célba vette a letérdepelt alakokat, és kétszeres (más szerint háromszoros) lövés dördült. Miután a jelenlevő katonaorvos megállapította a halál beálltát, a szétrombolott tetemet ideiglenesen a színház közelében földelték el, közegészségügyi szempontok miatt azután egy-két napon belül átvitték azokat a Népkert elhagyott részére, a kanális mellett ásott sírgödörbe.

A román katonai parancsnokság engedélyével a Kutasi út mentén kivégzettek tetemeit augusztus 6-án a rendőrség exhumáltatta, és eltemetés végett átadta a hozzátartozóknak. A kihantolásnál csupán az eltemetett egyének hozzátartozói jelenhettek meg a rendőrhatóságtól nyert engedély alapján. Az elő-

43 MNL CSML HL KIB ir. III. 1/1919.–303/1919.; László Jenő i. m. 60.; Friss Hírek, 1920. július 29.

44 Magyar Nemzetőr, 1919. július 30.

45 MNL CSML HL Tan. ir. II. 4047/1919., Polgm. eln. ir. V. 65/1919.–3073/1919.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1920. július 31.

46 Magyar Nemzetőr, 1919. augusztus 1., 7. old.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. augusztus 1., 2., 1920. augusztus 31., 1921. október 2., 1943. július 25.

zetes híradások rendre 49-50 áldozatot említettek, de mindössze 35 személye volt bizonyos.⁴⁷

Az exhumálást és agnoszkálást Privitzer József rendőrtiszt vezette, a dombot Kardos Ignác temetkezési vállalkozó emberei takarították el. Jelen volt még egy polgári biztos, egy rendőrtisztviselő és újságírók, továbbá 10 rendőr és 20 tagú román katonai segédlet. Szappanos Mihály városi tisztii főorvos és egy tisztii orvos irányításával sorra emelték ki a már oszlásnak indult tetemeket. Ezeket karbolos oldattal fecskendezték be, mielőtt megtekintették a hozzátartozók. A felismertek nevét és adatait lajstromba vették, és koporsóba helyezve kocsira rakták. Az eljárás ismertett menete szerint az ismeretleneket a város költségén, előzetes személyleírások és fényképfelvételek készítése után helyezik végső nyugalomra.⁴⁸

A város történelmében példa nélkül álló tömegmészárlás valójában 56 életet követelt. Köztük 46 azonosított vásárhelyi férfi volt. Életkoránál fogva és az ismert adatok szerint is legtöbbjük megjárta a világháborút, többen hadifogságból kerültek elő. Kilenc férfi kilétét nem lehetett megállapítani, őket az itteni harcokban fogságba esett vöröskatonaként könyvelték el. A helybeli áldozatok 16–62 évesek voltak, átlagéletkoruk 34 év. Jobbára vagyontalan földművesek, iparos és kereskedő segédek, miképp már a korabeli híradás is minősítette őket, valamennyien proletárok. Némi vagyonnal mindössze 15 rendelkezett. Ez ház vagy tanya volt, esetenként csak felerészben, közülük 9 személynek volt némi földje 200 négyszögöl és 4 kishold között.⁴⁹ Alig négyen – Szűcs Péter földműves, Kis Lajos borbély, Bang Péter közigazgatási fertőtlenítő és Szilágyi Albert napszámos – voltak tagjai a proletárhatalom valamely szervének, esetükben a 124 tagú városi szovjetnek.⁵⁰ A kivégzettek közül egyedül Vékony Jánosról tudott, hogy fegyvert fogott a románokra.⁵¹

A zsebében talált iratok alapján egyetlen vöröskatona személyazonosságát lehetett megállapítani, a 27 éves, Kunszentmártonra való Galsi Istvánét.

47 Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. augusztus 1., 3. old.; Magyar Nemzetőr, 1919. augusztus 5.

48 MNL CSML HL KIB ir. III. 1/1919.–303/1919.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. augusztus 3., 5. old.; Magyar Nemzetőr, 1919. augusztus 1., 5., 7., 8.

49 MNL CSML HL Tan. ir. II. 4047/1919. A helybeli áldozatok személyi adataira bővebben ld. Makó Imre i. m.

50 Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. augusztus 5.

51 Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. július 31., augusztus 3.

A városban lévő hősi sírokról 1923-ban összeállított kimutatás a görögkeleti temetőben egy külön sírban egy ismeretlen magyar, és egy közös sírban két ismeretlen magyart említ „1919. mint vörös katona kivégzés folytán” megjegyzéssel. A két sírt – szemben az itteni idegen nemzetiségű hadifogoly és román katonai sírokkal – fejfa nem jelöli, a helyük viszont pontosan meghatározható a temetői nyilvántartás és a megjelölt sírok alapján.⁵²

Az exhumálás után a megszállók részéről továbbra is napirenden maradtak a fosztogatások, rablások és a lakosság – esetenként súlyosabb – testi bántalmazása. A Vásárhelyen 1920. március 2-ig, illetve a határ keleti részén március 27-ig fennállt megszállás hátralevő részében viszont már „csupán” egyetlen gyilkosság növelte bűnlajstromukat.⁵³

52 MNL CSML HL Polgm. eln. ir.: A Hódmezővásárhely város temetőiben található hősi sírok és hadifogoly sírok nyilvántartása 1923.

53 1919 végén hasba lőtték G. Kovács János fuvarost, amint a városnak fát szállított Mágocsról, és a sötétség miatt az úton két kocsí rúdja összeakadt. MNL CSML HL Tan. ir. II. 1520., 4047/1919.

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K szekció 32. Szegedi kormány Miniszterelnöksége 1919. (a továbbiakban:

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára Hódmezővásárhelyi Levéltár. Hódmezővásárhely Város Polgármesteri Hivatalának elnöki iratai.

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára MSZMP Archívum 52.

SAJTÓ

Friss Hírek.

Magyar Nemzetőr.

Vásárhelyi Friss Ujság.

Vásárhely Népe.

Vásárhelyi Reggeli Ujság.

Vásárhelyi Vörös Ujság.

FELDOLGOZÁSOK

Cseh Géza (1989): Támadás és összeomlás a tiszai fronton. A Vörös Hadsereg hadműveleti naplójának feljegyzései (1919. július 1.–31.) In: Botka János szerk. (1989): Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 4. Szolnok.

Fogarassy László (1988): A Magyarországi Tanácsköztársaság katonai összeomlása. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Hajdu Tibor (1976): A Magyarországi Tanácsköztársaság. In: Magyarország története. VIII. köt. 1918–1919.; 1919–1945. Akadémiai Kiadó. Budapest.

László Jenő (1924): A forradalom története Hódmezővásárhelyen. Haladás Hirdetési- és Nyomdavállalat. Hódmezővásárhely.

Liptai Ervin (1969): Vöröskatonák előre! A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest.

Makó Imre (2004): Életünket és vérünket! Az első világháború hódmezővásárhelyi áldozatai. Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata. Hódmezővásárhely.

Nagy István (1996): A község élete az 1918–1919. évi forradalmak idején. In: Juhász Antal szerk. (1996): Mindszent története és népelete. Mindszent Város Önkormányzata. Mindszent.

PERCZEL OLIVÉR

ROMÁN MEGSZÁLLÁS SZENTESEN, (1919–1920) ¹

„...városunkat oly sok csapás érte, mint amennyire az elmúlt évszázadok alatt együttvéve sem szenvedett.”²

1. Közvetlen előzmények

Mint azt jelen tanulmánykötet egyik tanulmánya már bemutatta, 1919. április 16-án a román hadsereg támadást intézett a Tanácsköztársaság ellen³ Ez rendkívül eredményes volt, egyrészt a Székely Hadosztály április 26-án letette a fegyvert, másrészt a román csapatok május 1-ig elérték a Tisza vonalát.

Eközben Budapest elrendelte a tiszántúli városok kiürítését. Az egyik közellátási népbiztos intézkedett az ellenség által fenyegetett városok mozdítható javainak elszállításáról és április 25-i rendeletében utasította a raktárak vezetőit, hogy készleteiket szállíttassák Budapestre. Az értékek „megmentésére” egy 150 vörösozból, a Bandl-féle csapat 30 tagjából, 10–12 Lenin-fiúból és a forradalmi törvényszék 3 rögtönítelő bírójából álló különítmény érkezett a Dél-Alföldre.

1 A tanulmány első – a jelenleginél bővebb szövege – az alábbi helyen jelent meg, Kommentár 2017/5–6. 34–51. old.

2 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára Szentesi Levéltár. V. 171. a. 48. kötet. Szentes Város Közgyűlésének jegyzőkönyvei. 5/1920. A továbbiakban a közgyűjteményre MNL CSML SZL rövidítéssel hivatkozunk.

3 A részleteket lásd jelen tanulmánykötetben, Gulyás László (2021): A Magyar Királyság román megszállásának szakaszai, különös tekintettel a Partium és a Tiszántúl elfoglalására.

A vörös alakulat Anocskai András⁴ és Molnár István vezette csapatának különvonata április 26-án robogott be Makóra⁵, ahol már éjszaka elkezdődött a kiürítés. Másnap Hódmezővásárhely,⁶ 28-án reggel pedig Szentes következett. Az értékek zavartalan elszállítását a belügyi népbiztosság kirendelt pánccélvonata fedezte. Szentes pénztázeiteiből a pénzkészleteket a bőrkabátosok felügyelete mellett a városi pénztárba szállították; az összegyűjtött mintegy 330 000 koronát a direktórium tagok vitték magukkal.⁷ A köztárgyon mellett a lakosságtól is jelentős mennyiségű élelmiszert, ékszereket, és készpénzt oroztak el. A rablásban a helyi csőcselék is szerepet vállalt, sőt, előfordult, hogy a Lenin-fiúkat a Tanácskormány helyi híveiből álló „vörös” asszonyok vezették házról-házra, akik szolgálataikért cserébe részesedést kaptak a rablott holmiktól.⁸ A módszeres rablás szinte minden háztartást érintett. A vegzatúrák során a legkülönbözőbb tárgyakat tulajdonították el: aranyat, ezüstöt, ruhaneműket, pénzt, szőnyeget, szörmekabátokat, csokoládét, szeszes italt, és szinte minden mozgathatót. Az eltulajdonított pénz összegét és a javak pontos értékét nehéz utólag meghatározni: az Alföldi Újság kimutatásai alapján 4 610 650 korona készpénzt és 2 250 920 korona árut vittek el, valamint tetemes élelmiszereknek

4 Anocskai bűneiért 15 éves börtönbüntetést kapott. Az újabb kommunista rendszerben Tóth Béla néven ismét szerepet vállalt. Életét ismerteti Rác Attila (2019): *Vöröskatona vagy szélhámos?* FONS 2019/4. 451–472. old.

5 A Makón zajló eseményekről lásd: Halmágyi Pál (1985): *Makó város román megszállása*. In: Trogmayer Ottó szerk. (1985): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982–83/1*. 321–343. old.

6 Hódmezővásárhely ezidőbeni történetéről lásd: Makó Imre (2011): *Hódmezővásárhely román megszállása 1919–1920*. In: Kovács István–Varsányi Attila szerk. (2011): *A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve 2010*. Bába és Társai Nyomdaipari Kft., Szeged. 139–159. old. továbbá Makó Imre (2010) *A vörös offenzíva és a román megtorlás Hódmezővásárhelyen 1919-ben*. In: Herczegh Mihály–Kovács István–Kruzsliz István Gábor–Varsányi Attila szerk. (2010): *A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve 2009*. Máyer Nyomda és Könyvkiadó, Hódmezővásárhely–Budapest. 57–88. old.

7 Az ékszert és a pénzt Anocskai az Országházba vitte és ott leadta. Az élelmiszert Budapesten a terror-legénység között szétoztották. Budapest Főváros Levéltára Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai, Büntető perek iratai. VII. 5.c 2860/1920 24. old. A továbbiakban a közgyűjteményre BFL rövidítéssel hivatkozunk.

8 MNL CSML SZL V. 171 a/ 48. kötet. 5/1920.

kélt lába.⁹ Ezen összeggel szemben a városi közgyűlés jegyzéke ennek duplájával, 10 milliós összeggel számolt.¹⁰

Az eddig is roppant bizonytalan élelmiszerellátást csak fokozta, hogy a város terménykészletének mintegy a tizedrészét, 300 mázsa búzát rakodtak fel a vagonokra, és az állatállomány szisztematikus összetereelését követően a három környékbeli uradalomból 666 lábasjószágot hajtottak a szentesi pályaudvarra.

Este 10 órakor a három város lefoglalt értékeivel már Kiskunfélegyháza felé indultak a vonatok.¹¹ Velük távozott a Szentesen állomásozó vöröskatonaság, a direktórium tagok, a szakszervezetek tisztségviselői és néhány újságíró is.

A különítményesek ugyanakkor a Tanácskormány túszedő gyakorlatát folytatva Szentes vagyos polgárai közül 42 köztisztviselőt álló személyt fogtak el és vittek magukkal.¹² A túszedést országos rendelet legitímálta, a kialakult gyakorlatot a helyi lap így kommentálta: *„azért szedték a túszoikat, hogy biztosítékot szolgáljanak az esetleges ellenforradalom és ellenséges megszállás idejére, ha a proletárdiktatúra vezetőivel szemben erőszakkal akarnának fellépni.”*¹³ Az elhurcoltak között volt dr. Kiss Béla volt főjegyző és dr. Négyesi Imre városi főkapitány, helyettes polgármester is.¹⁴

A Szentes és Csongrád közötti Tisza-hídon a 2. vörös hadosztály alakulatai biztosították az áthaladó szerelvényeket. A direktóriumok a Tisza túlsó part-

9 dr. Gaál Endre (1984): Szentes az 1918–1919. évi forradalmak idején. In: dr. Gaál Endre szerk. (1984): Fejezetek Szentes forradalmi múltjából. Szentes Városi Tanács V. B. Művelődési Osztály, Szentes. 142. old.

10 MNL CSML SZL V. 171 a/ 48. kötet. 5/1920

11 Anocscai András jelentése a Hadügyi népbiztosnak Makó, Hódmezővásárhely és Szentes kiürítéséről. In: Gaál Endre szerk. (1969): Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből. 1917 – 1919. Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád Megyei Bizottsága, Szeged. 270. dokumentum. 427–432. old.

12 Minden várost túszoikkal hagytak el. Hódmezővásárhelyről 20 személyt, Makóról 40 főt vittek magukkal. A kutatás jelenlegi állása szerint kb. 1500 főt vittek magukkal. Erről lásd: Bödök Gergely (2014): Kegyelmes urak a gyűjtőfogházban – A vörösteror fővárosi túsza. Múltunk. 2014/4. sz. 151–181. old.

13 Alföldi Ujság. 1919. április 29. 4. old.

14 A listát közli: Alföldi Ujság. 1919. május 6. 1. old. A névsort lásd még, Nagy Imre szerk. (1928): Szentes. Budapest. Itt a túszo tisztségét, foglalkozását is közlik.

jára, Csongrádra tették át székhelyüket.¹⁵ Kiskunfélegyházán a vonat megállt és a pályaudvaron dr. Kiss Bélát, az Óföldaékról elhurcolt Návay Lajost és Návay Ivánt a bőrkabátosok kivégezték.¹⁶

A gyilkosságokat a Tanácsköztársaság vezetői sem nézték jó szemmel, vizsgálatot indítottak a tettesek kézre kerítésére. Korvin Ottó Kun Bélának szóló jelentésében megnevezte a gyilkosokat, akik a fővárosig tartó út során „a túsok vallomásai szerint összesen tizenegy kivégzést”¹⁷ hajtottak végre.

Még április 28-án éjjel váratlanul visszatért Szentesre egy század vöröskatona, akik az alsópárti temetőben Derekegyháza felé állást foglaltak és várták az ekkor Orosházát már elhagyó román sereget. A Szentesen maradt fegyvertelen tisztikar tartott a várható utcai harcoktól és félt, hogy a lakosság is áldozatul esik majd a vöröskatonák és a román hadsereg előőrsei közti összetűzésnek.¹⁸ A város védelmében ezért kétségbeesett lépésre szánták el magukat: „*koholt távirati paranccsal és a mozgó konyhának visszaküldésével és egyéb ravaszkodással*”¹⁹ elérték, hogy a vörös század még időben átvonult Csongrádra. Ez a menekülés volt az utolsó akkordja a Szentesen 38 napig tartó proletárdiktatúrának.

2. A megszállás

A román hadsereg 1919. április 29-én az éjjeli órákban érte el Szentes határát. A katonai parancsnok hajnali négy órakor kérette magához a város helyben maradt vezetését, akik az ügyvitelre Intézőbizottságot hoztak létre – amit pár

15 Géczi Lajos–Labádi Lajos–G. Tóth Ilona szerk. (1987): Csongrád megye évszázadai. Történelmi olvasókönyv II. Csongrád Megye Tanácsa V. B. Művelődési Osztálya–Csongrád megyei Levéltár Szeged. 242–243. old.

16 Váry Albert (1993): A vörös uralom áldozatai Magyarországon. Hogyf Editio, Budapest. 86–87. old.

17 BFL Pesti (1875-től) Budapesti Királyi Törvényszék (1946-tól Budapesti Törvényszék) iratai, Polgári peres iratok. VII. 2.c 2860/1920. 54–55. old.

18 Berényi Antal, Cseuz Béla, Dóczi Ferenc, Gyulavári Géza, Kalpagos Szabó Imre és Kálmán Imre.

19 MNL CSML SZL V. 171 a/ 48. kötet. 5/1920.

nap múlva Tanácsra kereszteltek.²⁰ A román csapatok parancsnoka, Piscureanu őrnagy, rögtön utasításokkal látta el a város irányítóit. Első rendelkezése a fegyverek és lőszer azonnali átadásáról szólt.²¹

Összeírták a megszállt lakosságot is. Ez utóbbi rendelet végrehajtására mindössze két órát biztosítottak a polgároknak. Ez alatt kellett kapuikra kitűzni a lakók neveit és életkorát feltüntető cédulákat. A helyzet komolysága ellenére néhány bejárón megjelentek a rendelkezést kifigurázó, furcsa kiírások is. „*Itt lakik X, Y, a házigazda feleségével*”, vagy „*Itt lakunk mi, négy öreg*” és „*e házban lakik Nagy Péter 68 éves, Kiss Julianna 59 éves, gyerekeik Julianna 32 éves, Mária 29 éves, unokáik Tóth József 6 éves, Tóth Klára 5 éves, mindenek Vass Sándor 43 éves. Összesen 242 év.*”²² Hogy a humoros, vakmerő kiírásoknak lett-e következménye, arról nincs több információnk.

Minden intézkedés ellenére a bevonulás nem volt mentes a gyilkosságtól: ismeretlen tettesek feljelentésére alapozva, – miszerint kocsmája a vörösök tanyája volt – Őze Kálmán berekháti kocsmárost üzlete udvarán agyonlőtték.²³ A lakosság megfélemlítése céljából a megszállók ágyúikat a vecseri szélmalomnál található utcavégen állították fel, a felsőpárti Munkássor 34. szám alatt pedig kialakították első tüzéregének irodájukat is. Korán reggel eldőrdült az első lövés: a románok – demonstrálva erejüket – ellőttek egészen a tiszai vashídig. Két nappal a megszállást követően házkutatásokat tartottak, elrejtett lőfegyvert és robbanószert kerestek. Akinél ilyet találtak, az 10 évig terjedő börtönbüntetésre és akár 10 000 lei pénzbüntetésre számíthatott.²⁴ A további teendőkről kihelyezett kétnyelvű – román-magyar – falragaszok, és később a helyi sajtó tájékoztatta a lakosságot.

A megszállás első napjaiban a helyi sajtó szünetelt, az Alföldi Újság című napilap öt napon át nem jelent meg. A papírhiány miatt az első számok utóbb is csak két oldalon, mintegy szórólapként közölték a fontosabb rendeleteket. A város szinte teljes elzártságát mutatta, hogy megszűnt a távíró és nem működött a telefonvonal sem.

20 Ezek albizottságai: Panaszfelvételi, Közélelmezési, Utalványozási, Termésbiztosítási, Rendészeti, Lakásügyi bizottság. Alföldi Újság. 1919. április 30. 4. old. MNL CSML SZL V. 171 a/ 48. kötet. 5/1920.

21 MNL CSML SZL V. 171 a/ 48. kötet. 5/1920.

22 Alföldi Újság. 1919. május 7. 2. old.

23 MNL CSML SZL IV. B. 406.b 14/1922.

24 Rendelet, a fegyverletételről. MNL CSML SZL V. 177.c 1. sz.

A román hadsereg érkezése ellenére az elemi iskolákban tovább folyt a tanítás, bár az első héten a szülők otthon tartották gyermekeiket, a gimnáziumban és a polgári leányiskolában viszont pár napig még szünetelt az oktatás.²⁵

A román hadsereg a megszállást a magyarországi Tanácskormány elleni fellépéssel és a kommunizmus elleni harccal indokolta, így katonáik megkezdték a kommunista gyanús személyek felkutatását. Ennek ürügyén több esetben raboltak is a lakosoktól. Az ily módon lebonyolított fosztogatásokról több bejelentés is érkezett a városi Tanácshoz, amelynek tagjai tehetetlenek voltak az elkövetőkkel szemben.²⁶

Hamar sor került a megszálló csapatok elhelyezésére is. Szállásuk az újonnan épült Polgári Leányiskolában (a későbbi Petőfi utcai Általános Iskolában) volt – ide kerültek a rekvirált holmik is, fekhelyek, paplanok, csizmák, bakancsok, stb.²⁷ A megszállás negyedik napján a városba látogatott a román csapatok főparancsnoka, Nicolescu tábornok. A generálist fogadta a megbízott polgármester, Kalpagos Szabó Imre, aki a város lakosságával szembeni kíméletes bánásmódra kérte a román főtitstet. A katonai előljáró ígéretet tett, hogy senkinek nem esik bántódása, ha betartják rendelkezéseit! Hiszen – ahogy ezt hangsúlyozta – békével érkeztek, szándékuk csak megtisztítani magyar szomszédjukat a bolsevizmus mótelyétől.

A fosztogatások ugyanakkor a hangzatos ígéretek ellenére sem szűntek meg, a Tanácshoz érkezett újabb panaszok szerint ugyanis: *„a legénység önhatalmúlag kocsikat rekvirál, békés polgárok lakásába - kapuk tetején átugorva - behatolnak és onnan minden megkérdés és engedély nélkül élelmiszert, ruhát, takarmányne-műt elhurcolnak.”*²⁸ Niculescu tábornok két nap múlva fogadta a túszok hozzátartozóinak küldöttségét is, akiket azzal nyugtatott meg, hogy közbenjár az elhurcoltak mielőbbi hazakerülésének érdekében. A sajtó szerint kérelmüket továbbítja a Szegeden székelő francia főparancsnoksághoz, akik ügyükben az antant részéről hivatalosan eljárhatnak.²⁹

25 Alföldi Ujság. 1919. május 6. 1. old.

26 Például: „az utcán járó-kelöktől zsebórát, óraláncot és egyéb értékeket elvesznek és azt elhurcolják.” Lásd. MNL CSML SZL V. 177.c 5873/1919.

27 Medveczky Imre (1959): Az 1919-es proletárdiktatúra Szentesen. In: Oltvai Ferenc sajtó alá rendezte (1959): Tanácsköztársaság Csongrád megyében. Szeged, MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága. 81. old.

28 MNL CSML SZL V. 177.c 5925/1919.

29 Alföldi Ujság. 1919. május 8. 2. old.

A román parancsnok a zavart közállapotok rendezése érdekében intézkedett az élelmiszerek és egyéb cikkek árának megállapításáról és ezt a sajtóban közzétette. A házkutatások ugyanakkor továbbra is rendszeresek voltak és megtiltották a lakosok csoportosulását is, két embernél több pedig nem mehetett egymás mellett az utcán! Este 10 óra után kijárási tilalom lépett érvénybe, tiltották a szerencsejátékot, és – talán a feszültség oldására – a pénz nélküli kártyázás, a biliárdozás és dominózás volt csak engedélyezett.³⁰ A szórakozás iránti igényt mutatja, hogy a megszállás kálváriája ellenére az Apollo Filmszínház újrakezdte működését és telt ház előtt vetítette le a Cigányleány című szerelmi történetet.

A városban állomásozó román hadsereg ellátása és a rendszeres rekvirálások hatalmas károkat okoztak a lakosságnak. A katonák napi ételmezése, a kért boradag- és a lószerszámok biztosítása mellett 600 derékaljat is igényeltek. A katonaság erőszakos fellépése és rendszeressé vált fosztogatásai miatt Gruik Lukács, munkásközvetítő személyesen Piscureanu őrnagyhoz fordult kérelemmel. Bizonyára sokak azonos tapasztalatát tükröző panasza szerint: *„a megszálló csapat katonái a lakosságot a legnagyobb izgalomban tartják, mivel is a lakosságtól minden ételmezt, ruhát, cipőt és baromfiakat szednek el, mik nem katonai cikkek, csak polgáriak. Behatolnak védtelen aggokhoz és nőkhöz, parancs és kérelem nélkül kutatnak, s ami nekik megtetszik, azt elviszik. Éjjel 10-11 órakor a zárt kapuk tetején másznak be az udvarokba és onnan tyúkot, kacsát s egyéb szárnyasokat elvisznek. Fegyvert szegezve a lakókra kényszerítik, adjon nekik enni, s megparancsolják, hogy mit. Tehát arra kéri fel a lakosság a katonai parancsnokságot, szíveskedjen a fentebb jelzettekől a legénységet eltiltani.”*³¹ A parancsnok – ahogy eddig is – ígéretet tett, hogy fellép a fosztogató katonákkal szemben, a sajtón keresztül pedig arra kérte a lakosságot, hogy ha ismét betörést tapasztalnak, írják fel a behatoló katona sapkáján lévő számot.³²

A lakosság szenvedései mellett a város közigazgatása is nagy bajba került, a városi kassza ugyanis szinte teljesen kiürült. A súlyos pénzhiányt tetézte, hogy a román katonák magukkal hozott saját pénzüket is használták. A kialakult pénz-zavaron ezért a Tanács a lei ideiglenes forgalomba hozatalával igyekezett segíteni, 1 lei értékét 2 koronában megállapítva.³³ A probléma kezeléshez viszont ez sem volt elegendő, ezért az elmaradt adók befizetésére hívták fel a lakosság figyelmét. Szerencsére egy ismeretlen személy 100 000 koronás kölcsönt bizto-

30 Alföldi Ujság. 1919. május 6. 2. old.

31 Idézi: Géczli–Labádi–G. Tóth (1987) 243. old.

32 Alföldi Ujság. 1919. május 11. 3. old.

33 MNL CSML SZL V. 177.c 6014/1919.

sított, amelynek segítségével megkezdhették a közállapotok rendezését. Ehhez volt segítség az is, hogy a román előljáró visszaállította az 1918 novembere előtti közigazgatási állapotokat és megszüntette az átmeneti időszakban létrehozott hivatalokat.

3. Árvíz

Ha mindez nem lett volna elég, természeti csapás is érte a várost. Az ármentesítő társulat május 5-én értesítette a város vezetőségét, hogy minden korábbinál nagyobb árhullám fog lezúdulni a Tiszán. Szentés kelepcebé került: minden oldalról el volt vágva, ráadásul a román parancsnok nem engedélyezte az árvízmentesítő munkálatokat – a háborús övezetnek tekintett gáton tartózkodni ugyanis tilos volt. A mentesítési munkák megakadályozása következtében a belvíz is korábban soha nem látott magasságba emelkedett. A vízelvezetést szivattyúk segítségével próbálták ugyan megoldani, a szénhiány miatt ugyanakkor a gépek napok óta nem működtek.³⁴ De az eszközök és a megfelelő infrastruktúra mellett hiányoztak a szakemberek is, a korábban híres szentesi kubikusok nagy része ugyanis belépett a Vörös Hadseregbe és velük együtt távozott a városból.³⁵

A vészbizottsággá alakult városi Tanács éjjel-nappali szolgálatra rendezkedett be. A helyzet egyre veszélyesebbé vált, a hónapokig tartó esőzések miatt a töltés ugyanis több helyen megcsúszott. Ugyan korábbi parancsát felülírva néhány nap múlva a román parancsnok külön arcképes igazolványok birtokában engedélyezte a védekezésben dolgozó munkások jelenlétét, a továbbra is hadművelleti területnek számító töltéseken veszélyes volt tartózkodni, amit jól jelzett, hogy az ellenfelek gyakran átlövöldöztek a folyó felett, egymás irányába.

1919. május 9-én Csongrádnál a román hadsereg néhány alakulata megpróbált átkelni a folyón, de a túlpartról a magyar vöröskatonák visszaverték őket. A harcok intenzívebbé válásával a munkálatokat ettől fogva csak éjjel lehetett folytatni. Árvízvédelmi szempontból a legveszélyesebb szakasznak a tés-zalotai bizonyult, ide 500 fős csapatot küldött a város Balogh Szabó Sándor alkapitány

34 Alföldi Ujság. 1919. május 6. 2. old.

35 A szentesi járásból 752 férfi lépett be a Vörös Hadseregbe. Lásd. Szabó Ferenc (1969): A Vörös Hadsereg szervezése és harcai a viharsarokban. In: Becsei József–Gácsér József–Leiner Gyula szerk. (1969): A Tanácsköztársaság Békés megyében. MSZMP Békés Megyei Bizottsága és A Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, Békéscsaba. 222. old.

irányításával. Május 10–14 között a helyzet kritikusra fordult, bármelyik pillanatban számítani lehetett gátszakadására, a város végveszélyben volt. A hatalmas árvíz ellenére május 10-én a románok Mindszentnél ismét megkísérelték a folyón való átkelést, újra hasztalanul.³⁶ A tanács felkészülve a legrosszabbra úgynevezett vízvész biztosokat nevezett ki, a város különböző pontjain pedig menekülési pontokat jelölt ki. Közel nyolcvan tutajt ácsoltattak, és azokat az alacsonyabban fekvő, veszélyeztetett utcákban helyezték el. A veszélyre tekintettel dr. Csergő Károly alispán tanítási szünetet rendelt el, a diákok ezért ismét otthon maradtak.³⁷

A folyó túlsó oldalán is érzékelve a veszélyt, a vörös alakulatok tűzszünetet kértek, a békekövet fehér zászlójára ugyanakkor a románok rálöttek, így a töltések fölött újabb tűzharc kezdődött.³⁸ A vörös katonák az áradást kihasználva csónakkal áteveztek a túlsó partra és Tizsasasnál felrobbantották a gátat. Tetűkkel így dicsekedtek a városba látogató Hubert Lajos miniszteri osztálytanácsosnak: *„vizet eresztettünk az oláh bocskorába”*.³⁹ A gátszakadásra május 13-án került sor, ezzel Szentes városa az árvíz elől megmenekült. Nem úgy Tizsasas, Tiszaug, Szelevény és a Szentes külterületi bökényi lakosok, akiknek házaik elmosta a víz. Hubert úr így számolt be a tragédiáról: *„Május 14-én sikerült átjutnom a csongrádi főlő révénél a szemben lévő védtöltésre, hol akkor már az ártér egészen víz alatt állott és rettenetes pusztulás képét nyújtotta. Az erős szél magas hullámokat vert fel és ezek hátán bútorok, házi eszközök, épületrészek sodortattak a töltés felé”*⁴⁰

Az elöntött Tiszazugról pár nap múlva érkeztek az első tudósítások. A víz 7–8 méter magasan 30 000 holdnyi területen hömpölygött, a vidéken, amerre a szem ellátott, mindenhol csak a víz látszott. Tizsasasból csak a templom tornya állt ki, itt az ár több halálos áldozattal is járt. Csépből csak egy szélmalmost és a templomot nem öntötte el a víz, Szelevény falunak pedig a fele került víz

36 Fogarassy László (1966): Adatok a magyarországi román hadszíntér történetéhez. (1919. május 2. – július 19.) In: Komáromy József szerk. (1966): A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 6. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. 335–353. old.

37 Alföldi Ujság. 1919. május 14. 2. old.

38 Fejér László–Kiss J. Imre (2008): 88 éve történt. A Tanácsköztársaság tiszai árvize. In: Bagi Gábor–Gulyás Katalin–Horváth László–Kaposvári Gyöngyi szerk. (2008): Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XVII. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Debrecen. 334. old.

39 Uo. 335. old.

40 Uo. 335. old.

alá. Utóbbi helység lakosait gőzhajóval menekítették Csongrádra, a szentesi határhoz tartozó Bökönyiek a töltéseken kerestek menedéket, és napokig várakoztak a gáton, míg egy komp elszállította őket.⁴¹ A földönfutóvá vált lakosokat a város fogadta be, látta el étellel és munkával, elhelyezésükre pedig az üres kistőkei-külterületi tanyákban került sor.

Az Alföldi Újság hasábjai ugyanakkor tájékoztatnak arról, hogy a városban az élet az újabb veszedelem ellenére sem állt meg teljesen. Ahogy a mozi, néhány üzlet is újra kinyitott; ismét várta a vendégeit Fazekas Sári fehérenemű tisztítója, de újra dolgozott Szücs Imre borbély és fodrász is.⁴²

4. A berendezkedés

A közvetlen árvízveszély elmúltával a harcok a város szélén folytatódtak. A megszállók a levegőből is támadták a túlparti vöröskatonákat, május 19-én Csongrádnál a magyar állásokra tüzelt gépfegyverrel a román pilóta. Ugyan ezen a napon a városba látogatott a román hadsereg élelmezési kormánybiztosa, Gheorghe Jovin, aki tájékozódott a lakosság élelmezési viszonyai felől is. A városi tisztviselőkkel folytatott tárgyalását követően ígéretet tett a lakosság szénrel, tűzifával, olajjal, és más hiánycikkkel való ellátásáról.⁴³ Másnap ugyanakkor rendeletet hozott a lakosok gabonaszükségletéről, amelynek árányát – az új termésig (július-augusztusig) – fejenként 35 kg gabonában vagy 28 kg lisztben állapította meg. Rendeletében kötelezte a lakosságot, hogy jelentsék be gabona- és lisztfelhasználásukat, és azt három nap alatt a kijelölt átvevő bizottságoknak adják le. Az átvétel során kapott utalvány fejében később az elvett készletek árát kifizetik, aki viszont nem tesz eleget a „kérésnek”, attól az egész készletét elkobozzák – hirdette ki.

Megtiltották az utazást Erdély felé és cenzúrázták a leveleket, a rokonságnak maximum két oldalt lehetett írni, de ezeket a borítékokat is felbontották és ellenőrizték a román hivatal munkatársai. Utazni egyébként is kizárólag külön engedéllyel lehetett és csak a szomszéd településekre. Az utazók számára egy vonat indult a reggeli órákban Kunszentmártonba és egy Orosháza felé. A regnáló téparancsnok 1919. május 23-ától a szeszes italok fogyasztását is korlá-

41 Alföldi Újság. 1919. május 19. 1. old.

42 Alföldi Újság. 1919. május 11. 4. old.

43 Alföldi Újság. 1919. május 19. 1. old.

tozta. Az italmérő helyek este 9-ig tarthattak nyitva és csak fél liter bort vagy egy üveg sört adhattak ki egy vendégnek. A rendelet a pálinka kiszolgáltatását megtiltotta a román katonáknak, 18 év alatti személyeknek és nőknek semmilyen szeszes ital nem volt adható. A részegséget szigorúan büntették,⁴⁴ és pöfékelni sem lehetett, mert nem volt a városban dohány.

A hangzatos ígéretek ellenére a lakosság körülményei semmit nem javultak, folytatódtak a lakossággal szembeni erőszakoskodások is, amelyekre válaszul a Tanács ismételten a parancsnoksághoz fordult és levélben kérte, hogy a román hadsereg „legénységét a panaszos viselkedéstől tartsák vissza.”⁴⁵ A sok gond közé végre egy örömteli hír is került, egy Budapestet is megjárta vásárhelyi asszony beszámolója szerint fellélegezhetnek az elrabolt túsok családjai, hiszen családtagjukat időközben kiengedték és Rákospalotán a leányjavítóban várták hazatérésüket.⁴⁶ Megnyugtató volt, hogy újra elkezdődött a tanítás 28-án, de még aznap újabb rendeletet olvashattak a falragaszok előtt ácsorgók. Ezúttal a rekvi-ráló bizottság minden családtól fehérneműket követelt, egy jó minőségű férfi-íngyet és lábravalót kellett beszolgáltatni, vagy 200 koronával lehetett ezt megváltani a hivatali helyiségben.⁴⁷

A hétköznapiakat Ferdinánd román király körutazása törte meg, aki látogatást tett a megszállt területen. Az uralkodó járt Kolozsváron, Nagyváradon és Békéscsabán is. A megszállást a románok tartósnak tekintették, ahogy hangoztatták, már a demarkációs vonal átlépése előtt az volt a tervük, hogy seregük „a magyar hadsereget teljesen harcképtelen állapotba hozza és leszerelje, ami megköveteli, hogy a román erők elfoglalják a magyar területeket a Tisza balpartjáig.”⁴⁸ A tartósra tervezett berendezkedés első jele volt az is, hogy a nagyszabeni kormányzótanács hosszú jegyzéket küldött a megszállt vármegyék alispánjainak, tudatva abban a községek új, román elnevezését.⁴⁹

A sajtóból a hírek a városi lakosság szórványos szórakozási lehetőségeiről is beszámoltak. Eszerint ugyanezen a napon a helyi mozi új előadásokat tartott: Gábor Pista zenekarának kíséretével bemutatták az Éjféli kalózkodás című

44 Rendelet, a fegyverletételről. MNL CSML SZL V.177.c 1. sz.

45 A levél május 22-én kelt. MNL CSML SZL V.177.c 6185/1919.

46 Alföldi Ujság. 1919. május 24. 2. old.

47 Alföldi Ujság. 1919. május 28. 2. old.

48 Ormos Mária (1984): Padovától Trianonig. 1918–1920. Kossuth Kiadó, Budapest, 238. old.

49 Alföldi Ujság. 1919. május 29. 1. old.

detektívdramát és színre került a Buksi című vígjáték is. Június első napján pedig az Apolló mozi két hét szünet után új filmet vetített, a Szerelmeskedés című szellemes négy felvonásos vígjátékot. Ugyanekkor a férfiak szórakozásáról Bus Miklós gondoskodott. Kitűnő ételű és italú üzletében állandó cigányzenészek muzsikáltak, hangulatos kerthelyiségében pedig kuglipálya is várta a vendégeket.⁵⁰

Valamelyest megnyugodtak tehát a kedélyek, a nyári hónap első napjaiban csak a kocsisokat rendelte be a hatóság, akiknek fogataikra igényt tartottak a megszállók. A szigorú utazási korlátozások is lazultak, már Szegedre is szabaddá vált az út, június 10-től engedélyezték az ide tartó vasúti közlekedést is. Pünkösdkor a város 32 tagú filharmonikus zenekara Kiss János zenetanár vezetésével a Széchenyi Ligetben tartott sétahangversenyt.⁵¹

Jó hírek érkeztek a szentesi túsokról, akikről kiderül, hogy mind jól vannak, és Debrecenben tartózkodnak. A helyi sportélet is erőre kapott. Az újság beszámolója szerint a Szentesi Torna Egylet (SZTE) foci csapat a mindszei focistákat fogadta az Erzsébet Ligetben.⁵² A hazai csapat lelkes közönség előtt, szép játékkal 5:0-ra verte a vendégeket. Nyárhoz érkezve elkezdődött az aratás, a gyermekek számára pedig az iskolai beiratkozás. Az érdeklődők számára elsőrangú hangversenyt rendeztek a mozgósínházban.

De a nyári idő, a kugli, a mozi és a zene sem feledtette, hogy a város határában dúlt a háború. Tóth Imre 11 éves fiúcska alsóréti tanyájukon, a létrán üldögélt, amikor egy-, a Tisza túlsópartjáról érkező golyó a nyakába fúródott. A kislírt kórházba szállították, a golyót sikerült eltávolítani, sebeit a körülmények ellenére ellátták az orvosok.⁵³ Folytatódtak a rekvirálások is, a megszállók ezúttal mindenféle motorokat, gépeket, áramosztókat, szíjakat, bőrtöket követeltek.⁵⁴ Majd kiterjesztették a beszolgáltatási kötelezettséget a haszonállatokra is. Elrendelték azt is, hogy a méntelepen az összes városi tulajdonú csődört (megvasalva, felkantározva), bikát (lánccal ellátva), kocsit, hintót állítsák elő.⁵⁵ Erre a megbízott polgármester igyekezett a listát meghamisítani, azonban a jó

50 Alföldi Ujság. 1919. május 29. 2. old.

51 Alföldi Ujság. 1919. június 8. 2. old.

52 Alföldi Ujság. 1919. június 14. 2. old.

53 Alföldi Ujság. 1919. június 8. 2. old.

54 Alföldi Ujság. 1919. június 10. 2. old.

55 MNL CSML SZL V.177.c 6417/1919.

szándékú csalást a románok észrevették. Kénytelen volt ezután az előljárást átadni a város tulajdonát képező nyolc lovat, nyolc bikát és nyolc tenyészkanat.⁵⁶

Pár nap múlva a katonai telefonvezetékek megromlása miatt fenyegették meg a lakosságot. Főbe lövetés vétségét követi el – jelentették ki –, aki a telefonvezetékekben kárt tesz, sőt, ha a tettet nem találják, azt a házat rombolják le, amely a rongálás közelében állt – jelent meg a hirdetményekben.⁵⁷ A polgármester jelentése szerint ezek a vezetékek olyan alacsonyan húzódtak, hogy azoknak sokszor még véletlenül is „*nekimennek és elszakítják, de legfőként a kocsik utakon keresztül vezető dróthálózatot szakítja könnyen el a kocsi.*”⁵⁸ A vezetékek hibás elhelyezése okozta hát a vélt szabotázszt.

Pár nap múlva ismét kiújultak a harcok a Tisza partján. Ezúttal a vöröskatonák próbáltak átjönni a folyó bal partjára, amiért is a románok felrobbantották a két várost összekötő vashíd Szentes felőli oldalát.⁵⁹ Öröm volt az ürömben, hogy a túsokról érkező hírek igaznak bizonyultak, június 20-án váratlanul megérkeztek az elhurcolt előkelő szentesi férfiak.⁶⁰

De miután a város visszakapta elrabolt polgárait, már újabb falragasz borzolta a kedélyeket. Ezúttal a rekvirálás ismét az állattartókat érintette, a jószágtulajdonosokat kötelezték, hogy állatállományuk felét hajtsák a vásártérre, ellenkező esetben ugyanis azt lefoglalják a román hatóságok – tették közhírré.⁶¹ Mivel az érintettek vonakodtak a parancsnak azonnal engedelmeskedni, a felhívást napokig ismételte a helyi sajtó. A rendelet szigorának mérséklése érdekében Négyesi polgármester külön kérelmet küldött Nagyszébenbe a román minisztériumhoz és Debrecenbe a katonai parancsnoksághoz, egész testületével pedig megalázkodott a rekviráló Stanulescu kapitány előtt. Akciója nem volt teljesen hasztalan, fellépése némi engedményt hozott, mert „*csupán*” az állatállomány 30 %-át kellett átadni a XV. számú rekviráló bizottságnak.⁶²

Hamarosan újabb rekvirálási parancs jelent meg a hirdetőtáblákon és az újságban. A román hadsereg ezúttal 100 remonta ló kötelező kiállításáról intézkedett, amiket azoktól a polgároktól gyűjtötték össze, akik eddig elkerülték

56 Jelentés a román megszállás eseményeiről. MNL CSML SZL V.177.c 3431/1920

57 Alföldi Ujság. 1919. június 14. 1. old.

58 MNL CSML SZL V. 177.c 6569/1919.

59 Fogarassy (1966) 345. old.

60 Alföldi Ujság. 1919. június 21. 2. old.

61 Alföldi Ujság. 1919. június 22. 2. old.

62 Jelentés a román megszállás eseményeiről. MNL CSML SZL V.177.c 3431/1920.

lovaik beszoigaltatását.⁶³ Időközben a városba látogatott Mosoiu tábornok, a megszállt területek kormányzója, majd két nap múlva a Csongrád vármegye és Hódmezővásárhely katonai és polgári kormányzójává kinevezett Brandsch alezredes. Utóbbi Szentesre érkezve rögtön visszahelyezte hivatalába dr. Nagy Sándor korábbi alispánt főispáni jogkörrel.⁶⁴

Az új elöljárók értekezletet tartottak a városháza tanácstermében, amelynek legfőbb témája a lakosság ellátása volt. A nagyszámú panaszra és a megbénult élelmiszerellátásra tekintettel engedélyezték három malom működését, és az elszállításra kijelölt 28 cséplőgép közül is hármat a város kezelésében hagytak.⁶⁵ Ugyanakkor, ha ígéretet is tettek a rekvirálások mérséklésére, ennek gyakorlata mit sem változott. Iffrin hadnagy a jószágok elhajtásakor, a vasból készült gépeket összehordatta a vasútállomásra. A tulajdonosok megsejtették, hogy a románok nem értenek a gépekhez, így a gazdák a rossz minőségű ekéiket, boronáikat, cséplőgépeiket, szerszámaikat adták át.⁶⁶ A Hódmezővásárhelyen székelő Andronescu alezredes, az I. számú rekviráló bizottság vezetője viszont távirattal fordult a városi tanácsot, és felszólította, hogy július 20-ára gyűjtsék össze az összes szentesi lovat. Szentes után sor került a szomszédos Mindszent és Derekegyháza lovaira is néhány napon belül.⁶⁷

A harci cselekmények is felerősödtek; Csongrádnál géppuska és gyalogsági tűz volt, a magyar katonák átkeltek a folyón és hídfőállást foglaltak el, másnap pedig egy román támadást is visszavertek.⁶⁸

5. A tiszai-offenzíva időszaka

A Tanácskormány tiszai-offenzívájának terve alapján a Csongrádnál állomásozó 2. hadosztály Békéscsaba irányába tört előre, a Szentes-Orosháza vonalon. A támadás 1919. július 21-én reggel 7 órakor heves ágyútűzzel vette kezdetét. A gerendatutajokon történt átkelést elsőként a bácskai ezred hajtotta végre, a gépfegyverek tűzének fedezésével. A román hadsereg hátrált és nem tanúsított

63 MNL CSML SZL V.177.c 6649/1919.

64 Alföldi Ujság. 1919. július 16. 2. old.

65 Alföldi Ujság. 1919. július 17. 1. old.

66 Jelentés a román megszállás eseményeiről. MNL CSML SZL V.177.c 3431/1920.

67 A levél július 17-én kelt. MNL CSML SZL V. 177.c 6649/1919.

68 Fogarassy (1966) 348. old.

komolyabb ellenállást. Azonban visszavonulásuk tudatos lehetett, mert tudhat-
tak a tervezett magyar támadásról. Napokkal korábban ugyanis a Csongráddal
szembeni „Körös torkolatánál egy alezredes és 22 tiszt átszökött a románokhoz,
hogy a magyar Vörös Hadsereg támadásra készül.”⁶⁹

A román megszállók a menekülés során felszerelésük nagy részét eldobálták,
így több géppuska, komoly mennyiségű lőszer, és egy egész ezrediroda beren-
dezése is a Vörös Hadsereg zsákmánya lett.⁷⁰ A hídfő elhagyását követően a
román alakulatok behúzódtak a városba és kivonulásuk során utcai harcokra is
sor került, amely katonai és polgári áldozatokat is követelt.⁷¹ A 12 éves alsóréti
Juhász Krisztinának egy eltévedt golyó oltotta ki életét.⁷² A Vörös Hadsereg
főparancsnokságának déli jelentése szerint: „a 2. hadosztály Szentest és Szegvárt
elfoglalta. Egy különítmény Szentesről útban korányi csárda felé.”⁷³ Másnapra,
július 22-ére már többé-kevésbé sikerült helyreállítani a folyón átívelő vashíd
Szentes felőli pillérét, amelyen keresztül megindult az átkelés. „[A]z átutazás a
még azon meleg harcszíntéren keresztül nem volt valami kellemes, hiszen még nem-
csak hullákat, de nyöszörgő emberi roncsokat is találtunk ottan.” – vetette később
papírra élményeit Jócsák Kálmán korábbi főispán a tapasztalatairól⁷⁴

A bevonuló vörös katonákat kitörő örömmel, ünneplőbe öltözve és virágok-
kal fogadta a lakosság. A városháza előtti teret megtöltötte a lelkesedő tömeg,
akik közül az erkélyről elhangzott szónoklatok hatására több mint 2000-en
álltak be a Vörös Hadseregbe. A vörös katonákat a főtéren Árvai Bálint cipész
a korai szentesi munkásmozgalom elismert vezetője üdvözölte, aki intézkedett
elhelyezésükről is.

Az utólag készült hivatalos dokumentumok arról számoltak be, hogy a lelkes
szentesi fogadtatás ellenére, a vöröskatonák fosztogatni kezdtek, és három gyil-

69 Uo. 348. old.

70 Liptai Ervin (1979): Vöröskatonák, előre! Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 274.
old.

71 A szentesi levéltárban őrzött halotti anyakönyvekben négy román katona és egy
vörös katona áldozat is található. A halál okai, haslövés, fejlövés, tüdőlövés voltak.

72 Alföldi Ujság. 1919. augusztus 7. 2. old.

73 HIL Magyar Tanácsköztársaság iratai 58. csomó, 17. számú (VHP 721/4 hdm.
sz.) Eredeti tisztázat. Idézi: Barta László–Schneider Miklós–Gecsényi Lajos szerk.
(1969): Szuronyok árnyékában. Dokumentumok a munkásmozgalom szentesi tör-
ténetéből (1890–1939). MSZMP Szentes városi Bizottsága, Szentes. 74-75. old.

74 Részlet Jócsák Kálmán emlékirataiból. PIL 686. f. 212. őe (399-401) Idézi: Barta-
Schneider–Gecsényi (1969) 75–77. old.

kosságot is elkövettek. Az 1920-ban készült közgyűlési jegyzőkönyv szerint a Vörös Hadsereg újabb ittléte során túladdott sok hamis fehér és szovjet pénzen, a város maradék élelmiszerkészletét felélték, kirabolták a városházát és „*megölték orozva, fényes nappal Csala polgári biztost, aki mint rendkívül ambiciózus polgári rendőr a helybeli hivatásos büntetteknek valósággal réme volt. Halálát ez okozta.*”⁷⁵ Csala Imre halála mellett ismeretlen vöröskatona agyonlőtte Fejes Károlyt, és a hídon is történt egy erőszakos haláleset: Dr. Czobor Tibort a Szentestől Csongrád felé tartó budapesti orvost egy vöröskatona főbe lőtte.⁷⁶

Szentes elfoglalása után a 2. hadosztály Szegvárt is birtokába vette. Az offenzíva 20-án reggel Csongrádtól délre, Mindszentnél is megkezdődött. A tüzérségi támadás elől a románok elmenekültek és így a községet a vörös katonák elfoglalták, majd tovább nyomultak Szegvár felé. A lakosság ott is örömmámorban fogadta a magyar katonákat, Mindszenten 1200 fő számára bőséges ebédet készítettek a bevonulóknak.⁷⁷ A vörös katonák tovább nyomultak Mártély felé, de miután elérték a települést, letáboroztak és egész nap mulattak.

Másnap a román hadsereg katonái Hódmezővásárhely irányából visszavonulásra készítették a vörös katonákat.⁷⁸ Július 23-án Mindszentről és Szegvárról űzték vissza a vöröskatonákat és a heves harcok után a vétlen lakosságon álltak bosszút. A harcok során 7-en hunytak el a gránátlövések következtében (közöttük 6 gyermek) és a megszállók további 9 lakost kivégeztek. A román hadsereg újabb szegvári bevonulása két vétlen áldozattal járt.⁷⁹ A román csa-

75 MNL CSML SZL V. 171. a/ 48. kötet Szentes Város Közgyűlésének jegyzőkönyvei. 5/1920. A gyilkosságot említi Váry Albert is. Lásd: Váry (1993) 128–129. old.

76 Uo. 128–129. old.

77 Téglás Ödön: A csongrádi átkelés története. Szentes felszabadítása. A vörös hadsereg már Szentesen túl folytatja az előrenyomulást. Csongrádi Proletár. 1919. július 23. 1–2. old.

78 Makó Imre (2010): A vörös offenzíva és a román megtorlás Hódmezővásárhelyen 1919-ben. In: Herczegh Mihály–Kovács István–Kruszlicz István Gábor–Varsányi Attila szerk. (2010): A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve 2009. Máyer Nyomda és Könyvkiadó, Hódmezővásárhely–Budapest. 57–88. old.

79 Az egyik áldozat a 4 éves Berezvai Mária volt. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára Szegedi Levéltára Állami Anyakönyvi másodpéldányok Levéltári Gyűjteménye (XXXIII. 1.) Szegvár 1919-es évi halotti anyakönyve, 105–106 bejegyzések. A továbbiakban a közgyűjteményre MNL CSML Szeged rövidítéssel hivatkozunk.

patok ellentámadása július 25-én Szentesre érkezett, aminek során a vöröskatonák a túlerő miatt kénytelenek voltak Csongrádra visszavonulni, és feladták a szentesi hídfőt.⁸⁰

A román hadsereg mielőtt átkelt volna a Tiszán tüzérségi előkészítést tett. Csongrádot július 31-én és augusztus elsején újra gránáttűz árasztotta el, melyek sok házat megrongáltak. A Halpiac utcában a lövések egész ablaktáblákat zúztak össze,⁸¹ és a repeszek két halálos áldozatot is követeltek.

Július 23-án a Mindszent és Szegvár felől közeledő román hadosztály a Szenteset visszafoglaló vörös alakulaton is rajtaütött, és a Tisza jobb partjára szorította vissza őket. Kezükön a folyó keleti partján mindössze egy kis hídfő maradt.⁸² A román csapatok július 25-iki ellentámadása során a vöröskatonák a túlerő miatt ezt a szentesi hídfőt is feladták és Csongrádra vonultak vissza,⁸³

Az újabb – immár második – bevonulás alkalmával a román katonák több gyilkosságot is elkövettek. Az egyik áldozat a szociáldemokrata Árvai Bálint volt.⁸⁴ Őt kommunistaérzelműség vádjával ismeretlenek feljelentése nyomán tartóztattak le, a katonák több órán keresztül ütlegelték, majd brutális módon kivégezték, és még a holttestét is meggyalázták.⁸⁵ Kommunista vád miatt végezték ki Varga Jánost is. Állítólagos fegyverrejtegetésért bűnhődött a Fazekas család. A családfőt, Fazekas Sándor hivatalszolgát feleségével és két fiukkal együtt a városházába betörő román katonák elhurcolták. A városházáról vitték el Pólya Sándor udvarost is – utóbb az öt ártatlan személyt a téglagyár gödrei között lőtték agyon. Román fegyveresek hatoltak be a római katolikus plébániára is, ahol Csincsák János káplánt az imakönyve mellett gyilkolták meg, az épületet pedig teljesen kirabolták.

A megszállók tetteiket azzal indokolták, hogy többen a lakosok közül rájuk lőttek, erre hivatkozva pedig 24 órás szabad rablást rendeztek. A fosztogatás

80 Szabó Ferenc (1969): A Vörös Hadsereg szervezése és harcai a viharsarokban. In: Becsei József–Gácsér József–Leiner Gyula szerk. (1969): A Tanácsköztársaság Békés megyében. MSZMP Békés Megyei Bizottsága és A Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, Békéscsaba. 246–247. old.

81 MNL CSML CSL V.B.73.b 5682/1919

82 Liptai (1979) 279. old.

83 Szabó (1969) 246–247. old.

84 Árvai Bálintné visszaemlékezése. MNL CSML SZL Kézirattár 3223.

85 Labádi Lajos (2004): A munkásmozgalom mártírja. Nyolcvanöt éve gyilkolták meg Árvai Bálintot. Szentesi Élet, 2004. július 30.

során házakba törtek be és fosztottak ki. Előfordult, hogy utcai járőkelőket is inzultáltak és tőlük pénzt, ruhát vettek el, és még meg is verték az illetőket. Többen próbáltak ellenszegülni az önkénynek és így váltak áldozatokká. Az ellenállást tanúsító Rácz János kereskedőt a katonák lelőtték. Orgován János sem tűrte tanyájának kifosztását, ezért ő is ugyanolyan sorsra jutott. Török Lászlót és két fiát Gógány sor 2. számú házából a betolakodó románok elhajtották Békéscsabára, az út során pedig az egyik fiút puskatussal agyonverték.⁸⁶ Szerte a városban és a határban még 6-8 gyilkosság történt, a kucori ártéri hidat felégették, az ottani csárdát pedig az ágyútűz rombolta le.⁸⁷ Szintén magukkal vitték az elfogott szentesi munkásvezetőket, a vörös őrség tagjait és a hatalmukba került vöröskatonákkal együtt Romániába hurcolták. A foglyokat bántalmazták, éhezettették és csak egy-két éves internálás után bocsájtották szabadon őket.⁸⁸

6. Újabb megszállás, újabb berendezkedés

A román hadsereg a Tisza átlépését követően elindult Budapest felé. Helyzete kilátástalanságával szembesülve a Forradalmi Kormányzótanács lemondott, így ez a nap – augusztus 1-e – számít a Magyarországi Tanácsköztársaság végnapjának Magyarországon. Az újabb fordulatot követő első napokban a helyi sajtó ismét szünetelt, a következő – továbbra is cenzúrázott – számot augusztus 5-én nyomták ki. A lap főcímben számolt be a Vörös Hadsereg kapitulációjáról. Az egykori vöröskatonák augusztus 3-án este már nagyobb csapatokban érkeztek haza, Szentesre. Sok Csongrádon rekedt szentesi asszony is ezekben a napokban tudott visszajutni lakóhelyére.⁸⁹

A harcok nem múltak el nyomtalanul, több esetben elhagyatott gránátok szedtek további áldozatokat. Így járt, augusztus 2-án a Kossuth és Klauzál utca sarkán Mányai Imre béres fiatalember.⁹⁰ Hasonló baleset okozott tragédiát a

86 MNL CSML SZL IV.B.406.b 14/1922. (iratcsomóban)

87 MNL CSML SZL V. 171. a/ 48. kötet. 5/1920.

88 Kóczán József, Papp Mihály, Vass István, Kocsis István vöröskatonák visszaemlékezése. Idézi: Medveczky Imre (1959): Az 1919-es proletárdiktatúra Szentesen. In: Oltvai Ferenc sajtó alá rendezte (1959): Tanácsköztársaság Csongrád megyében 1918–1919. MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága, Szeged.

89 Alföldi Ujság. 1919. augusztus 5. 1. old.

90 Alföldi Ujság. 1919. augusztus 7. 2. old.

Nagynyomás 110. számú tanyán, ahol Rózsa Dobos Sándor és az édesapja, valamint egy asszony halt meg és többen súlyosan megsérültek a szerencsétlenségben.⁹¹ És még ősszel is többször számolt be a sajtó hasonló – gránát okozta – tragédiákról. Előbb a 13 éves Czuczi Béla a Magyartés 36. szám alatti tanyán lett áldozat,⁹² majd egy robbanás a város határában, a Nagynyomás 82. szám alatt oltotta ki Szabó Sándor és 10 éves fia, Lajos életét. Sőt, az év utolsó napját is tűzszerszám okozta tragédia árnyékolta be – ezúttal Bajkai Imre 32 éves béres lett kézigránát robbanás áldozata.⁹³ Voltak, akik sikerrel használták ki a harcok okozta zavaros helyzetet. Például többen csempézzel egészítették ki keresetüket. Az ilyen zugkereskedő bandák gyakran keltek át a Tiszán túli területekre is, megvesztegetve az útjukba kerülő – a folyót ellenőrző – román katonákat. Nem mindig jártak azonban sikerrel – Ursulesci kapitány egy alkalommal az elfogott társaság minden tagját 1000 koronára büntetette.⁹⁴

Bár a hivatalos csatározásoknak vége szakadt, a román katonák garázdálkodása nem szűnt meg a tanyavilágban: Dömsödi Ferencet és Héjja Pált lelőtték, amikor megpróbáltak ellenállni a román lótolvaj bakáknak.⁹⁵ A csatazaj elmúltával a román hatóság ismét rekvirálási hirdetményeket ragasztott ki, ezúttal nem ruhaneműt, állatokat, vagy gépeket gyűjtöttek össze, hanem a terményt. A gazdáknak pár napos határidőt szabtak, hogy bejelentsék gabonájuk, árpájuk és kukoricájuk mennyiségét.⁹⁶ És a terhek tovább fokozódtak: a korábban összegyűjtött lovak számára az üzletekben található itatóvedreket és kötőfékeket is be kellett szolgáltatni a tulajdonosoknak.⁹⁷ A helyi gazdák, hogy a frissen learatott gabonát megmentsék, a termés hozamot valótlánul adták meg, és a kitűnőnek számító, holdanként 8–10 mázsa helyett a román hatóságoknak csak 3 mázsát ismertek be. Négyesi polgármester a beszolgáltatandó gabona mennyiségét hosszas tárgyalásaival még sikeresen csökkentette is, így végül azt 300 vagonban állapították meg.⁹⁸

91 Alföldi Ujság. 1919. augusztus 8. 2. old.

92 Szentesi Hírlap. 1919. október 5. 2. old.

93 Alföldi Ujság. 1919. december 30. 2. old.

94 Alföldi Ujság. 1919. december 4. 1. old.

95 MNL CSML SZL IV.B. 406.b 14/1922. (iratcsomóban)

96 Alföldi Ujság. 1919. augusztus 10. 2. old.

97 A parancsot augusztus 13-án adták ki. MNL CSML SZL V.177.c 7467/1919.

98 Jelentés a román megszállás eseményeiről. MNL CSML SZL V.177.c 3431/1920.

A román hadsereg budapesti bevonulását – 1919. augusztus 4. – követően néhány nappal a helyi lapot, az Alföldi Újságot megszüntették, legalábbis a lapkiadás a főváros megszállásának végéig szünetelt. Azonban a lakosság nem maradt teljesen sajtótermék nélkül. Augusztus 17-én jelent meg a Szentesi Hírlap első száma, melynek – cenzúrázott – szerkesztősége természetesen a város közönségének érdekeit kívánta szolgálni.⁹⁹ Két héttel később a szülők beírták gyermekeiket a kereskedő-tanonc iskolákba, a gazdák művelték földjeiket és újra játszott a focicsapat. A férfiak nagy örömére a Szentesi Torna Egylet csapata vasárnap délután a Mindszenti Torna Egylettel labdarúgó meccset játszott.¹⁰⁰

Hiába a megszállás, a szórakozásra, a fiatalok ismerkedésére is jutott némi tér. Az Iparos Ifjak Önképző Köre október elején már reggelig tartó táncmulatságot rendezhetett.¹⁰¹ Budapesten, három héten át zsúfolt közönség előtt volt műsoron a képzelt Beteg című négy felvonásos vígjáték, most erre a darabra lehetett jegyet váltani a helyi mozgószínházban. És a mozi mellett végre élő színeseknek tapsolhatott a közönség. Elkezdődtek a színházi előadások: a Túl a nagy Krivánon, a Gróf Rinaldó és a Csárdáskirálynő került bemutatásra.¹⁰² Öt hónapos szünet után, szeptember végétől már a tudományos mozgószínház is ismét előadásoknak adott helyt.¹⁰³

1919. augusztus 29-én a városba egy olasz, angol és francia tisztból álló antant misszió érkezett. A delegáció a magyar és az antant érdekek összhangba hozatala érdekében tárgyalásokat folytatott a román katonai bizottsággal.¹⁰⁴ Közben a misszió a kialakult helyzetről vizsgálódott a város vezetőségének sikerült megállapodnia a rekviráló bizottsággal.¹⁰⁵ A kialakult egyezség szerint a város azonnali fizetés ellenében 21 000 métermázsza búzát és 9000 métermázsza árpát és zabot ad a román parancsnokság részére, a rekvirálás azonnali megszüntetése fejében. A lakosság a szigorú rendelkezések ellenére valamelyest fellelegezhetett. A térparancsnok rendelkezése szerint a II. és III. osztályú vendéglők és kávéházak, valamint a kocsmák szeptember 2-től ismét reggel 6-tól este 9-ig tarthattak

99 Szentesi Hírlap. 1919. augusztus 17. 1. old.

100 Szentesi Hírlap. 1919. szeptember 7. 3. old.

101 Szentesi Hírlap. 1919. október 2. 2. old.

102 Szentesi Hírlap. 1919. november 2. 3. old.

103 Szentesi Hírlap. 1919. szeptember 29. 1. old.

104 Szentesi Hírlap. 1919. szeptember 3. 1. old.

105 Szentesi Hírlap. 1919. augusztus 31. 2. old.

nyitva.¹⁰⁶ A megállapodásnak köszönhetően a város készleteinek nagyobb része megmaradt. De az itt állomásozó katonaság¹⁰⁷ élelmezési költségei továbbra is a városra hárultak, sőt a Vörös Hadsereg elfogott katonái számára fogolytáborot rendeztek be,¹⁰⁸ amelynek ellátásán túl az őrzési költségeit is a városnak kellett megoldani. Szeptember 5-én – Ferdinánd király születésnapján – az ünnepnapra tekintettel a brassói fogolytáborból hazaengedték a magyar foglyokat. A gesztus üzenete szerint a Tiszán inneni lakosok legyenek hű alattvalói, a folyón túliak pedig jó szomszédjai a királyságnak.¹⁰⁹ Négyesi polgármester eredményesen dolgozott, sikerült két vagon cukrot szereznie a városnak, sőt benzinért is lehetett jelentkezni a Zsoldos Rt. irodájában.

A városban a helyi ellenállásra is találunk példát. Volt, aki megelégette a sorozatos kizsákmányolást és titokban kifejezte nemtetszését. Például szeptember 25-én „*a város néhány helyén a román hadsereget sértő falragaszok találtattak.*”¹¹⁰ A szabotázs miatt a megszálló román hatóság kiterjedt nyomozást indított, azonban nem sikerült a névtelen „lázdó” kilétét kideríteni. Kézre kerítésére 5000 korona jutalmat ígértek. Ellenben, komoly büntetést helyeztek kilátásba az egész lakosság számára, ha nem sikerül fellelni a tettest.¹¹¹

November elején a helyi parancsnok a városban bevezette a romániai időzónának megfelelő időszámítást. Ennek megfelelően utasították a helyi közigazgatás vezetőit, hogy „*az összes torony órák, valamint a hivatalos helyiségekben lévő órák, úgyszintén a magán háztartásban lévő órák is f. hó 3 ról 4-ikére virradó éjjel 12 órakor egy órával előre vétessenek, s az időszámítás holnaptól kezdve további intézkedésig ezen új órabeosztás szerint számíttassék.*”¹¹²

106 Szentesi Hírlap. 1919. szeptember 3. 2. old.

107 A városban a román 18., 19., 20. hadosztály ezredei állomásoztak. Az ezredek legénysége jórészt erdélyi magyarokból állt, két és néha négyheti időközönként váltották egymást. A hadosztály parancsnokság Orosházán vagy Békéscsabán állomásozott, a parancsok innen érkeztek. Szenteset és környékét egy zászlóalj tartotta megszállva kb. 400 főnyi legénységgel. Lásd: Jelentés a román megszállás eseményeiről. MNL CSML SZL V.177.c 3431/1920.

108 MNL CSML SZL V. 171. a/ 48. kötet. 5/1920.

109 Szentesi Hírlap. 1919. szeptember 5. 2. old.

110 MNL CSML SZL V.177.c 8432/1919.

111 Az 5000 koronás jutalmat október 7.-én ígérték. MNL CSML SZL V.177.c 8432/1919

112 MNL CSML SZL V.177.c 9002/1919.

Budapesten a román megszállás 1919. november 14-én ért véget. A csapatok megkezdték visszavonulásukat a Duna–Tisza közén keresztül, egy részük pedig Szentesen át hagyta el a területet. Négyesi Imre polgármester kidoboltatta és hirdetményeken keresztül is tájékoztatta a lakosságot, mire számíthatnak. Az előzetes várakozásoknak megfelelően nagyszámú gyalogsági és lovassági ezredek haladtak át a városon, és itt tartották éjszakai pihenőjüket november 17–21 között. A gyalogságot középületekben, iskolákban helyezték el, míg a lovasság szálláshelyének néhány utcát jelölt ki az előljáró. Négyesi utasította az iskolaigazgatókat is, hogy a tantermeket ürítsék ki a katonák elszállásolása céljából. Az utasítás ellen szót emelt a zsidó hitközség¹¹³ vezetője, aki tiltakozó levelet írt az eljárás ellen, kérve a hitközség iskolájának mentesítését a beszállásolás alól, mert – ahogy fogalmazott – *helyrehozhatatlan anyagi kárt okoznak a katonák. A nagyterem parkettjét, a padokat tönkre teszik, a falakat bepiszkitják, az árnyékszékeket elrontítják.*¹¹⁴ Dr. Reis Soma világi elnök kérvényét a megbízott polgármester elutasította.

A város lakossága amennyire csak lehetett, készült a közelgő karácsonyra és újévre. Habár kevesebb adomány gyűlt össze, a Közkórház ismét megrendezte a betegeket segítő karácsonyi ünnepségét, a mozi napi három új előadást tűzött műsorára.¹¹⁵ Ilyen vegyes hangulatban telt el 1919 szent ünnepe. Közeledett az év vége, és – hosszú szünet után – a fiatalság számára újabb alkalom kínálkozott tánctudásának bemutatására. Jótékony célú táncmulatságot rendezett a Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvák Egylete a Református Kör nagytermében. Kitűnő zene, jó konyha biztosította a rendezvény magas színvonalát, amit a közönség telt házas megjelenésével hálált meg, mivel a jegyek nagy része már elővételben elkelt.¹¹⁶ A vendéglátással foglalkozó vállalkozók – karácsony közeledtével – hétvégi disznótoros vacsorákat adtak, több fogásos estélyeket, borkóstolókat rendeztek, kitűnő magyar és cigányzenészekkel várták a vendégeiket.

113 Szentese város lakossága 1920-ban 32387 főt számlált. A vallási felekezetek megoszlása: római katolikus 15355, református 15405, evangélikus 565, görög keleti 215, unitárius 3, egyéb 16 és izraelita 754 volt. In: Lantos Iván szerk. és rajzolta (1934): Szentesi útmutató címtár és zsebtérkép. Szentesi Hírlap, Szentese. 82–83. old.

114 A levél november 16-án kelt. MNL CSML SZL V.177.c 9438/1919.

115 Alföldi Ujság. 1919. december 24. 2. old.

116 Alföldi Ujság. 1919. december 13. 2. old.

Az ünnepet a megszálló hatóságok rendeletei viszont újra-és újra beárnyékolták. Előbb a román hatóság újabb gabona beszállítási rendeletet szabott ki, amelynek célja Budapest lakosságának nyújtandó segítség volt.¹¹⁷ Mivel a korábban 300 vagonban megállapított gabonából december végéig még csak 100 vagonnal szállítottak el, a románok új, szigorúbb kormányzót küldtek Vajda Miklós személyében. Vajda fenyegetéseivel sikerrel érte el, hogy egyes lakosok elárulják elrejtett gabonakészleteik hollétét, így a gazdák újabb 42 vagonnyi gabonát szolgáltatottak be.¹¹⁸ A román előjárók kérésére Négyesi polgármester január közepén újra gabonabeszolgáltatásra szólította fel a lakosságot.¹¹⁹ A gazdák ezúttal sem tettek eleget a – minden hold föld után 100-150 kg gabona – beszállítási felhívásnak, ezért a határidőt január 31-ig meghosszabbították. Ekkor a megszállók még keményebb eszközökhöz nyúltak: tanyáról-tanyára járva kutatták fel a lakosok rejtett tartalékait. Rendhagyó módon ezúttal a város vezetősége arra utasította a rendőröket, hogy ha csak lehet, vesztegessék meg a román katonákat, a gazdákat pedig arra biztatta, hogy evéssel-ivással nyerjék meg jóindulatukat.¹²⁰ A furcsa módszer nem is volt haszontalan, segítségével itt-ott ismét sikerült a rekvirálás mértékét csökkenteni.

Karácsony és az újév között kilenc napon át az országban – így Szentesen is – a szénhiány miatt szünetelt a vasúti személyforgalom.¹²¹ A város a körülmények ellenére megünnepelte az év végét, szilveszter éjjelén több bált, reggelig tartó táncos ünnepséget is rendeztek. Különleges rendezvénynek adott helyet a Szentesi Iparos Kör, ahol kabaré, melodráma, ének, szavalat, páros jelenet és kuplék voltak műsoron.¹²² Fél évvel a háborús állapotok után a lakosság kényyszerűen megszokta a román katonák jelenlétét. Valamelyest megnyugodtak a kedélyek, a rablások száma csökkent, és nem egyszer a lakosság és a megszállók kereskedése is előfordult. Zilahy rendőrfőkapitány meg is tiltotta az önkényes, saját árakon forgó cserekereskedelmet.¹²³

117 Alföldi Ujság. 1919. december 22. 4. old.

118 Jelentés a román megszállás eseményeiről. MNL CSML SZL V.177.c 3431/1920.

119 Minden hold föld után 100–150 kilogramm gabonát kellett leadni. Lásd Alföldi Ujság. 1920. január 14. 2. old.

120 Jelentés a román megszállás eseményeiről. MNL CSML SZL V.177.c 3431/1920.

121 Alföldi Ujság. 1919. december 24. 2. old.

122 Alföldi Ujság. 1919. december 25. 4. old.

123 Alföldi Ujság. 1920. január 11. 4. old.

Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció elnöke 1920. január 1-én vette át Párizsban a magyar békefeltételeket. Másnap a lapok gyászkeretben jelentek meg, az összes színház, mulatót bezárták, a templomokban pedig gyászistentiszteleteket tartottak. Miután a szentesi lakosság megismerte a várható trianoni béke feltételeit, furcsa mód – ámbár érthetően – a szomorúságba némi öröm is keveredett. Az előzetesen közölt határok szerint kiderült, hogy a város Magyarország határain belül marad, így a román megszállás ideiglenessége nyilvánvalóvá vált.¹²⁴ Ennek öröme minden hétvégén bálokat, táncos eseményeket rendeztek, és új műsort vetített a mozi is. A Rákóczi téren a hideg téli napokon jégpályán lehetett korcsolyázni.

Majd elérkezett a régen várt esemény: a város tisztviselői és a román helyőrség parancsnoka 1920. február végén állapodtak meg a város átadásáról és a megszálló hadsereg elvonulásának menetrendjéről. Intézkedtek a harcokban elesett román katonák sírhelyeinek átvételéről is, a lakosokat pedig felszólították, hogy panaszait február 28-áig nyújtsák be. A román előjárók negyven szekeret kértek az elvonuláshoz kétnapi élelem és rendőri kíséret biztosításával március elsejének délutánjára. Az átadás-átvételi jegyzőkönyv szerint a román katonák jó karban, rongálás nélkül adták át a használt irodákat, lakásokat.¹²⁵ Ezzel a záradékkal az elfoglalt helyiségek ismét városi tulajdonba kerültek. Február 29-én a sajtó első oldalán a megszállók tájékoztatták a lakosságot kivonulásról. Az előzetesen is hangoztatott indokokat megismételve hangsúlyozták, hogy itt létük csak a Vörös Hadsereg támadása miatt következett be, és a román hadsereg nélkül a magyar állam megsemmisült volna. A szükséges rekvirálások éppen ezért teljesen törvényes feltételek és megfelelő kártalanítás mellett történtek – állították, valótlanul. Majd végezetül köszönetüket fejezték ki az együttműködésért, de egyúttal figyelmeztettek, hogy ha a kivonulást valamiféle merénylet árnyékolná be, akkor a lázadókat ki fogják végezni.¹²⁶

7. A károk

Az alispán utasítására a város tisztviselői a zavaros idők után jelentést készítettek a megszállás okozta károkról. Eszerint az érintett időszakban a román katonák elvittek 599 lovat és csikót, 934 szarvasmarhát, 745 sertést és 805 juhot. A

¹²⁴ Alföldi Ujság. 1920. január 22. 1. old.

¹²⁵ MNL CSML SZL V.177.c 1872/1920.

¹²⁶ Alföldi Ujság. 1920. február 29. 1. old.

takarmányt is erősen megdézsmálták, elszállítottak 198 0925 kg búzát, 132 773 kg árpát, 19829 kg zabot, 2038 kg rozst, 480 846 kg kukoricát, 14714 kg árpát és 8063 kg morzsolt kukoricát. Az állatokért és az élelmiszerért összességében csak az ár tizedét fizették ki. Ezek mellett leszerelték és elhurcolták az ipari és a gazdasági gépeket, amelyeknek árait megbecsülni pontosan nem lehet. Egyebek mellett tönkretették a vasútállomáson az állatrakodót,¹²⁷ és a levéltárat is feldúlták.¹²⁸ A lakosság bemondásai alapján a várost 48 millió korona kár érte, de voltak becslések, melyek szerint az összeg elérhette akár a 100 milliót is. A hatalmas anyagi kár mellett jelentős volt, az egyes lakosok között előforduló erkölcsi romlás is. Néhányan a könnyű rablást látva, maguk is raboltak, fosztogattak, a dorbézoló megszállókkal tartottak.¹²⁹

A háborús időszak emberéleteket is követelt. Az 1919–1920-as évek halotti anyakönyveiben 41 halálesetet rögzítettek. Az áldozatok között öt román és egy magyar katona volt, akik döntően a tiszai áttörés során kaptak halálos sebeket. De magas a civil áldozatok száma. Már a bevonulás során is történt egy gyilkosság, de a július 23–25 közötti napok 18 áldozatot követeltek. És a köztörvényes bűncselekmények is jártak halálos áldozattal, például – mint említettük – egy-egy tanyai rablás végződött gyilkossággal. A megszállás okozta halálesetek listájára került a felrobbant gránátok okozta 13 áldozat is.

A román megszállás Szentesen 1920. március 2-án ért véget. Amint a megszállók elhagyták a várost, bevonult Horthy Miklós Nemzeti Hadserege, akiket a lakosság örömmámorban fogadott. Ezzel új korszak kezdődött a szentesi lakosok életében.

127 MNL CSML SZL V. 171. a 48. kötet. 230/1920.

128 Labádi Lajos–Takács Edit (2004): Szentes város levéltára és levéltárnokai. In: Sipos András szerk. (2004): Magyar Levéltáros életpályák a XIX–XX. században. Budapest Főváros Levéltára, Budapest. 166. old.

129 Jelentés a román megszállás eseményeiről. MNL CSML SZL V.177.c 3431/1920.

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL) Pesti (1875-től) Budapesti Királyi Törvényszék (1946-tól Budapesti Törvényszék) iratai, Polgári peres iratok. VII. 2.c

Budapest Főváros Levéltára (BFL) Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai, Büntető perek iratai. (VII. 5.c.)

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára Szegedi Levéltár (MNL CSML Szeged) Állami Anyakönyvi másodpéldányok Levéltári Gyűjteménye (XXXIII. 1.)

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára Szentesi Levéltár (MNL CSML SZL) Csongrád vármegyei alispánjának iratai, közigazgatási iratok. (IV.B 406.b)

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára Szentesi Levéltár. (MNL CSML SZL) Szentés Város Közgyűlésének jegyzőkönyvei. (V. 171. a)

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára Szentesi Levéltár. (MNL CSML SZL) Szentés város polgármesterének iratai, közigazgatási iratok (V. 177.c)

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára Szentesi Levéltár. (MNL CSML SZL) Kézirattár

NYOMTATOTT FORRÁSOK

Barta László–Schneider Miklós–Gecsényi Lajos szerk. (1969): Szuronyok árnyékában. Dokumentumok a munkásmozgalom szentesi történetéből (1890–1939). MSZMP Szentés városi Bizottsága, Szentés.

Gaál Endre szerk. (1969): Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből. 1917 – 1919. Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád Megyei Bizottsága, Szeged.

SAJTÓ

Alföldi Ujság

Csongrádi Proletár

Szentési Hírlap

FELDOLGOZÁSOK

- Bene János (2013):** Nyíregyháza román megszállása 1918–1919-ben. In: Nagy Szabolcs szerk. (2013): Vörös és fehér. A vörös és fehér uralom hátországa – 1919 vidéken. Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém. 79–94. old.
- Bödök Gergely (2014):** Kegyelmes urak a gyűjtőfogházban – A vörösteror fővárosi túsza. Múltunk, 2014/4. szám. 151–181. old.
- Bödök Gergely (2016):** Tizenegy hónap. Debrecen román megszállása 1919–1920-ban. Kommentár, 2016/1. 68–86. old.
- Fejér László–Kiss J. Imre (2008):** 88 éve történt. A Tanácsköztársaság tiszai árvize. In: Bagi Gábor–Gulyás Katalin–Horváth László–Kaposvári Gyöngyi szerk. (2008): Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XVII. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Debrecen.
- Dr. Fleisz János (2005):** Egy város átalakulása. Nagyvárad a két világháború között 1919–1940. Literátor, Nagyvárad.
- Fodor János (2016):** Impériumváltás Marosvásárhelyen 1918–1922. Múltunk, 2016/2. 148–186. old.
- Fodor János (2017):** Impériumváltás Erdélyben. Rubicon, 2017/7–8. 89–93. old.
- Fogarassy László (1966):** Adatok a magyarországi román hadszíntér történetéhez. (1919. május 2. – július 19.) In: Komáromy József szerk. (1966): A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 6. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. 335–353. old.
- Fogarassy László (1971):** Az ismeretlen székely hadosztály. (Adatok Tiszántúl és Erdély hadtörténetéhez az 1918/1919. évi forradalmi időszakban a román általános támadásig). In: Dankó Imre szerk. (1971): A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. Debreceni Déri Múzeum, Debrecen. 225–251. old.
- Fogarassy László (1982):** A Tiszántúl elvesztése 1919 áprilisában. In: Selmeczi László szerk. (1982): A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 1982–83. Damjanich János Múzeum, Szolnok, 1982–1983. 245–256. old.
- dr. Gaál Endre (1984):** Szentes az 1918–1919. évi forradalmak idején. In: dr. Gaál Endre szerk. (1984): Fejezetek Szentes forradalmi múltjából. Szentes Városi Tanács V. B. Művelődési Osztály, Szentes.
- Géczi Lajos–Labádi Lajos–G. Tóth Ilona szerk. (1987):** Csongrád megye évszázadai. Történelmi olvasókönyv II. Csongrád Megye Tanácsa V. B. Művelődési Osztálya–Csongrád megyei Levéltár Szeged.
- Gottfried Barna–Nagy Szabolcs (2018):** A Székely Hadosztály története. Gutenberg Kiadó. Csíkszereda.
- Halmágyi Pál (1985):** Makó város román megszállása. In: Trogmayer Ottó szerk. (1985): A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982–83/1. 321–343. old.

- L. Balogh Béni szerk. (2020):** Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban. Dokumentumok. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest.
- Labádi Lajos (2004):** A munkásmozgalom mártírja. Nyolcvanöt éve gyilkolták meg Árvai Bálintot. Szentesi Élet, 2014. július 30.
- Labádi Lajos–Takács Edit (2004):** Szentes város levéltára és levéltárnokai. In: Sipos András szerk. (2004): Magyar Levéltáros életpályák a XIX–XX. században. Budapest Főváros Levéltára, Budapest.
- Lantos Iván szerk. és rajzolta (1934):** Szentesi útmutató címtár és zsebtérkép. Szentesi Hírlap, Szentes.
- Liptai Ervin (1979):** Vöröskatonák, előre! Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest.
- Makó Imre (2010):** A vörös offenzíva és a román megtorlás Hódmezővásárhelyen 1919-ben. In: Herczegh Mihály–Kovács István–Kruzslicz István Gábor–Varsányi Attila szerk. (2010): A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve 2009. Máyer Nyomda és Könyvkiadó, Hódmezővásárhely–Budapest. 57–88. old.
- Makó Imre (2011):** Hódmezővásárhely román megszállása 1919-1920. In: Kovács István–Varsányi Attila szerk. (2011): A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve 2010. Bába és Társai Nyomdaipari Kft., Szeged. 139–159. old.
- Medveczky Imre (1959):** Az 1919-es proletárdiktatúra Szentesen. In: Oltvai Ferenc sajtó alá rendezte (1959): Tanácsköztársaság Csongrád megyében. Szeged, MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága.
- Nagy Imre szerk. (1928): Szentes.** Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala. Budapest.
- Ormos Mária (1984):** Padovától Trianonig. 1918–1920. Budapest. Kossuth Kiadó.
- Raffay Ernő (1987):** Erdély 1918–1919-ben. Magvető Kiadó, Budapest.
- Rácz Attila (2019):** Vöröskatona vagy szélhámos? FONS 2019/4. 451-472. old.
- Romsics Ignác (2018):** Erdély elvesztése 1918-1947. Helikon Kiadó. Budapest.
- Dr. Suba János (2000):** A román királyság 1919. évi hadjárata Magyarország ellen. Új Honvédségi Szemle, 2000/8. 82–90
- Szabó Ferenc (1969):** A Vörös Hadsereg szervezése és harcai a viharsarokban. In: Becsei József–Gácsér József–Leiner Gyula szerk. (1969): A Tanácsköztársaság Békés megyében. MSZMP Békés Megyei Bizottsága és A Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, Békéscsaba.
- Váry Albert (1993):** A vörös uralom áldozatai Magyarországon. Hogyf Editio, Budapest.

PERCZEL OLIVÉR

CSONGRÁD ROMÁN MEGSZÁLLÁSA, 1919¹

1. Közvetlen előzmények

Mint azt a Szentese román megszállásáról szóló tanulmányunkban² bemutattuk az 1919. április 16-án meginduló román offenzíva miatt Budapest elrendelte a tiszántúli városok kiürítését. Ennek következtében a Dél-Alföldön megjelent egy Anocsikai András és Molnár István által vezetett vörös különítmény, akik április 26-án Makót, 27-én Hódmezővásárhelyt 28-án Hódmezővásárhelyt rabolták ki. A különvonat április 28-án este 10 órakor a Szentese és Csongrád közötti Tisza-híd felé indult, hogy onnan Kiskunfélegyházára érkezzen.

A hídon a 2. vörös hadosztály alakulatai biztosították az áthaladó szerelvényeket. Egy helyi visszaemlékező szerint: „amikor a 30. gy. e. csapatai a nagy román túlerő nyomására elhagyták a híd szentesi hídfőjét és a csongrádi oldalra vonultak vissza, a városi vörös őrség fedezte a visszavonulást és védelmezte a hídfő és a Tiszának hídfőtől Csanytelekig húzódó szakaszát...A román burzsoá csapatok a csongrádi hídon négyes sorokban közeledtek a város felé, a hídfőt egy géppuskás és néhány fegyveres vörösőr tartotta...A vörös őrség közvetlen közelbe várta be az ellenséget és a géppuska első sortüzére, mint jelzésre zárótűzet nyitott a román csapatokra. A fejesztettség tökéletes volt.”³

Sokan – menekülésükben bízva – a hídról a folyóba ugrottak. Ugyanakkor a román hadsereg a vízen is megkísérelte az átkelést. A híd és Csanytelek között

1 A tanulmány első megjelenése: Oppidum, Csongrád 2019. 41–65. old.

2 Lásd jelen tanulmánykötetben, Perczel Olivér: Román megszállás Szentesen, 1919–1920.

3 Eke Pál volt vörösőr 1959-es visszaemlékezése. Idézi: Gát László (1979): Csongrád 1919-ben. In: Bálint Gyula György szerk. (1979): Mozaikok Csongrád város történetéből. Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat, Csongrád. 79. old. A továbbiakban: Gát (1979.) Eke Pál életrajzát közli: Rácz János szerk. (1973): Csongrád megye forradalmi harcosainak életrajzi gyűjteménye. Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád Megyei Bizottsága, Szeged. 33–34. old.

egy 12 csónakból álló különítmény próbálkozott, de a vörös katonák – súlyos veszteséget okozva az ellenségnek – ezt a támadást is visszaverték. Néhány román katona azonban átjutott a Tisza jobb oldali hullámterében, őket a vörös-őrök űzték vissza.⁴

A román támadás visszaszorítására megérkezett a Vörös Hadsereg egyik páncélvonata. A vonat a hídon átrobogva megtámadta és megfutamította a szentesi hídfőnél gyülekező román csapatokat. A páncélvonat további támadásainak megakadályozása miatt a román katonaság később felrobbantotta a híd Szentés felőli részét.⁵ A direktóriumok a Tisza túlsó partjára, Csongrádra tették át székhelyüket.⁶ A román csapatok Szentés elfoglalása után megszüntették Csongrád villanyvilágítását. Ezután a lakosok áram nélkül, petróleumlámpákkal világítottak.

2. Csongrád a frontváros

A lakosságot a munka ünnepének „hatalmas és impozáns módon” való megünneplésére szólította fel a Tanácsköztársaság helyi lapja már az esemény előtt tíz nappal.⁷ Végül Május 1-én a tervezett felvonulás a háborús állapotok miatt elmaradt,⁸ de egy népgyűlést tartottak, amelyen a szónokok ismertették a helyzetet és összetartásra, harcra és a Vörös Hadseregbe való belépésre szólították

4 Eke Pál volt vörösőr 1959-es visszaemlékezése. Idézi: Varga Sándor (1959): Csongrád a Tanácsköztársaság idején. In: Oltvai Ferenc sajtó alá rendezte (1959): Tanácsköztársaság Csongrád megyében. MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága, Szeged. 124. old.

5 Uo.

6 Gécz Lajos–Labádi Lajos–G. Tóth Ilona szerk. (1987): Történelmi olvasókönyv II. Csongrád Megye Tanácsa V. B. Művelődési Osztálya–Csongrád megyei Levéltár, Szeged.

7 Csongrád lakossága Május 1. ünnepelésére készül. In: Csongrádi Proletár, 1919. április 20. Idézi: Páhi Ferenc–Schneider Miklós összeáll. (1965): Pusztaszeről Pusztaszerig. Dokumentumok Csongrád megye történetéből. Csongrád Megyei Múzeumi Füzetek 3. Szeged. 102–103. old.

8 Kátai Judit–Lakatos Anikó (1985): A Csongrádi Proletár bibliográfiája. In: Bálint Gyula György szerk. (1985): Mozaikok Csongrád város történetéből. Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat, Csongrád. 235. old.

fel a megjelenőket.⁹ A Magyarországi Szocialista Párt hivatalos lapja szerint 7-8000 fő vett részt az ünnepségen és a gyűlés után az iskolás gyermekeket megvendégelték.¹⁰

Az ünnepséget a Tisza túlsó partján állomásozó román hadsereg belövésekkel zavarta meg. A sűrűn becsapódó gránátok miatt a tömeg eredeti helyéről, a Városháza előtti térről az Erzsébet szálloda környékére vonult.¹¹ A lövésekkel megzavart ünnepnapon két gyilkosságra is sor került. A túlsó parton elhelyezkedő Szelevényből ekkor érkeztek a román hadsereg elől menekülő vörös katonák. Sarró Sámuel az egyik vörös század parancsnoka „ellenforradalmi magatartás” miatt kivégeztette Pintér András csongrádi gazdálkodót és Sütő Mihály szelevényi lakost. Sütőt egyik katonájával a Tisza közepén föbe lövette, aki a folyóba esett és elmerült.¹² A gyilkosságok elkövetése után visszamentek Szelevénybe és ott újabb három gyilkosságot követtek el. Szépe Sándort és Döme Sándor agyonlőtték és holttestüket a Körösbe dobták, másnap Bene Jakabot lötték le, mivel a románok érkezése miatt fehér zászlót tűzött házára.¹³

A szelevényi menekülő kommunisták – ahogy Szentestről – a lakosság eltulajdonított értéktárgyaival (pénz, ékszerek, ezüst étkezéseszközök, ruhaneműk, stb.) együtt érkeztek.¹⁴ Az ünnep napján érkeztek a városba a X. ker. 2. vörösdandár katonái is Bartha elvtárs vezetésével.¹⁵ Az ezredes átvette a város parancsnok-

9 Megünnepelték... Tiszántúli Proletárok Lapja. 1919. május 3. In: Gaál Endre szerk. (1969): Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből. 1917 – 1919. Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád Megyei Bizottsága, Szeged. 246. dokumentum. 390–391. old.

10 Május elseje a vidéken. Népszava, 1919. május 4. 6–7. old. A cikkben a román hadsereg ágyúzásáról nem esik szó.

11 Varga (1959), Gaál (1969). 116. old.

12 Váry Albert (1993): A vörös uralom áldozatai Magyarországon. Hogyf Editio, Budapest. 28–29. old.

13 Uo. 124–125. old.

14 A Tanácsköztársaság bukása után, a román megszállás idején több korábbi károsult a csongrádi hatóságtól visszakapta elrablott tárgyait. Magyar Nemzeti Levéltár, Csongrád-Csanád Megyei Levéltára Csongrádi Levéltár. Csongrád város, 1880–1923-ig nagyközség polgármesterének, ill. főbírájának iratai. Közigazgatási iratok. V.B.73.b 6370/1919. A továbbiakban a közgyűjteményre MNL CSML CSL rövidítéssel hivatkozunk.

15 Kátai–Lakatos (1985).

ságát, szesztilalmat vezetett be és felállította a forradalmi törvényszéket.¹⁶ A dandár parancsnoksága alatt teljesítettek szolgálatot a ceglédi zászlóalj katonái is. Megérkezésük utáni napon – május elsején, míg a városban beszédek hangzottak el – a katonák fedezékeket, géppuskafészeket, figyelőpontokat építettek, a híradósok az egyes harcállásokat telefonvonallal kötötték össze. A túlpárt elhagyatottsága miatt 30-32 vöröskatona megkísérelte a hídon való átkelést, ám amint átértek a folyó másik partjára, a román lövészek erős géppuskatűzzel fogadták őket. A csoport csapdába esett, mivel a hidat tűz alatt tartották, a visszavonulás csak a folyón át volt lehetséges. A hídon átkelve halt hősi halált a század zászlótartója, Matkovics József, akinek holttestét a román katonák – elrettentésül – a hídról lelógatva felakasztották. Néhányan a vízzel borított ártérben lévő fák ágain kerestek menedéket, majd az éjszaka sötétjét kihasználva a hídon át menekültek át a csongrádi oldalra.¹⁷

A sikertelen átkelést követően a ceglédi egységek újabb támadást indítottak. A védőszakasz másik részén, tüzérségi tűz fedezékében hajókon keltek át a túlsó partra. Az átkelést követően sikerült elfoglalniuk a román hadsereg egyik raktárát és 4 vagon lőszert, muníciót, gépfegyvert és ökröket zsákmányoltak. A vakmerő akciónak ára volt, a vöröskatonák visszavonulásuk során egy halottat és tíz sebesültet vesztek.¹⁸ A város fronthelyzete miatt szünetelt a tanítás. Az iskolákban a vörös katonaság csapatait helyezték el, a Központi Elemi Népiszkola egyik részében a Közélelmezési Hivatal működött, másik részében műszaki csapatokat,¹⁹ a Polgári Fiúiskolába árkászokat²⁰ szállásoltak el és az alakulatok élelmezését a város látta el.²¹ Április végétől, mint hadszíntér terület, a város az ellenséges ágyúlövésektől sok kárt szenvedett. Több esetben a lövedékek épületeket, lakberendezéseket rongáltak meg, a helyiek jószágait pusztították el. Emiatt a lakosok segélyeket kértek a helyi direktóriumtól.²²

16 Gát (1979) 80. old.

17 Pataki Ferenc (1969): A ceglédi vörös munkászászlóalj története. In: I. Sándor Ildikó szerk. (1969): 1918–1919 Cegléden. Ceglédi Füzetek 18–19. Cegléd. 70–71. old.

18 Népakarat. 1919. május 9.

19 Berencsiné Dudás Katalin–Tarjányiné Csatári Márta (2010): A Kossuth Lajos Általános Iskola jubileumi könyve fennállásának 150. évében. 1860-2010. Csongrád. 39. old.

20 Gát (1979) 67. old.

21 Gát (1979) 65. old.

22 Gát (1979). 72. old.

Pár nap múlva a román csapatok kísérelték meg az áttörést a hídon. Május 5-én délután heves tüzéségi előkészítés után – délután fél 11-től délután 3 óráig folyamatosan lőtték a várost²³ – a hídon át támadást indítottak, de próbálkozásuk a vörös katonák puska és géppuskatüzében összeomlott. A sajtó szerint a városra irányított gránátüz csak kevés kárt okozott, és az ütközet után, a hídon 30-40 román katona holtteste hevert.²⁴ Az újság beszámolójának ellentmond a hivatalos jelentés. A románok Körös-torok felől leadott gránátlövései az anyagi károkon túl, a Justh Gyula utca 25. számú házban két halálos áldozatot is követeltek.²⁵

A megszálló román hadsereg fegyverszüneti javaslatot küldött Csongrádba, melyet a Munkástanács május 8-án tárgyalt. De a román parancsnok feltételei elfogadhatatlanok voltak, így azt visszautasították és a harcok folytatódtak.²⁶ Május 9-én ismét megpróbálták átkelni a folyón a román csapatok, de a magyar vöröskatonák ezúttal is visszaverték őket. A Tiszán levonuló árvíz ellenére, 10-én a román katonák Mindszentnél kísérelték meg az átkelést, de ott is visszaverték őket.²⁷

Amint már az Szentés román megszállásáról írt tanulmányunkban már említettük, 1919-ben a zöldrár szokatlanul sok vizet hozott a Tisza alsó szakaszára. Ráadásul ekkor tetőzött a Körös áradása is és a védekezést nehezítették a háborús állapotok. A téli hó mennyiségéről nem érkeztek meg időben az információk és március-április során nagyon sok volt a csapadék is.²⁸ Április 20-ától a védekezés szükséges volt, és május elején már a Tisza kiöntésétől lehetett tartani. Ugyanakkor – mint láttuk – a folyó mindkét partját védő gátakon harcok folytak, gyakoriak voltak az „átlövöldözések.” A csongrádi gáton a vörös katonák állomásoztak, akik senkit nem engedtek fel a gátra, és ez az intézkedés megakadályozta az Ármentesítő Társulat védekezési munkáját. A gát erősítését

23 Ágyútűzben. Tiszántúli Proletárok Lapja, 1919. május 7. Idézi: Géczy-Labádi Lajos–G. Tóth Ilona (1987) 244–245. old.

24 Jelentés a Vörös Hadsereg helyzetéről. Vörös Újság, 1919. május 7. 5. old.

25 Az áldozatok: özv. Benedek Farkasné szül. Vincze Hermina 45 éves és Benedek Anna 13 éves lakosok. MNL CSML CSL V.B.73.b 4327/1919. Az árvák számára a lakosság gyűjtést rendezett.

26 Gát (1979) 81. old.

27 Fogarassy László (1966): Adatok a magyarországi román hadszíntér történetéhez. (1919. május 2. – július 19.) In: Komáromy József szerk. (1966): A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 6. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. 335–353. old.

28 Árvíz. Alföldi Újság, 1919. május 7. 1. old.

így csak a külső oldalon lehetett végezni, a víz felől ezt az ellenséges lövések megakadályozták.²⁹

Május 10-ére a helyzet kritikussá vált, a töltés Magyartésnél megcsúszott, de szádfalazással a gátszakadást sikerült megakadályozni.³⁰ A folyó vízszintje ekkor 931 cm volt, amely az akkor legmagasabb – 1895-ös – szintnél 70 cm-rel magasabb volt és a gát mögött 30 cm-rel már a víz hömpölygött. Az árvízveszély elől a lakosság többsége elmenekült a közeli Erzsébet-szőlőkbe.³¹ Pár napig a város kihalt volt és csöndbe burkolózott, a házak között csak a vörös katonák jártak. Az elhagyatott város házait néhány vörös katona fosztogatni kezdte, ám részegen elkövetett tettük napvilágra került. Miután elfogták őket, a csongrádi Forradalmi Törvényszék – elrettentésül – a három garázdálkodó vörös katonát a Hunyadi János téren, május 10-én kivégezte.³²

A vörös katonák, a természeti katasztrófa közeledtére, május 11-én megpróbálták tűzszünetet kérni az ellenségtől. Mivel a békekövet fehér zászlójára a románok rálöttek, a töltések fölött újabb tűzharc kezdődött.³³ Válaszul a vörös katonák az áradást felhasználták a román megszállók ellen, csónakkal áteveztek a túlsó partra és Tizsasasznál felrobbantották a gátat.

A harcok és az árvíz közepette a belvárosi iskola tanítói folytatták tanintézményük hagyományait. Májusban megrendezték a „madarak és fák napját” amelynek keretében az iskola tanulói a Tisza árterében egész nap játszottak. Júniusban pedig tornabemutatót tartottak.³⁴

Ha a fenyegető árvízveszély el is múlt, a harcok tovább folytatódtak. Az ágyúzások miatt a Direktórium május 15-én a helyi lapon keresztül hívta fel a lakosság figyelmét a közeledő veszélyre: „ha a gőzmalom szaggatott füttyü-

29 Alföldi Ujság, 1919. május 10. 2. old.

30 Töltés csuszamlás Magyartésen. Alföldi Ujság, 1919. május 11. 2. old.

31 Thury Károly visszaemlékezése. Idézi: Dudás Lajos (2000): A római katolikus egyház élete, tevékenysége Csongrádon a 20. század első felében. In: Georgiádes Ildikó–Sebestyén István szerk. (2000): Oppidum Csongrád. 90. old.

32 Gaál (1969) 221. dokumentum. 359–360. old.

33 Fejér László–Kiss J. Imre (2008): 88 éve történt. A Tanácsköztársaság tiszai árvize. In: Bagi Gábor–Gulyás Katalin–Horváth László–Kaposvári Gyöngyi szerk. (2008): Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XVII. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Debrecen. 334. old.

34 Berencsiné Dudás Katalin–Tarjányiné Csatári Márta (2010) 39–40. old.

léssel jelez, akkor veszély fenyegeti a várost.”³⁵ A megszállt területről gyakran kisebb román egységek keltek át a folyón és portyázásokat hajtottak végre. A nagyrétben a várháti iskolánál egy 2 tagú román járőr a tanítói szobát baltával feltörte és onnan aranyórát, takarót, távcsövet, cukrot, gyufát, evőeszközt, szivart, stb. vittek el.³⁶ A harci tevékenységek új formáját szenvedték el a város szélén állomásozó vöröskatonák május 19-én, amikor a megszállók a levegőből is támadták őket.³⁷

A front a Tisza vonalán egy időre megmerevedett. Az árvíz után mindkét szemben álló fél kisebb akciókkal, fogolyejtésekkel, átcsapásokkal nyugtalanította egymást. Egy alkalommal a vörös katonák járőrözéseik során átkeltek a folyó túlsó partjára és megtámadtak egy román járőrt. Az őrséget szétugrasztották, de egyikőjük láblövést kapott, akit csónakba tettek és áthoztak a városba.³⁸ A gyakori folyó fölötti átlövések a polgári lakosságot és az állatokat is veszélyeztették. Kuncsák János lovával az aratási munkát végezte, amikor egy golyó az állat hasába fúródott és a 14 000 koronát érő ló elpusztult.³⁹ Egy másik alkalommal Sinkó Antalné lőtték meg, aki kilencesi földjén dolgozott. Az asszonyt fejlövés érte, súlyos állapotban vitték kórházba.⁴⁰

A Körös torok mellől leadott átlövések is több vértlen áldozatot követeltek.⁴¹ Június 8-án egy gránátlövés miatt elhunyt Tóth István helyi tűzoltó, akinek ily sajnálatos módon megüresedett állását a helyi lap útján meg is hirdették, és erre várták a jelentkezőket.⁴² Egy gránátszilánk pedig Tisza Lajos gyermekét sebesítette meg olyan súlyosan, hogy kezeit Budapesten kellett megműteni. A fővárosi utazáshoz a Direktórium 60 koronával járult hozzá.⁴³ A polgári áldozatokon kívül az ágyúzás az épületekben is komoly károkat okozott. Egy becsapódó lövedék a plébánia bal szárnyát rombolta le.⁴⁴ A tüzérségi tüzet Csongrádról négy ágyú viszonzta, kettő a temetőben, kettő a laktanya környékén volt

35 Csongrádi Proletár, 1919. május 16. 1. old.

36 A betörő románok. Csongrádi Proletár, 1919. május 17. 2. old.

37 Fogarassy (1966) 338. old.

38 Csongrádi Proletár, 1919. június 3. 4. old.

39 MNL CSML CSL V.B.73.b 5591/1919

40 Csongrádi Proletár. 1919. május 31. 4. old.

41 Csongrádi Proletár. 1919. június 24.

42 Csongrádi Proletár. 1919. június 15.3. old.

43 MNL CSML CSL V.B.73.b 4651/1919

44 Thury Károly visszaemlékezése. In: Dudás (2000) 90. old.

elhelyezve. A lövéseket a gimnázium padlásán és a templomtoronyban szolgáló megfigyelők irányították. A gátra nyíló utcák végén, a töltésekbe beásva egy-egy géppuska őrködött a folyó felett és biztosította a lakosságot a meglepetésszerű támadásokkal szemben. A lövészekon kívül a partot egy szakasz állandó járőrözéssel felügyelte. A vörös csapatok helyi irányítását az Iskola utca végén lévő házból (ma a Tari László Múzeum épülete) irányították.

A szárazföldön kívül a harcok a folyóra is kiterjedtek. A Szent János kiserdő alatt a kikötőben gőzhajó, hat stég és két uszály horgonyzott. Az egyik gőzhajót páncélos hajóvá alakították át és a Körös-torokban megbújó román tüzérségi egységekre lövéseket adtak le. Azonban a román lövészek bemérték és elsüllyesztették a hajókat.⁴⁵ Az ágyúzásnak esett áldozatul a város északi részén elhelyezkedő nagyréti hajóhíd is. A 12 hajóból álló átkelőből a román tüzérség 9-et elsüllyesztett, 3-at megrongált ezzel is meggátolva a folyón való átkelést.⁴⁶ A híd darabjait a folyó sodrása magával ragadta és azokat a hídmester – a harcok miatt – már nem tudta megmenteni.⁴⁷ A román hadsereg – a vízi átkelés megakadályozásának érdekében – a Tiszában aknákat helyezett el, amelyek a magas vízállás következtében elszabadultak és az év végén a folyó sodrásával útnak indultak. A hatóság figyelmeztette a lakosságot a veszélyre.⁴⁸

1919. június 10–21. között Csongrádon a Vörös Hadsereg toborzása során több mint 2000 férfi lépett be katonának.⁴⁹ A harcok izgalmi közepette némi felüdülést jelentett a vörös katonák számára tartott tábori kabaré előadás, melyet az Erzsébet szállóban rendeztek június 13-án.⁵⁰ Június 20-án délután a román hadsereg járőreivel újabb csatározásra került sor, de a vörös katonák visszaverték őket. Az akció következményeként a román hadsereg katonái a híd szentesi oldalát felrobbantották.⁵¹ A lövöldözésben részt vevők győzelmét a városi munkás és katonatanács üdvözölte és a részt vevő katonák számára elismerésüket és köszönetüket fejezték ki.⁵²

45 Varga (1959) 126. old.

46 MNL CSML CSL V.B.73.b 2259/1919

47 MNL CSML CSL V.B.73.b 5378/1919

48 MNL CSML CSL V.B.73.b 7611/1919

49 Gaál (1969) 221. dokumentum. 359. old.

50 Csongrádi Proletár, 1919. június 17.

51 Fogarassy László (1966) 345. old.

52 MNL CSML CSL V.B.73.b 5014/1919

Július elején Bartha ezredes csapatait máshová osztották be, a dandár elvonult a városból. A városparancsnoki pozíciót Nyilas Sándor kapta meg, aki – a háborús állapotok miatt – megtiltotta az utcai tartózkodást este 10 óra után, a város éjjeli elsötétítéséről döntött és minden idegen személy bejelentéséről határozott.⁵³ Július 18–19-én a lakosok újra puskalövéseket hallhattak a város széle felől. A vörös katonák géppuska és gyalogsági tűz fedezetével átkeltek a folyón, ott hídfőállást foglaltak el és másnap egy román támadást is visszavertek.⁵⁴

3. A megszállás

A román hadsereg augusztus 1-én több helyen átkelt a Tiszán és hídfőket létesítettek a folyó jobb partján. Ebben a kilátástalan helyzetben Budapesten a Tanácskormány lemondott, augusztus 1-én véget ért a 133 napos proletárdiktatúra. A Vörös Hadsereg parancsot kapott a harcok beszüntetésére, de addigra a csapatok nagy része már szétszéledt.

Augusztus 2-án reggel fehér zászlót lobogtató vörös katonák mentek át a Csongrád–Szentés közötti hídon és miután bekísérték őket a városba, Csongrád fegyverletételéről tájékoztatták a román parancsnokot. Eközben a Csongrádon maradó vörös katonák a piactéren letették a fegyvert és elvonultak Kiskunfélegyháza és Kecskemét felé, majd a román hadsereg augusztus 3-án bevonult a városba.⁵⁵

A román királyi hadsereg Csongrádon egy századot hagyott – 4-5 tiszttel vezetésével 100-120 közlegényt⁵⁶ – míg a csapatok fő erői tovább vonultak Budapest felé. Pest és Csongrád vármegyéket a 6. hadosztály szállta meg, melynek közigazgatási vezetését alispánként a kiskunfélegyházi főszolgabíró, Endre Zsigmond látta el. A csongrádi járás a kiskunfélegyházi román 11. ezredparancsnokság fennhatósága alá tartozott.⁵⁷

53 Csongrádi Proletár, 1919. június 3–4. 1. old.

54 Fogarassy (1966) 348. old.

55 A Vörös Hadsereg letette a fegyvert. Alföldi Ujság, 1919. augusztus 5.

56 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára Szentési Levéltár IV.B 406.b Csongrád vármegyei alispánjának iratai, közigazgatási iratok 2234/1920. A továbbiakban a közgyűjteményre MNL CSML SZL rövidítéssel hivatkozunk.

57 MNL CSML CSL V.B.73.b 5845/1919

Csongrádon a megszálló katonaság parancsnokságát az Erzsébet szállóban rendezte be. A román katonaság visszahelyezte állásába a proletárdiktatúra előtti városvezetést, de a városi közigazgatást csak hirdetményeik kidoboltatására és azok felügyeletére valamint a rekvirálások végrehajtására használta. A román parancsnok azonnal intézkedett a folyón átívelő vashíd helyreállításáról,⁵⁸ majd első rendelkezésével a vörös katonákat és a tiszteket a román katonai parancsnokságnál való jelentkezésre szólította fel. A jelentkezőknek le kellett adniuk a fegyvereiket, lőszerüket, a telefonokat, telefondrótokat. Ahogy a volt katonákat, úgy a közalkalmazottakat (postás, vasutas, egyéb alkalmazott) is jelentkezésre várták és összeírták őket. Majd a helység összes felnőtt lakójának jelentkeznie kellett a Városházán, ahol igazolták őket, ezután a katonai parancsnok elé kellett járulniuk, ahol új igazolványt kaphattak.

A nyomdáknaál és a lakosoknál lévő bolsevik témájú könyveket szintén le kellett adni a román parancsnokságon. A lakosságot utasították a biciklik, motorbiciklik és az autók beszolgáltatására és kötelezték őket, hogy a bujkáló vörös katonákat feljelentsék a hatóságnál.⁵⁹

Elfogták a helyi direktórium vezetőit (Nagy Ferenc, Domokos Rókus,⁶⁰ Urbán László, Eke János, Selmeczy István, Éder János).⁶¹ De egy 1919. szeptember 1-én készült jegyzőkönyv szerint fogságba került Jócsák Kálmán kormányzótanácsi biztos, Török Sándor a szentesi direktórium tagja, összesen 64 személy, akiket internáltak.⁶² Az iskola alkalmazottait sem kímélték. Mivel együttműködtek a Tanácsköztársasággal, elbocsájtották állásukból Sággy Mihály, Éder János és Szokoly József pedagógusokat.⁶³ Megtiltották a harangozást, a malmok dudálását és – mint Szentesen – minden családi ház kapujára az ott lakók névjegyzékének kitűzését rendelték el. A fegyvernugvás egy népszerű intézkedést is hozott: Szentes város polgármesterénél intézkedtek a település villanyvilágításának helyreállításáról.⁶⁴ A világítást végül október ele-

58 A híd augusztus 15-ére elkészült. MNL CSML CSL V.B.73.b. 6051/1919

59 MNL CSML CSL V.B.73.b 5712/1919

60 Életét ismerteti: Erdélyi Péter (1979): Domokos Rókus élete és munkássága. In: Bálint Gyula György szerk. (1979): Mozaikok Csongrád város történetéből. Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat, Csongrád. 120–128. old.

61 Füzesi Péter: Csongrád város krónikája. Kézirat. 279. old.

62 MNL CSML SZL. IV.B.401. Csongrád Megye Főispánjának iratai 34/1919.

63 Varga (1969) 128. old.

64 MNL CSML CSL V.B.73.b 5730/1919

jén állították helyre, de a lámpák – az üzemanyag hiánya miatt – csak este 11 óráig működhettek.⁶⁵

Mivel a folyó túlsó partján, Szelevény és a nagyréti körzet még víz alatt állt, – a község 24 742 holdnyi vetésterületéből az árvíz és a belvíz 9 000 hold területet elpusztított⁶⁶ – az árvíz lecsapolására volt szükség. A munkálatokra, így a harcok végeztével kerülhetett sor. A városi mérnök legalább 40 ember és 20 kubikos munkás megjelenésére szólított fel, hogy a vízlecsapolási munkákat egy gát átvágásával megkezdjék. De a megjelent kubikusok – mivel a munkájukért ígért napi egy véka búzát nem kapták meg – elvonultak.⁶⁷ A lecsapolási munkák elhúzódása miatt a nagyréti víz borította földeken engedélyezték a halászatot. Az érdeklődők számára a halászati jogot az október 9-én megtartott árverésen biztosították. Halászni csak varsával szabadott és a kifogott halakat a piacon kellett értékesíteni.⁶⁸

A lakosság összeírása után a román parancsnok az időközben elkészült cséplési munkából származó gabona leadását követelte a gazdáktól.⁶⁹ Ugyanakkor összeíratta a község határán található 30 cséplőgépet, és felmérte azok műszaki állapotát is.⁷⁰ Augusztus 14-én a térparancsnok magához rendelte az összes kovácsot, bognárt, asztalost továbbá a kocsis- és lótulajdonosokat, valamint a fehér pénzeket továbbra is forgalomban hagyta.⁷¹ A bankjegyek elértéktelenedése miatt a legfontosabb cikkeket (liszt, kenyér, bab, borsó, burgonya, a különféle húsok, halak, tej, tojás) a munka- és fuvarbérek, a borbély árait meghatározták.⁷²

A parancsnok a gabonafogyasztás mennyiségéről is döntött, fejenként havonta 15 kg-ban (napi 500 dkg) állapította meg.⁷³ A megszállást követően a lakosság zaklatása, a 16 éven felüli lakosok igazoltatása gyakorivá vált. Mivel este 9-ig kijárási tilalom volt,⁷⁴ aki éjszaka a házán kívül tartózkodott, azt bekí-

65 MNL CSML CSL V.B.73.b 6371/1919

66 MNL CSML CSL V.B.73.b 5798/1919.

67 MNL CSML CSL V.B.73.b 5747/1919.

68 MNL CSML CSL V.B.73.b. 6396/1919

69 MNL CSML CSL V.B.73.b 5733/1919..

70 MNL CSML CSL V.B.73.b. 5798/1919

71 MNL CSML CSL V.B.73.b 5768/1919

72 MNL CSML CSL V.B.73.b 5806/1919

73 MNL CSML CSL V.B.73.b 5818/1919.

74 MNL CSML CSL V.B.73.b 6371/1919

sérték Csongrádra vagy Kiskunfélegyházára és csak néhány nap múlva – amint kiderült, hogy az illető nem vörös katona – engedték szabadon.⁷⁵

A város élelmiszereinek összeírása után megkezdődtek a rekvirálások, amelyekre kéthetente sor került. Így rekviráltak augusztus 20-án, 28-án, szeptember 3-án, 13–14-én, október 8-án, 18-án és október végén. Az érintettek figyelmét hirdetményeken keresztül hívták fel kötelezettségükre. A lakosságra nehezedő nyomás következő fokozatát jelentette, amikor minden lakosnak – szigorú büntetéssel megfenyegetve – be kellett jelentenie az összes haszonállatát (ló, szarvasmarha, juh, kecske, sertés) és az összes állattakarmányukat (zab, széna, szalma, árpa, kukorica).⁷⁶

A település malmaitól kéthetente szállították el a korpát, zabot, árpát, búzát és a lisztet. A Henger Malom és Gőzfűrészt Rt.-től 76 500 kg lisztet és 100 kg korpát, a Keresztény Gőzmalom Rt.-től 200 036 kg búzát és 205 050 kg lisztet szállítottak el, de a községtől is hasonló mennyiségben fuvarozták el az élelmiszereket. A szállítmányokból látták el több közelben állomásozó egységük – pl. a vadászrezd, a huszár- és a tüzérezd valamint a kecskeméti fogolytábor lakóit is – élelemmel.⁷⁷

A rekvirálásoknak a lakosság kényszerből, 25 botütéssel megfélemlítve tett eleget. De a „hivatalos begyűjtések” során beadott holmik mennyiségével a megszálló katonák nem elégedtek meg, állandóan jártak-keltek a városban valamint a tanyák között és elhajtották az állatokat, elvitték a be nem szolgáltatott élelmi cikkeket. Az ellenszegülő gazdákat pedig megverték.⁷⁸ A katonák az élelmezésükre szolgáló jószágokat már az udvarokban és kint a mezőn, sőt akár éjjel a vágóhídon is levágták.⁷⁹

A városba szeptember 30-án új parancsnok érkezett, aki új rendelkezéseket léptetett életbe. Az – sorszámmal ellátott, kétnyelvű – utazási igazolványok pontos nyilvántartásáról döntött, a jegyzőtől az utazni szándékozók adatainak feljegyzését várta el. Az utazás és a csempészés megakadályozása végett a ladikokat egy helyre gyűjtette össze, de döntött az utcák locsolásáról és takarításáról valamint állandóan posztoló rendőröket vezényelt ki a román parancsnokság

75 MNL CSML CSL V.B.73.b 5776/1919

76 MNL CSML CSL V.B.73.b 5829/1919.

77 MNL CSML CSL V.B.73.b 2259/1920

78 MNL CSML SZL IV.B 406.b 2234/1920

79 MNL CSML CSL V.B.73.b 5843/1919

elé.⁸⁰ Az élelmiszerek rekvirálása után az állatok következtek. A román parancsnokság a lovak, bikák, tehenek, kocák, kosok rekvirálásáról döntött, amelyet a járásban október 6–9. között hajtottak végre.⁸¹

A katonák iskolákban voltak elszállásolva, ahol a két földszinti termet istállóknak használták. De elszállásolták magukat családi házaknál is, melyeket elvonulásukkor kifosztottak. A bejelentések szerint fizetés nélkül elvittek 38 lovat, 14 tinót, 33 tehenet és 19 ökröt. A megszállók élelmezését a lakosság állta. A katonák – állataik ellátására – naponta 25 mázsa szénát és 12 mázsa zabot igényeltek. Saját élelmezésükre pedig naponta 60 kg burgonya, 10 kg zöldség, 150 kg kenyér és hetente 300 liter bor leadását várták el. Csongrád a homoki bor hazája, amelyet a megszállók igencsak megszerettek. A megszállás idején összesen 1130 litert rekviráltak belőle.⁸²

A tisztí étkezde külön szállítást igényelt. A települést uraló 4-5 tiszt fejedelmi módon étkezett. Ötnaponta 10 pár csirkét, 10 kacsát és 5 libát fogyasztottak, köretként 20 kg burgonyát valamint 10 kg babot ebédeltek. A reggeli és a vacsora is bőséges volt: 10 kg paradicsomot, 50 darab uborkát, 100 darab paprikát, 100 tojást, 2 liter tejfölt, 2 kg vaját és 2 kg túrót kívántak. Ezek mellett a gyümölcsöket is kedvelték, 50 darab dinnyét vagy más gyümölcs szállítását követelték.⁸³ Az ételt elvárták, de az alapanyagokért áron alul fizettek. Dányi János pék 225 kg kenyeret fuvarozott a román tiszteknek, de költségeinek kevesebb, mint felét fizették ki, a fennmaradó hányadot a hatóság utalta ki számára.⁸⁴ Olyan eset is volt, amikor semmit sem fizettek a megrendelt áruért. Eke Imre hentes 20 kg zsírt szállított a tisztí étkezdébe, de 1600 koronát kitevő kárát a város fizette meg számára.⁸⁵

A megszállók igénybe vették a fuvarosok munkáját étel⁸⁶ és fa⁸⁷ szállítására is, de a szolgáltatásért nem fizettek a tulajdonosnak. A parancsnokság szükségletei számára naponta 4-5 hintót igényelt, amelyet a fuvarozóknak kellett számukra biztosítani. Egyes vakmerő kocsi tulajdonosok szabotálták a paran-

80 MNL CSML CSL V.B.73.b 6371/1919

81 MNL CSML CSL V.B.73.b 6053/1919

82 MNL CSML CSL V.B.73.b 2234/1919

83 MNL CSML CSL V.B.73.b 2234/1920

84 MNL CSML CSL V.B.73.b 7322/1919.

85 MNL CSML CSL V.B.73.b 7073/1919

86 MNL CSML CSL V.B.73.b 6051/1919

87 MNL CSML CSL V.B.73.b 6182, 6185 és 6186/1919 sz. iratok.

csot és inkább tönkretették járműüket, hogy a megszállók ingyen fuvarjait ne biztosíthassák.⁸⁸

A megszállók esténként több alkalommal kétes hírű nők valamint hozzájuk csatlakozó velük együttműködők társaságában részeges mulatozásokat tartottak.⁸⁹ A lakosok csempészettel egészítették ki szűkös keresetüket. A gabona- és lisztcsempészet oly nagymérvű volt, hogy a hatóságok komoly szankciókat vezettek be. Kidoboltatták, hogy aki a település határán igazolás nélkül visz át gabonát, lisztet, babot, attól nemcsak szállítmányát, de még kocsiját és lovát is elveszik.⁹⁰

Budapesten a román megszállás november 14-én ért véget. A csapatok megkezdték visszavonulásukat a Duna-Tisza közén keresztül, egy részük pedig Csongrádon át hagyta el a területet. Gyalogsági és lovassági ezredek haladtak át a városon november 17–21. között. Átvonulások során, szállásukként az iskolákat jelölték ki, melyekben tetemes károkat okoztak. A katonák feltörték az asztalok, szekrények zárait, összetörték a berendezést, leszakították a polcokat, betörték az ablakokat feltüzelték a padokat, asztalokat, ajtókat és a szekrényeket és az iskola helyiségeit koszosan, „berondítva” hagyták maguk mögött és elégették az anyakönyveket valamint az iratokat.⁹¹ Az iskolákban a tanítást tisztítás és helyreállítás nélkül nem lehetett elkezdni, amelyeknek költségei 50-60 000 koronába kerültek.⁹² A napokig tartó visszavonulás során megtörtént, hogy az 1-2 órát várakozó vonatokból a román katonák leszálltak és a környékbeli utcák összes aprójóságát összegyűjtötték.

Végül a román katonák 1919. november 21-én hagyták el Csongrád városát, ezzel véget ért a megszállás.

4. A megszállás által keletkezett károk

Miután a román katonák kivonultak a térségből, a Magyar Nemzeti Hadsereg bakái vették birtokba a településeket. A román katonák kivonulását követően, amint a korábbi közigazgatás ismét működni kezdett, a város vezetése

88 MNL CSML CSL V.B.73.b 6670/1919

89 MNL CSML CSL V.B.73.b 5959/1919

90 MNL CSML CSL V.B.73.b 7133/1919.

91 MNL CSML CSL VIII. 141. 125/1944.

92 MNL CSML CSL V.B.73.b 7303/1919

hirdetményeken felszólította a lakosságot a megszállás idején keletkezett káraik bejelentésére. A károkat – azok minőségével és mennyiségével együtt – a községi közgyámnál kedden, pénteken és vasárnap délelőtt kellett bejelenteni.⁹³

Így tett Halász Szabó Dániel is, akinek vendéglőjét a román katonák teljesen kifosztották. A részletes jegyzék szerint a megszállók elvitték a párnákat, az ágyneműket, a szőnyeget, a függönyöket, a terítőket, az étkezészetet, a tányérokat, a zenélő órát, a tükröt és a ruhaneműt. A használati tárgyakon kívül az élelmiszert is elszállították, így az összes hordó bort, pálinkát, lekvárt, kompótot. Távozásukkor összetörték a berendezést, az ágyakat, a szekrényeket, a márvány asztalokat, tönkretették a biliárdasztalt, a kerti ólat, bevették a kocs ablakait és felgyújtottak egy szánkót.⁹⁴ Halász Szabó Dánielt a megszállók még meg is verték, amiért tiltakozott teheneinek elhajtása ellen.

A megszállók elszállították az ökröket, szarvasmarhákat, lovakat és juhokat. Csongrádon a lovak száma a felére, a sertés- és a szarvasmarha-állomány a tizedére apadt. A megszállók – ha fizettek is a rekvirálások során – jóval áron alul értékelték az állatokat és a gabonát. De a főjegyző által az alispánnak küldött összesítés szerint a legtöbb gazda – mivel nem bízott a kártérítésben – nem jelentette be kárát.

A román katonák 3-4 főből álló csoportokban, a magántulajdont semmibe véve jártak-keltek a házak között és a tanyákon. Bemásztak a kertekbe, és állatokat, élelmiszert, takarmányt, ruhaneműt, készpénzt raboltak el. Auslander Jenő 21 ezer koronát érő tehenét 500 korona fehér pénz⁹⁵ ellenében hajtották el. Útközben az elszabaduló állatot a román katonák lelőtték. Oláh Mózes két lovát szemelte ki egy Csongrádon állomásozó tiszt. Felszólította a gazdát, hogy vigye be az állatokat az állomásparancsnokhoz. Oláh nem engedelmeskedett, a szép lovak helyett két gebével érkezett. Tettéért 8-10 napon át fogva tartották, és 75 botütést mértek rá, ráadásul 10 ezer korona kékpénz⁹⁶ ellenében bocsájították csak szabadon. Deák Imre két ökrét három alkalommal is elrekvirálták, amelyet a gazda minden alkalommal 8000 koronáért vásárolt vissza. A megszállás idején panaszt senki sem mert tenni, a lakosság állandó félelemben élt.

93 MNL CSML CSL V.B.73.b 7319/1919.

94 MNL CSML SZL IV.B 406.b 978/1920.

95 Az 1918-ban az Osztrák-magyar Bank által Bécsben, majd 1919-ben Budapesten nyomtatott 25 és 200 koronás papírpénzek korabeli köznapi neve. Ezeknek a papírpénzeknek csak az egyik oldalukon volt képnymat, a másikat üresen (fehéren) hagyták.

96 Az Osztrák-magyar Bank háború előtt bevezetett bankjegyeinek megnevezése.

A rablástól a község előjárósága is szenvedett, a volt kórház 32 vaságyát – ágyneműkkel, pokrócokkal együtt – vitték el.⁹⁷ Részletes jegyzéket készített a forradalmak, a vörös háború és a román megszállás által elszenvedett károkról a Csongrád-Sövényházi Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat. A zavaros időszak után minden felszerelést (karók, fák, rőzse, zsákok, ponyvák) szerszámot (ásók, kapák, fúrók, szögek, vödör, stb.) a berendezést (ágyak, telefonok, lámpák, stb.) tönkretették vagy elvittek. A társaság több millió korona kárt szenvedett.⁹⁸

A kárfelvételi íveket az antant jóvátételi bizottsága és a fegyverszüneti bizottsága számára készítették. A bizottság munkája nem volt hivatalos, a nyilvánosságot kizárva, a sajtót mellőzve jött létre 1919. szeptember 1-én. A bizottságot Loree amerikai ezredes vezette, munkáját a magyar kormány részéről Zerkovitz Emil miniszteri tanácsos segítette.⁹⁹ A kárvizsgáló bizottság személyesen is elutazott a Tiszántúlra, hogy a helyszínen győződjön meg a román megszállók által okozott károkról. Megállapították, hogy a lakosság – a jogtalan rekvirálások, fosztogatások, gyárak leszerelése – elkerülésének érdekében sok esetben lefizette a megszállókat. A bizottság véleménye szerint ezek a pénzüsszegek is a megszállás okozta károk közé tartoztak, emiatt felhívták a hatóságokat, hogy írassák össze ezen összegeket is a károsultakkal. Ám a lakosság szégyellte ezeket a megvesztegetési összegeket, és ezekről nem tettek bejelentést.¹⁰⁰ A román megszállás kárai a városban 3 281 174 koronát tettek ki.¹⁰¹

97 MNL CSML SZL IV.B 406.b 2234/1920.

98 MNL CSML CSL V.B.73.b 140/1920

99 MNL CSML CSL V.B.73.b 1598/1920

100 MNL CSML CSL V.B.73.b 4321/1920

101 MNL CSML CSL V.B.73.b 2259/1920

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Csongrádi Levéltára (MNL CSML CSL) Csongrád város, 1880–1923-ig nagyközség polgármesterének, ill. főbírájának iratai. Közigazgatási iratok. (V.B.73.b)

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára (MNL CSML SZL) Csongrád Megye Főispánjának iratai (IV.B.401)

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára (MNL CSML SZL) Csongrád vármegyei alispánjának iratai, közigazgatási iratok. (IV.B 406.b)

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára (MNL CSML SZL) Szentes Város Közgyűlésének jegyzőkönyvei. (V. 171. a)

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Szegedi Levéltára (MNL CSML Szeged) Állami Anyakönyvi másodpéldányok Levéltári Gyűjteménye (XXXIII. 1.)

NYOMTATOTT FORRÁSOK

Gaál Endre szerk. (1969): Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből. 1917 – 1919. Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád Megyei Bizottsága, Szeged.

Páhi Ferenc–Schneider Miklós összeáll. (1965): Pusztaszertől Pusztaszerig. Dokumentumok Csongrád megye történetéből. Csongrád Megyei Múzeumi Füzetek 3. Szeged.

Barta László–Schneider Miklós–Gecsényi Lajos szerk. (1969): Szuronyok árnyékában. Dokumentumok a munkásmozgalom szentesi történetéből (1890–1939). MSZMP Szentes városi Bizottsága, Szentes.

SAJTÓ

Alföldi Újság

Csongrádi proletár

Vörös Újság

FELDOLGOZÁSOK

Berencsiné Dudás Katalin–Tarjányiné Csatári Márta (2010): A Kossuth Lajos Általános Iskola jubileumi könyve fennállásának 150. évében. 1860–2010. Csongrád.

- Bödök Gergely (2014):** Kegyelmes urak a gyűjtőfogházban – A vörösteror fővárosi túsza. *Múltunk*, 2014/4. sz. 151–181. old.
- Dudás Lajos (2000):** A római katolikus egyház élete, tevékenysége Csongrádon a 20. század első felében. In: Georgiádes Ildikó–Sebestyén István szerk. (2000): *Oppidum Csongrád*. 82–113. old.
- Erdélyi Péter (1979):** Domokos Rókus élete és munkássága. In: Bálint Gyula György szerk. (1979): *Mozaikok Csongrád város történetéből*. Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat, Csongrád. 120–128. old.
- Fejér László–Kiss J. Imre (2008):** 88 éve történt. A Tanácsköztársaság tisztai árvize. In: Bagi Gábor–Gulyás Katalin–Horváth László–Kaposvári Gyöngyi szerk. (2008): *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XVII. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága*, Debrecen.
- Fogarassy László (1966):** Adatok a magyarországi román hadszíntér történetéhez. (1919. május 2. – július 19.) In: Komáromy József szerk. (1966): *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 6. Herman Ottó Múzeum, Miskolc*. 335–353. old.
- Gát László (1979):** Csongrád 1919-ben. In: Bálint Gyula György szerk. (1979): *Mozaikok Csongrád város történetéből*. Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat, Csongrád. 47–119. old.
- Géczi Lajos–Labádi Lajos–G. Tóth Ilona szerk. (1987):** Történelmi olvasókönyv II. Csongrád Megye Tanácsa V. B. Művelődési Osztálya–Csongrád megyei Levéltár, Szeged.
- Halmágyi Pál (1985):** Makó város román megszállása. In: Trogmayer Ottó szerk. (1985): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982–83/1. Móra Ferenc Múzeum, Szeged*. 321–343. old.
- Kátai Judit–Lakatos Anikó (1985):** A Csongrádi Proletár bibliográfiája. In: Bálint Gyula György szerk. (1985): *Mozaikok Csongrád város történetéből*. Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat, Csongrád. 223–253. old.
- Liptai Ervin (1979):** Vöröskatonák, előre! Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest.
- Makó Imre (2010):** A vörös offenzíva és a román megtorlás Hódmezővásárhelyen 1919-ben. In: Herczegh Mihály–Kovács István–Kruzslicz István Gábor–Varsányi Attila szerk. (2010): *A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve 2009. Máyer Nyomda és Könyvkiadó, Hódmezővásárhely–Budapest*. 57–88. old.
- Makó Imre (2011):** Hódmezővásárhely román megszállása 1919-1920. In: Kovács István–Varsányi Attila szerk. (2011): *A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve 2010. Bába és Társai Nyomdaipari Kft., Szeged*. 139–159. old.
- Pataki Ferenc (1969):** A ceglédi vörös munkászászlóalj története. In: I. Sándor Ildikó szerk. (1969): *1918-1919 Cegléden. Ceglédi Füzetek. Cegléd*. 18–19. old.
- RácZ János szerk. (1973):** Csongrád megye forradalmi harcosainak életrajzi gyűjteménye. Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád Megyei Bizottsága, Szeged.

- Szabó Ferenc (1969):** A Vörös Hadsereg szervezése és harcai a viharsarokban. In: Becsei József–Gácsér József–Leiner Gyula szerk. (1969): A Tanácsköztársaság Békés megyében 1919. MSZMP Békés Megyei Bizottsága és A Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, Békéscsaba.
- Varga Sándor (1959):** Csongrád a Tanácsköztársaság idején. In: Oltvai Ferenc sajtó alá rendezte (1959): Tanácsköztársaság Csongrád megyében. MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága, Szeged.
- Váry Albert (1993):** A vörös uralom áldozatai Magyarországon. Hogyf Editio, Budapest.

MAROSVÁRI ATTILA

ROMÁNELLENEK LÁZADÁS APÁTFALVÁN,
1919. JÚNIUS 23.

1. Bevezetés

Az első világháború utáni román megszállás történetének föltárása az utóbbi évek magyar történeti kutatásának egyik kiemelt projektje lett. Ez nem véletlen, hiszen a kérdéskört évtizedeken át érdemben senki sem vizsgálta, s néhány lokális tanulmánytól eltekintve máig nem készült olyan összefoglaló monográfia sem, amely tárgyyszerűen és kellő alaposággal dolgozta volna föl hazánk történelmének ezt a szomorú fejezetét. A 100 éves évforduló viszont megfelelő ösztönzést adott ahhoz, hogy ez az időszak markánsabb kutatói figyelmet kapjon. Az apátfalvi vérengzést – mint a megszálló román csapatok brutális erőszakon alapuló hatalomgyakorlásának egyik példáját – számos alkalommal idézték a korszakkal foglalkozó szerzők, anélkül, hogy bárki is számba vette volna, mi, miért és hogyan történt azokban a napokban a településen.

Ennek lett a következménye, hogy ha a szakirodalom alapján például arra az egyszerű kérdésre szeretne választ kapni a gyanútlan olvasó, hogy pontosan hány áldozata is volt a románok itteni öldöklésének, akkor 35 és 61 fő közötti létszámmal találkozhat.¹ A zavart még tovább fokozza, hogy a község 1925-ben az események megörökítésére állított emléktáblájára, melyen eredetileg 40 név szerepelt, annak 2019-es följújításakor – Halmágyi Pál makói ny. múzeum-

1 Csanád vármegye az oláh megszállás alatt V. Makói Független Újság, 1920. április 8. 35 áldozatról írt. További adatok: Petrovics (1921) 96. old. 38 áldozat; Koller (1929) 31 áldozat; Tóth (2000) 32. old. 40 áldozat; Romsics (2018) 255. old. 42 áldozat; Kerepeszki (2011) 41 áldozat; Perczel (2018) 60 áldozat; Bödők (2016/a) 78. old. 60 áldozat. A következő négy helyen 61 áldozat szerepel: Halmágyi (1985) 321. old; Halmágyi (2002) 524. old; Csernus-Lukács (2016) 55. old; György (2019) 176. old. Az ezen lábjegyzeten belül lévő nagyszámú bibliográfiai tétel miatt részletes bibliográfiai adataikat a „Feldolgozott irodalom” résznél adjuk meg – a szerk.

igazgató „újabb kutatásaira” hivatkozással – további 21 nevet véstek, így azon jelenleg 61 személy neve olvasható.²

A Trianoni Szemle című periodika 2019-ben újraközölt egy eredetileg 1929-ben megjelent írást, téves szerzőséggel és mindenféle forráskritika nélkül, azt a látszatot keltve, hogy az abban leírtak máig érvényesen mutatják be a vérengzés történetét.³ Holott a szöveg, amelyet az újraközléskor nevesített Ocskay Gyula kántorral szemben valójában Lukács Béla községi jegyző írt még 1921-ben,⁴ számos elemében tendenciózus, s már az alapkérdésre sem ad pontos választ, tudniillik arra, hogy spontán vagy tudatosan előkészített lázadásról volt-e szó, amely kiváltotta a kegyetlen román megtorlást. Lukács ugyanis egy olyan narratívát közöl, miszerint a községre váró kíméletlen rekvirálási teher miatt békésen tiltakozni kívánó apátfalviak csoportjába egy román őrszem belelőtt, és ez a provokáció indította el az ezt követő események láncolatát, holott a források alapján egy ettől teljesen eltérő eseménytörténet rekonstruálható.

Jelen tanulmány szerzője a román megszállás egyik, a szakirodalomban rendre érintett, de érdemben még nem vizsgált eseményének, az 1919. június 23–24-i apátfalvi román vérengzés körülményeinek részletes mikrotörténeti elemzésére vállalkozott, melynek monografikus igényű földolgozása a Clio Intézet gondozásában megjelenés előtt áll.⁵ Az alábbiakban az e tárgyban végzett kutatás rövid összegzését nyújtjuk.

-
- 2 Szabó Imre: Nyárra megújul a hősök szobra. A román vérengzés centenáriumán avatják újra az emlékművet Apátfalván. Délmagyarország, 2019. április 30., 4. old.; Újraavatták az apátfalvi hősök emlékművét. Apátfalvi Hírmondó, 2019. július, 4-5.
 - 3 Ocskay Gyula (2019) Az apátfalvi vérfürdő. Trianoni Szemle, 2019. január – július. 40–43. old.
 - 4 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Makói Levéltár V. 102. c. 1792/1921. Lukács Béla jegyző és Tóth B. Mátyás bírós. „Hivatalos jelentése”, 1921. augusztus 3. A továbbiakban a közgyűjteményre MNL CSML ML rövidítéssel hivatkozunk. Lásd még: Lukács Béla (1929): Az apátfalvai vérfürdő. In: Vermes Ernő összeáll. (1929): Csanád vármegye tíz évvel Trianon után. Csanád vármegye és az Egyelőre Egyesített Arad- és Torontál vármegyék revíziós emlékalbuma. Kultúra Könyvnyomda és Lapkiadó Rt., Budapest. 141–144. old.
 - 5 Marosvári Attila (2020): Román vérengzés Apátfalván 1919. június 23–24. Kézirat.

2. A rekvirálás

Ahhoz kétség nem férhet, hogy az apátfalvi lázadás kiváltó oka az itt elrendelt, illetve részben az eseményeket megelőzően végrehajtott rekvirálás volt. A Kelet-Magyarországot megszálló erdélyi csapatok főparancsnoka, Gheorghe Mărdărescu tábornok 1919. május 16-án bocsátotta ki a 31. számú rendeletet, amely – úgymond – a megszálló román csapatok ellátása érdekében azonnali rekvirálás bevezetéséről adott tájékoztatást. A rendelet azonban jóval túlterjeszkedett a hadsereg ellátási szükségletein, és gyakorlatilag minden jármű, gép, termelési eszköz és alapanyag begyűjtését előírta, ide értve a lakossági használatban lévő eszközöket is.⁶ A cél ugyanis a megszállt területek lehető legalaposabb kifosztása volt.

Június közepén már folyamatosak voltak a rekvirálások. Orosházáról lovakat, Szentestről is lábasjóságokat, Hódmezővásárhelyről pedig a malmok berendezéseit szerelték le és szállították el a románok.⁷ A gátlástalanul konfiskált települések közé tartozott Apátfalva is, ahol 1919. június 18-án kezdték meg a községben föllelhető gépek és eszközök rekvirálását.

Azt, hogy a románok tervszerűen készültek a fönnhatóságuk alá került területek kifosztására, jól mutatja az ezt végrehajtó szervezetek összetétele. Önálló katonai egységekkel megerősített ún. rekviráló bizottságokat állítottak föl, melyekbe a román Ipari és Kereskedelmi, illetve a Földművelésügyi és Mezőgazdasági Minisztérium is tagot delegált. Előbbi a gépek, berendezések és egyéb eszközök rekvirálását irányította, míg utóbbi a lábasjóságok és mezőgazdasági termények összegyűjtését és elszállítását felügyelte.⁸

Makón és a Központi járás területén a 10. számú rekviráló bizottság (Comisia Regională de Rechiziție Nr. 10.) hajtotta végre a konfiskálásokat, az elsők között Apátfalván. A géprekvirálást irányító Romul Staicoviciu százados olyan

6 Az erdélyi csapatok főparancsnoka 31. sz. rendelete. Makói Újság, 1919. június 19., 2–3. A rendeletet – más fordításban – közli: L. Balogh Béni szerk. és bev. (2020): Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. Dokumentumok. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest. 165–167. old.

7 Kelemen Béla (1923): Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919). (Naplójegyzetek és okiratok). A szerző kiadása. Szeged.

8 MNL CSML ML, V. 72. c. 1832/1920. Comisia Regională de Rechiziție Nr. 10. Macău. Proces Verbal Astazi 16. octombrie 1919.; MNL CSML ML, V. 102. c. 1792/1921. Lukács Béla községi jegyző „Hivatalos jelentése”, 1921. augusztus 3.

hatékonyssággal dolgozott, hogy – mint egy korabeli panasziratból tudjuk – a „424 összeírt ekéből 400 drb-ot, 29 aratógépből 25-öt, a cséplőgarnitúrákból 12-t, 350 fogas boronából 300 darabot, 100 drb búza rostából 98 drb-ot, 120 drb vetőgépből 120 drb-ot, 16 drb tengeri morzsolót, 30 drb triórt, az összes kovács műhelyek gépeit, az összes asztalos szerszámokat összeszedték és minden ellenszolgáltatás és elismervény nélkül waggonokba rakva elszállítják.”⁹ Ez a kifosztás a község gazdasági ellehetetlenítésével volt egyenértékű, amelyet csak betetézett volna az eredetileg június 21-re elrendelt lábasjóság-rekvirálás, amely a lakosság napi megélhetését is közvetlenül veszélyeztette.

3. A lázadás

A föntiek nyomán érthető, hogy az apátfalviak elfogadhatatlannak tartották ezt a helyzetet és föl kívántak ellene lépni, hiszen „a szerencsétlen gazdák legtöbbször egy ép kapája sem maradt, mellyel földjét tovább munkálhatta volna.”¹⁰ A források szerint – miután június 21-én megtagadták a lábasjóságok fölthajtását a megjelölt helyre – a helyi gazdák képviselői először a rekviráló bizottság vezetőinél próbálták eljárni, hogy a rekvirálás mérséklését elérjék, majd amikor itt sikertelenül jártak, Szegedre próbáltak eljutni az ottani francia parancsnoksághoz. Noha a románok megakadályozták ezt, néhány apátfalvinak mégis csak sikerült bejutnia Szegedre, ahol azonban nem a francia parancsnokságon, hanem az ottani ellenforradalmi kormány miniszterelnökénél, gróf Károlyi Gyulánál tették meg panaszukat, kérve a terhek enyhítésében való közbenjárását. Habár Károlyi fogékony volt az apátfalviak panaszára, s tett is lépést Charles Antoine Charpy tábornoknál, a Szegedet megszállva tartó 76. gyalogoshadosztály parancsnokánál az apátfalviakéhoz hasonló rekvirálások ügyében, a franciák válasza sem méltatták a magyar miniszterelnököt.¹¹

9 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Budapest, Filmtár. X. 1514. 7048. tekercs. 216. folio. Jegyzőkönyv, 1919. június 21. A továbbiakban a közgyűjteményre MNL OL rövidítéssel hivatkozunk.

10 MNL CSML ML, V. 102. c. 1792/1921. Lukács Béla községi jegyző „Hivatalos jelentése”, 1921. augusztus 3.

11 MNL OL, Filmtár. X. 1514. 7048. tekercs. 51/1919. Gróf Károlyi Gyula miniszterelnök levele Charpy tábornokhoz, 1919. június 19.; Uo. 216-217. folio. Jegyzőkönyv, 1919. június 21.; Uo. 221-222. folio. 65/1919. Vertán Endre tb. főjegyző levele, 1919. június 23.

Az apátfalviak látva, hogy a „tárgyalásos út” kudarcra ítéltetett, kényszerűségből szervezkedni kezdtek. Ez a mozzanat tagadhatatlanul a későbbi lázadás kulcsmomentuma, s éppen ez az a mozzanat, amit Lukács Béla községi jegyző utóbb teljességgel elhallgatott. Hogy ezt miért tette, nem tudjuk pontosan. Talán nagyobb érzelmi hatást kiváltónak, netán „politikusattnak” gondolta, ha a románok által megtámadott vétlen apátfalviak spontán lázadását követő brutális megtorlás képeiről adhat hírt „Hivatalos jelentésében”.

A valóságban a gazdák, megakadályozandó a június 23-ra ütemezett állat-rekvirálást, valóban összeesküvést szöttek a románokkal szemben. Ennek a motorja adataink szerint az egyik hangadó falusi gazda, Csikota András volt, aki június 22-én, vasárnap küldöncök útján riasztotta az akkor már többnyire a faluból elmenekülő és a tanyák között rejtőzködő gazdatársait.¹² Az ő tanyáján, itt és ekkor született döntés arról, hogy szembeszállnak a románokkal, és megpróbálják kiűzni őket a községből, hogy ezzel vegyék elejét a további rekvirálásnak, s talán az is a szemük előtt lebegett, hogy ezáltal megakadályozhatják a napokkal korábban rekvirált gazdasági eszközök elszállítását is, melyek akkor még az apátfalvi vasútállomáson voltak.

Noha emberileg teljesen érthető reakció volt a kifosztással szembeni föllépés, amelyről az igazságérzetükben sértett és megalázott apátfalviak határoztak, a döntés naivitása tagadhatatlan. Aligha gondolhatta ugyanis bárki közülük, hogy zömmel kapákkal, kaszákkal és botokkal fölfegyverkezve kiűzhetik az állig fölfegyverkezett megszálló hadsereg helyben állomásozó alakulatait a faluból. Már pedig a minden bizonnyal az indulattól elvakult Csikotáék végső elkészenedésükben erre készültek, amit a konspirált szervezkedésen túl alátámaszt az is, hogy a készülődés napján küldöncöt menesztettek a szomszédos Királyhegyesre, hogy az ottaniakat csatlakozásra bírják,¹³ s az is, hogy ugyanaznap néhányan közülük megtámadtak egy két főből álló román járőrt, amely a tanyák között elrejtőző apátfalviak után kutatott, hogy azokat lefegyverezve lőfegyverekhez jussanak.¹⁴

12 József Attila Városi Könyvtár és Múzeum, Makó, Néprajzi Adattár, 134-90. Szigeti János visszaemlékezése, 1938. A továbbiakban JAM NA rövidítéssel hivatkozunk az adattárra.

13 MNL CSML ML, IV. 463. b. 4979/1921. Jegyzőkönyv Pintér András meghallgatásáról, 1921. június 1.; Uo. 1598/1922. Lehoczky János jegyző jelentése, 1920. február 12.; Uo. Kisapáti Lukács levele Baló János tanfelügyelőhöz, 1920. április 1.

14 JAM NA, 134-90. Szigeti János visszaemlékezése, 1938.

A Makón állomásozó román megszálló és rekviráló egységek parancsnokai a június 21-i rekvirálás-megtágadásból éppúgy, mint a június 22. délutánján megtámadott és lefegyverzett katonák esetéből is pontosan érzékelték, hogy Apátfalván puskaporossá vált a levegő. A reakciójuk erre – egy megnyugtató szánt sajtóközlemény megjelentetésén túl¹⁵ – a község aznap esti katonai megerősítése volt, amely éppúgy szolgálta a járórt megtámadó apátfalviak másnapi fölkutatását, mint az ugyancsak másnapra, június 23-ra kiírt állatrekvirálás végrehajtásának katonai biztosítását.

A községben június 23-án reggel ily módon négy katonai egység tartózkodott. Két kisebb szakasz már a május közepi megszállás kezdete óta jelen volt a faluban: egy granicsár egység, melynek feladata a Maros-híd őrzése volt, és egy csendőrszakasz, amely a rendet fölügyelte. Rajuk kívül néhány napja itt voltak a IV. rekviráló század katonái, mintegy 25-30 fő, akik akkor éppen a korábban rekvirált gépek bevagónírozásával foglalatostkodtak, továbbá egy ugyancsak 25-30 főből álló huszárszakasz, amelyet a főntebb írottak miatt Makóról küldtek ki előző este a rekviráló katonák megerősítésére.¹⁶ Összesen tehát mintegy 80 román fegyveres állomásozott ekkor Apátfalván. A lázadásra szövetkezők ezzel szemben nagyjából kétszázán lehettek, ám jószerivel fegyvertelenek, hiszen alig néhány puskával rendelkeztek.¹⁷ Ha tehát rá akartak támadni faluban tartózkodó románokra, csupán egyetlen hatékony eszközük lehetett erre: a váratlan rajtaütés. Végső soron ezt a taktikát alkalmazták.

A helyi lázadóknak nem volt előre kiérlelt haditerve, s nem volt közöttük olyan vezéregyéniség sem, aki kézben tudta volna tartani a folyamatokat. A rekvirálás napján, június 23-án kora reggel ezért kisebb csoportokba verődve igyekeztek a falu felé, többször megállva, tanakodva, sőt, az egyik szemtanú, Szigeti János szerint nem egyszer vitatkozva is.¹⁸ Úgy tűnik, ekkor még nem volt teljes összhang közöttük abban, hogy rátámadnak-e a faluban lévő románokra, vagy ismét csak kérni szeretnék a rekvirálás mérséklését. Egy véletlen viszont eldöntötte ezt a dilemmát, egy éppen akkor eléjük kerülő kocsi, amely

15 „Román rekvirálás veszi kezdetét a jövő héten Apátfalván és környékén. A rekvirálás a hadsereg részére történik és nem terjed túl azon a mértéken, amely a hadsereg szükségleteinek kielégítésére szükséges. A román parancsnokság figyelmezteti a lakosságot, hogy viselkedjék nyugodtan, mert izgatottságra nincs ok.” Makói Újság, 1919. június 22. 3. old.

16 Koller (1929) 300. old.

17 JAM NA, 134-90. Szigeti János visszaemlékezése, 1938.

18 Uo.

egy román tisztet szállított Makóról a falu felé. A lázadók közül az egyik fegyveres ekkor ugyanis rálőtt a tisztre, de tévedésből annak magyarcsanádi kocsisát sebezte halálra. A tiszt, megőrizve lélekjelenlétét, sértetlenül elmenekült Makó irányába a helyszínről.¹⁹ Az eset vis maiort teremtett az addig bizonytalankodó lázadók számára, innen már nem volt visszaút, csakis előre menekülhettek. A spontán megszülető akkori döntést a katonaviselt lázadók szava határozta meg: csakis akkor lehet bármilyen esélyük a román fegyveresekkel szemben, ha a katonákkal teli vasútállomást több irányból, meglepetésszerűen, egyszerre támadják meg.²⁰

Az akkor elfogadott stratégia tagadhatatlanul sikeresnek bizonyult, hiába volt a románok fegyveres túlsúlya, a váratlan és nyilván intenzív támadás megfutamodásra készítette őket. A lázadók előbb a vasútállomáson tartózkodó román katonákat ugrasztották szét, akik fejvesztve menekülni kezdtek, majd a grancsárok és a csendőröket is kiűzték a faluból. A támadásnak két apátfalvi lázadó esett áldozatául, míg a megfutamított román katonák közül hármat utolértek, ezeket a helybeliek, köztük asszonyok is – minden gyűlöletüket és indulatukat rájuk zúdítva – a szó szoros értelmében meglincselték, de voltak a románoknak sebesültjei is.²¹

4. A megtorlás

A lázadók győzelme természetesen csak pírruszi lehetett. A veszélyzónából kimenekült katonák – miként ezt a kora reggel elmenekült tiszt is tette – haldéktalanul riasztották makói társaikat, ahonnan a támadás híre azonnal eljutott a Békéscsabán állomásozó katonai egység parancsnokához, Teodor Pirici ezredeshez is. A lázadók, akik pontosan tudták, hogy tettük nem maradhat megtorlatlanul, a románok támadását Makó felől várták, arra ugyanis az erejük nem volt elégséges, hogy a falu körül körkörös védelemre rendezkedjenek be. Ebből a megfontolásból a románok által hátrahagyott fegyverek szétszórásával a Makó irányában jó védvonalat nyújtó Szárazér gátján foglaltak el tüzelőálláso-

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ MNL CSML ML, IV. 408. b. 1161/1920. Benó József plébános, S. Nagy István bíró, Lengyel János helyettesítő jegyző és Kardos Noé volt községi bíró fölterjesztése Hervay István alispánhoz (a továbbiakban Benó József plébános fölterjesztése), 1920. április 9.; JAM NA, 134-90. Szigeti János visszaemlékezése, 1938.

kat, s hogy a hátukat valamennyire biztosítsák, egy forrás szerint megrongálták a vasúti síneket, hogy ezáltal megakadályozzák, illetve lelassítsák az esetlegesen vasúton érkező román erősítés gyors bejutását a községbe.²²

A késő délelőtt kezdődő s egyenlőtlen felek között zajló küzdelem addig tartott, ameddig a lázadók muníciója teljesen el nem fogyott. Kora délutánra, amikor a Békéscsabáról ide vezényelt egységek megérkeztek, rövid tűzharctól eltekintve gyakorlatilag már nem maradt más dolguk, mint a megtorlás. Ezt pedig könnyörtelen alaposággal hajtották végre.

A megtorló műveleteket a Pirici ezredes parancsnoksága alatt álló 2. román vadászdandár alárendeltségébe tartozó 6. ezred akkor Békéscsabán állomásozó II. zászlóaljának ide érkező alakulatai (föltehetően mindhárom ehhez tartozó század), valamint a Makón Gheorghe Rambela őrnagy parancsnokságával állomásozó, ott rendvédelmi feladatokat ellátó, s az 1. lovashadosztály 2. călărași ezred kötelékébe tartozó huszáralakulat²³ egységei hajtották végre, de részt vett benne egy a 6. vadászrezredhez tartozó géppuskás szakasz is.

A Békéscsabáról érkezett zászlóaljat maga a dandár-, és egyben ezredparancsnok Pirici ezredes vezette, ami jól mutatja, hogy a románok milyen súlyosnak ítélték meg az Apátfalván kialakult helyzetet. Az ezred hadinaplója egyébiránt meglehetősen könnyen örökítette meg az eseményt. Szó szerint idézve az eredeti bejegyzést: „1919. június 23-án a 2. vadászdandár parancsára az ezred törzse és a II. zászlóalj Makóra vonult. A 7. század Apátfalva községben maradt felügyelni, melynek lakossága fegyvert emelt a mi katonáinkra, s mely mozgalom vérbe lett fojtva.”²⁴

A megmaradt adatok alapján azt is rögzítenünk kell, hogy a rendteremtésre érkező Pirici-féle katonai egységek mellett a fölkelés leverését követő megtorlásban aktív szerepet játszottak azok a román granicsárok és csendőrök is, akik a lázadás idején elmenekültek ugyan a községből, de az erősítés megérkeztekor

22 Gaál Endre szerk. (1969): Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből. A Csongrád megyei munkásmozgalom 1917 – 1919. augusztus 1. Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád Megyei Bizottsága és Csongrád Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága. Szeged. 502. Dr. Buhala Sándor fogalmazó jelentése.

23 MNL CSML ML, V. 72. c. 9488/1919. Rambela őrnagy átirata Petrovics György polgármesterhez, 1919. június 20.

24 Arhivele Naționale Militare Române, Pitești. Fond Colecții arhivistice. Registre istorice și jurnale de operații – I, dosar 4295, f. 3. Dupa registrul jurnal de operații al regimentului 6. vânători perioada 1. iulie 1918. la 1. aprilie 1921. Copie.

mind visszatértek, s az elszenvedett megaláztatás miatt (hiszen megfutamodásra kényszerítették őket) nyilvánvalóan fokozott erővel vetették bele magukat a tisztogatási műveletek végrehajtásába. Ebbéli aktivitásuk számos apátfalvi halálát okozta. Mindent egybevetve a megtorlás első napján, június 23-án délután becslésünk szerint nagyjából 400, de lehet, hogy még ennél is több román katona vett részt a rendteremtésben.

A kollektív megtorlás, amely Apátfalvát érte, egymással párhuzamosan több területen is folyt. Ennek első eleme a lázadás valós vagy vélelmezett résztvevőinek fölkkutatása volt. A megtorlás a klasszikus recept szerint zajlódott le. Először a géppuskások sorozatlövésekkel tisztították meg terepet, majd a faluba betörő román katonák szisztematikus alapossggal vizsgálták végig a házakat, de folytattak embervadászatot a község külterületén, a tanyák között is. Nyilvánvalóan lázadók után kutattak. Azokat, akiket gyanúsnek találtak, még a helyszínen azonnal agyonlőtték. Mindazonáltal nem nagyon válogattak, mert idősebb, sőt magatehetetlen embereket is lelőttek, olyanokat, akiknek magától értetődően nem lehetett közük a lázadáshoz.²⁵

Összesen 30 embert gyilkoltak meg a tisztogatás során, amely nemcsak június 23-án délután, hanem még másnap is tartott. Az áldozatok túlnyomó többségét tudatosan lőtték agyon, többnyire egyesével, de voltak, akiket egy időben, kivégzésszerű körülmények között mészároltak le. A község állami és egyházi halotti anyakönyvei szinte kivétel nélkül lőtt sebtől eredő halálokokat rögzítettek, a 30 ekkori áldozat közül mindössze egy személy volt, akinek nem lövés, hanem szúrás okozta a halálát.²⁶ A lövések rendre a fejre, vagy a mellkasra irányultak. Mindössze egyetlen olyan eset adódott, amikor valószínűleg egy eltévedt golyó okozott halálos sérülést, melynek elkövetője egy az összeterelt foglyok között lövöldözésbe kezdő román tiszthelyettes volt.

A mészárláshoz képest némi fáziskéséssel, de még aznap a nagyszebeni román főparancsnokságról érkezett utasításnak megfelelően megkezdtek a

25 MNL CSML ML, IV. 408. b. 1161/1920. Benó József plébános fölterjesztése, 1920. április 9.; MNL CSML ML, V. 102. c. 1792/1921. Lukács Béla községi jegyző „Hivatalos jelentése”, 1921. augusztus 3.

26 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára Szegedi Levéltár, XXXIII. 1. 864. kötet. Apátfalva 1919, halotti anyakönyvi másodpéldány, 76–107., 113. és 116. bejegyzés. A közgyűjteményre a továbbiakban MNL CSML SZL rövidítéssel hivatkozunk.; Apátfalvi Róm. Kat. Egyházközség irattára, Apátfalva, Szám nélkül. Az apátfalvi r. k. plébánia-egyház halottak anyakönyve 1919. 73–104. és 11. bejegyzés.

férfilakosság összetételét a község házára, a vasútállomásra és az iskolaépületekbe, ahol hamarosan kezdetüket vették a kihallgatások. A lakosság elhurcolását, majd a megkezdett vallatásokat gyakran állatias kegyetlenségű bánalmazások közepette hajtották végre, melynek során sem nemre, sem korra, sem pedig társadalmi státuszra nem voltak tekintettel: az asszonyokat éppúgy összeverték és megalázták, mint a falu plébánosát. A románok dühét veszett indulattá fokozta a lázadók által agyonvert társaik meggyalázott holttestének megtalálása. A kezdeti spontán lázadókeresést a kihallgatásokkal párhuzamosan tudatosabb és célirányosabb kutatás váltotta föl, az apátfalviak közül többen valószínűleg társaik veréssel kikényszerített vallomásai miatt estek áldozatául a románok öldöklésének.

A két napon át tartó vérengzésnek – ide számítva a lázadás idején agyonlőtt két személyt is – összesen 32 apátfalvi esett közvetlenül áldozatául, de voltak olyanok is, akik az események és az elszenvedett bánalmazások következtében az öngyilkosságba menekültek (4 fő), illetve akiket – bár napokkal később – menekülés közben lőttek agyon (1 fő) a románok, vagy szúrtak halálra ismeretlen – utólag azonosíthatatlan – elkövetők (1 fő), mindemellett akadt egy apátfalvi gépész, aki a kifosztása és tönkretétele miatti sok hatására szívrohamban hunyt el.

A vérengzés napjainak közvetlen és közvetett áldozata tehát 39 apátfalvi lett (két további áldozat az elhurcoltak közül román fogságban halt meg, így a megtorlás áldozatainak végszáma mindösszesen 41 fő volt).²⁷

A románok vesztesége ezzel szemben – akikről biztos információink vannak – a lázadás során életét veszítő (agyonvert) 3 katona és egy vétlen, román tiszte fuvarozó magyarcsanádi civil kocsis volt, tehát őt is közéjük számítva 4 főre tehető.²⁸ Mindemellett a lázadás idején szerzett sérülései miatt 2, míg a lázadás leverésében részt vett román katonák közül 4 fő szorult hosszabb-rövidebb kórházi ápolásra, miközben az apátfalviak közül csak két személy (az egyikük egy 10 éves gyerek) került lőtt sebbel a makói kórházba, akiknek sérülése nyilvánvalóan a megtorlással állt összefüggésben,²⁹ holott tudjuk, hogy jóval több

27 Uo.

28 Ţiucria Pribeagul, 1936: 410.; MNL CSML SZL, XXXIII. 1. 1139. kötet. Nagylak 1919, halotti anyakönyvi másodpéldány. 144/1919., 145/1919. és 146/1919. számú bejegyzés; MNL CSML SZL, XXXIII. 1. 1092. kötet. Makó 1919, halotti anyakönyvi másodpéldány. 378/1919. számú bejegyzés.

29 MNL CSML ML, VIII. 801. 47. kötet. Ápolási törzskönyv az 1919. évre, 387–392. és 401–402. számú bejegyzés.

apátfalvi sebesült volt. Az ő számukra tehát még a szakszerű orvosi ellátást is megtagadták, ami szintén a megtorlás eszköze volt.

A vérengzéssel és több száz apátfalvi napokon át tartó őrizetével és vallasával párhuzamosan zajlódott le a község végtelen alapossággal végrehajtott kifosztása. A román parancsnokok 24 órás szabadrablást engedélyeztek a katonáknak, mely gyakorlatilag nem is egy napig, hanem egy teljes héten át folyt.³⁰ A fosztogatásban a román katonák mellett részt vettek magyarcsanádi román, szerb és magyar lakosok is, de van adatunk arra, hogy több apátfalvi is kihasználta a vissza nem térő alkalmat. A későbbi följelentések és a büntetőperekéről szóló sajtótudósítások (sajnos a peranyagok közül alig maradt valami) pontosan dokumentálják, hogy a többször is átkutatott házakból lényegében mindennek lába kelt, ami csak mozdítható volt.³¹

A lázadók utáni helyszíni kutatást (amelyet gyilkosságokkal, fosztogatásokkal és rablásokkal súlyosbítottak a román katonák) június 24-től mindinkább az őrizetbe vett apátfalviak szisztematikus kihallgatása váltotta föl. A vallasatok, melyekhez hivatásos román vizsgálóbírókat is igénybe vettek a megszálló katonai hatóságok, ugyan továbbra is rendszeres verések közepette, de a korábbiakhoz képest mégis csak konszolidáltabb mederben zajlottak.

Ugyanakkor a „hivatalos” vizsgálattal párhuzamosan folyt egyfajta nem hivatalos önbíráskodás is, melyet a megszállás kezdete óta Apátfalván tartózkodó román granicsár szakasz parancsnoka, egy őrmester irányított. Ez az őrmester, akit az áldozatok hozzátartozói utóbb a megtorlás egyik legvérengzőbb elkövetőjeként azonosítottak, minden bizonnyal azonos volt azzal a Fazekas Imre nevű, az 1920-as évek elejétől előbb Szegeden, majd Kecskeméten szolgálatot teljesítő hivatásos magyar tiszthelyettessel, akit éppen egy ott szolgáló és őt föl ismerő apátfalvi sorkatona leplezett le 1936 tavaszán.

Az ellene folytatott vizsgálat tanúvallomásai szerint a Fazekas által vezetett „kihallgatások” többnyire kínzással fölértő kegyetlen, sőt szadista bántalmazásokban merültek ki, melynek áldozatai és elszenvedői között nem csak fér-

30 MNL CSML ML, IV. 408. b. 1161/1920. Benó József plébános fölterjesztése, 1920. április 9.; MNL CSML ML, V. 102. c. 1792/1921. Lukács Béla községi jegyző „Hivatalos jelentése”, 1921. augusztus 3.

31 HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, IV. 74. 1937/126. özv. Gyürki Józsefné Németh Rozália tanúvallomása, 1936. június 2. A továbbiakban HM HIM HL rövidítéssel hivatkozunk a közgyűjteményre.; Az apátfalvi szabadrablás. Szegedi Uj Nemzedék, 1924. november 4., 2.; Akik együtt fosztogattak a románokkal. Szegedi Friss Ujság, 1924. november 5., 2. old.

fiakat, de – mint Szabó Nyíri Péterné, vagy a föltételezhetően szintén általuk majdnem halálra vert Pintér Andrásné – nőket is megtalálhatunk. Valószínűnek tartjuk, hogy az akkori granicsár őrmester mindezt a fölöttes román katonai hatóságok valamiféle hallgatóságos tudomásulvétele mellett hajtotta végre, s nem zárjuk ki (bár bizonyítékunk nincs rá), hogy ebbéli korlátlan cselekvési szabadságának személyes indítékai voltak, de az sem elképzelhetetlen, hogy csupán a bosszúállás teljesebbé tétele érdekében kapott az ilyen öntörvényű és az emberi brutalitás legvégső határáig elmenő cselekedetek végrehajtásához büntetlenséggel járó fölhatalmazást a helyszínen jelen lévő rangbeli fölötteseitől.

Mindenesetre az 1936-ban zajló büntetőeljárás során a Szegedi Katonai Bíróság csupán 3 személy meggyilkolásában találta Fazekast vétkesnek, s ítélte ezért életfogytiglani szabadságvesztésre, ezek azonban csak azok az esetek voltak, melyeket minden kétséget kizáróan bizonyítani tudtak.³² A perbeli tanúvallomások alapján a valós szám azonban ennél bizonyosan jóval magasabb lehetett, s egyértelműen ő állhatott az egyik, a halotti anyakönyvek alapján általunk is öngyilkosként számon tartott áldozat, az imént említett Szabó Nyíri Péterné pontosan nem rekonstruálható halála (nem kizárhatóan öngyilkosságnak álcázott meggyilkolása) mögött is.

A sorozatos verésekkel vallomásra bírt apátfalviak közül végül is 86 személyt vettek tartósan őrizetbe és vittek el a románok Békéscsabára, hogy hadbíróóság elé állítsák őket.³³ Az elhurcoltak között bizonyosan voltak olyan személyek, akik valóban részesei voltak a lázadásnak, de akadtak olyanok is, akiknek nem volt köztük az eseményekhez, rájuk (köztük a községi bíróra és jegyzőre, illetve néhány vagyonosabb apátfalvira) nagy valószínűséggel túszként volt szükségük a románoknak.

A 86 elhurcolt közül egy a román katonai bíró megvesztegetését célzó tranzakció következtében 1919 novemberében 31 fő kiszabadult,³⁴ öten pedig meg

32 A teljes peranyagot lásd: HM HIM HL, IV. 74. 1937/126. Fazekas Imre ügye; HM HIM HL, I. 31. 13. osztály (bűnügyek). 1942. ált. név szerint (526415). Fazekas Imre ügye.

33 MNL CSML ML, V. 102. c. 1792/1921. Kimutatás azon apátfalvi lakosokról, akik az 1919. június 23-iki románok elleni lázadásból kifolyólag a román katonai hatóság által elhurcoltattak, 1921. augusztus.

34 JAM NA, 134-90. Szigeti János visszaemlékezése, 1938.

tudtak szökni a fogságból,³⁵ a többieket viszont Békéscsaba kiürítésével párhuzamosan Gyulafehérvárra vitték a románok, köztük Lukács Béla községi jegyzőt is, akit pedig egyszer már szabadon bocsátottak, de utóbb ismét letartóztattak a megszálló katonai hatóságok. 1920 májusában Gyulafehérváron tartották ügyükben az elsőfokú katonai bírósági tárgyalást, ahol 2–15 év közötti kényszermunka-büntetést róttak ki rájuk. Az ítélethirdetést követően a fölmentett vagy enyhébb büntetésben részesült apátfalviakat (összesen 16 főt) azonnal hazaengedték, 6 főt azonban csak egy évvel később, 1921 júniusában mentesítettek a további büntetés hatálya alól, míg 2 fő ismeretlen körülmények között a gyulafehérvári börtönben elhalálozott.³⁶

A 27 súlyosabb ítélettel terhelt apátfalvit viszont Gyulafehérvárról az óromániai Craiovába szállították, ahol ügyükben újabb tárgyalást tartottak, s ítéletüket tovább súlyosbították. Voltak közöttük, akiket 15 helyett 20 évnyi kényszermunkára ítélték, s hamarosan szét is szórták őket különböző havasalföldi büntetőtelepekre (jellemzően sóbányákba).³⁷

A fogva tartott apátfalviak ügyében sokan megmozdultak, folyt gyűjtés az érdekükben, a családtagok sikerdíjas ügyvédet fogadtak, míg a Külügyminisztérium diplomáciai úton kívánta elérni kiszabadításukat. Utóbb ez vezetett eredményre, a 27 fogoly a teljes büntetés kitöltése előtt különböző időpontokban (a többség 1922 júniusában, ketten 1922 októbere és 1923 áprilisa között)

35 MNL CSML ML, IV. 408. b. 1161/1920. Névjegyzék azon egyénekről, akiket 1920. [sic! valójában 1919.] évi június hó 23-án történt zendülés alkalmával a románok elhurczoltak, 1920. április 9.

36 MNL CSML ML, IV. 408. b. 1161/1920. Benó József plébános fölterjesztése, 1920. április 9.; MNL CSML ML, V. 102. c. 1792/1921. Kimutatás azon apátfalvi lakosokról, akik az 1919. június 23-iki románok elleni lázadásból kifolyólag a román katonai hatóság által elhurcoltattak; JAM NA, 134-90. Szigeti János visszaemlékezése, 1938.; Egy magyar falu szenvedése a román megszállás alatt. A Nép, 1921. június 14., 6.;

37 HM HIM HL, IV. 74. 1937/126. Nagy D. Mihály tanúvallomása, 1936. október 22.; MNL CSML ML, IV. 401. b. 492/1923. Nagy Gyula főszolgabíró levele Fáy István főispánhoz, 1923. augusztus 13.; Uo. Kimutatás a még fogságban lévő apátfalviakról, dátum nélküli másolat.; JAM NA, 134-90. Szigeti János visszaemlékezése, 1938.

visszanyerte szabadságát, míg az utolsó négy fogoly 1924 júniusában, ötévnyi fogság után érkezett haza Apátfalvára.³⁸

A románok a lázadás miatt a kivégzetteken és elhurcoltakon túl még további elégtételt vettek. A szabadrablások és a további rekvirálások révén gyakorlatilag tönkretették a falut. Noha Apátfalva a románok által leginkább kifosztott katonai megszállási zóna területéhez tartozott, a községre háruló teher – éppen a lázadás következményeként – az átlagosnál is nagyobb volt. A statisztikus Laky Dezső összesítő adatai szerint a falut 39,99 millió korona kár érte, ezzel Apátfalva országos összevetésben a legnagyobb károkat szenvedett községek listáján a 11. helyet foglalta el.³⁹ Ám a helyzet még ennél is súlyosabb volt, mert az egy főre eső károk tekintetében (7089 korona/fő) az egész országra kivetítve (beleértve a Budapestet ért károkat is) saját számításunk szerint a 7. helyre rangsorolhatjuk a települést.

5. Konklúziók

Az áldozatok számát tekintve az apátfalvi vérengzés a magyarországi román megszállás legnagyobb véráldozatot követelő atrocitásai közé tartozik. Jellege mégis más, mint a hasonló öldökléseké. A magyar történetírás mindeddig nem tett kísérletet arra, hogy a románok által elkövetett erőszakos cselekedetek összehasonlító vizsgálatát elvégezze, ezért a témával foglalkozó szerzők nem tették különbséget, illetve rendre összemoszták a különböző helyzetekre reflektáló vérengzéseket. A románok többnyire közvetlenül az ország birtokba vételét célzó hadműveletek részeként, a valós vagy vélelmezett ellenséggel szembeni megtorló műveletként végeztek ki csoportosan embereket. A Magyarországon elkövetett vérengzések túlnyomó többsége valóban e körbe tartozik.

Ritkább az, amikor kvázi békeidőben, tehát nem közvetlenül a katonai műveletekkel összefüggésben hajtottak végre tömeges kivégzéseket. Magunk ezek közé soroljuk az apátfalvi mellett az erdélyi Sóvidék településein 1919 tavaszán kibontakozó lázadás leverését követő atrocitásokat, valamint az 1919.

38 MNL CSML ML, V. 102. c. 2456/1923. Lukács Béla községi jegyző levele a belügyminiszterhez, 1923. április 16.; Szabadlára helyezték az apátfalvai összeesküvés elítélteit. Ellenzék, 1922. június 25., 5.; Hazajöttek az etédi és apátfalvi székely lázadók. Az Ujság, 1924. június 19., 2.

39 Laky, 1923: 140.

július 25-i hódmezővásárhelyi vérengzést is, bár ez utóbbinál kevésbé a megtorlás, sokkal inkább a lakosság megfélemlítése volt az indíték.

Noha kétségtelen, hogy kilengések a megszállás teljes időtartama alatt előfordultak, a románok alapvetően nem voltak érdekeltek abban, hogy ok- és céltalan tömegmészárlásokkal terheljék a párizsi béketárgyalások során minél nagyobb területek bekebelezését célzó törekvéseiket. A céljuk éppen ezért az elfoglalt magyarországi országrészek mind gyorsabb és mind alaposabb, tehát célirányos kifosztása volt, kifejezetten azon településekre fókuszálva, melyek Romániához csatolására nem látszott esély. Ahol a lakosság ezt a helyzetet eltűrte, ott – a mindennapos személyes inzultusokat (verbális erőszak, megalmazás, botozás) meghaladóan – csoportos erőszakra nem került sor. Minden bizonnyal Apátfalván sem öldököltek volna a románok, ha a helyiek a jogos indulataikat féken tudták volna tartani, miként tette ezt szinte mindenütt a megszállt területeken élő lakosság. Az apátfalvi embereket azonban más fából faragták, az itteniek a méltánytalanságokra többnyire hirtelenül és erővel, sőt nem egyszer agresszíven reagáltak, nem véletlenül voltak hírhedtek a bicskázós hajlamukról. Miként Féja Géza írta róluk: „Nagyon vallásos katolikusok, de ugyanakkor rátartiak, gőgösek és harciasak is. A verekedés és a bicskázás kiirihthatatlan »népszokás« Apátfalván, de mindig egyéni ügyből kifolyólag történik, nem fűtik őket szociális indulatok, csak a kevély, tüzes temperamentum lobog ki belőlük.”⁴⁰

Az apátfalvi lázadás, amely a bátorság és az elszántság elvont eszméi helyett szinte bizonyosan a helyiek mentalitásából és az ebből eredő hirtelen felindulásra való hajlamból fakadt, akkor és azért tört ki, mert a románok kiforgatni akarták őket a vagyonukból, s az emiatti határtalan elkeseredettségük következtében egyfajta fékezhetetlen belső késztetésük támadt arra, hogy márpedig ezt a vagyont – a megélhetésüket, a családjuk jövőjét – megvédjék, még akkor is, ha pontosan tudták, hogy ezt egy jelentős fegyveres túlerővel szemben kell gyakorlatilag eszköztelenül megtenniük. Mérlegelés helyett tehát a főntebb említett hajlam által vezérelve hirtelenjében és ösztönből cselekedtek, s ezzel akarva-akaratlan egyfajta román fegyverek általi kollektív öngyilkosságba kergették magukat, hiszen a fegyveres túlerővel szemben esélyük sem lehetett a győzelemre.

40 Féja Géza (1937): Viharsarok. Az alsó Tiszavidék földje és népe. Athenaeum. Budapest. 118. old. Lásd még Tóth Ferenc (2000): Apátfalva. Száz magyar falu könyvesháza. Budapest. 187. old.

Éppen ezért nehéz erkölcsi ítéletet alkotni arról, hogy amit az apátfalviak akkor, 1919. június 23-án tettek – a románok elleni lázadás –, az hősiesség helytállás volt-e, vagy egy esztelen, meggondolatlan és végső soron hibás, a közösségnek ártó próbálkozás. Nyilván nem is lehetne a két végre lesarkítani az utólagos értékítéletet. Ahhoz kétség sem férhet, hogy az apátfalvi lázadók hatalmas lelkiereőről és bátorságról tettek tanúbizonyságot akkor, amikor kapával, vasvillával, husángokkal és mindössze néhány fegyverrel rátámadtak a községben lévő 70-80 fölfegyverzett román katonára, mégpedig úgy, hogy elsősorban meg is futamították őket. Ugyanakkor az sem tagadható, hogy akciójuk eleve kudarcra volt ítélve, és ezzel nekik is tisztában kellett lenniük, miként azzal is, hogy cselekedeteik következményei beláthatatlanok lesznek, hiszen valljuk be, aligha reménykedhettek abban, hogy ők maguk képesek lesznek egy jól felszerelt megszálló hadsereggel szemben tartós sikereket elérni és a községet véglegesen megszabadítani a nem kívánatos betolakodóktól.

Ebbéli naivitásuk – már ha hittek benne, hogy valóban megszabadíthatják és tartósan megvédhetik Apátfalvát a román megszállóktól – bizonyosan az indulatból és az elkeseredésből táplálkozott, mellyel végső soron még nehezebb helyzetbe hozták saját magukat, családjukat és a falujukat, sőt a környező településeket, így Makót is. „Annak idején, amikor a maroknyi kis apátfalvi nép a magyaros indulat fellobbanása következtében fegyvert emelt a megszálló oláh csapatok ellen, az volt a véleményem, hogy balgaság hiábavaló kísérletekkel rontani a már úgyis szánalomra méltó helyzetünket és oktalanul prédálni a drága magyar vért.” – fogalmazta meg az eseményekre visszatekintő véleményét 1924-ben a város polgármestere, dr. Petrovics György.⁴¹

Hasonló állásponton volt Tarnay Ivor helyettesítő Csanád megyei alispán is, aki 1920 tavaszán „könnyelmű fellobbanásnak” minősítette és a következményekkel nem számoló „magyaros nemtörődömséggel” magyarázta az eseményeket.⁴² A hősiesség helytállásról tanúbizonyságot tett lázadás, a közösség (a szűkebb és a tágabb közösség) egészére hátrányokat hozó értelmetlen és felelőtlen virtuskodás dichotómiájában ezért kétségtelenül az utóbbi felé billen a mérleg nyelve.

S ezen nem változtat a falu emlékezetpolitikáját formáló Lukács Béla községi jegyző egykori igyekezete sem, aki a falu kollektív elismerését célzó „vitéz Apát-

41 Apátfalva község példaadása. Marosvidék, 1924. március 20., 2.

42 A vármegye alispánjának a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése a vármegyének 1919-ik második félévi állapotáról. Csanád vármegye Hivatalos Lapja, 1920. március 27. 54.

falva” cím elnyerését alátámasztandó 1934-ben azt próbálta sulykolni a döntéshozóknál (s valószínűleg ezt tette a hétköznapi kommunikációjában is), hogy a románok azért nem tarthatták meg a Tisza–Maros-szögi foglalásaikat akként, ahogyan eredetileg szerették volna, mert ettől az apátfalviak harcos kiállása eltántorította őket.⁴³ Azért nem változtat, mert ez a mítoszkreáló érvelés, bármily sajnálatos, egészen egyszerűen nem felelt meg a valóságnak.

Az apátfalvi eseményekre ezzel együtt is emlékezni kell. Nem lehet ugyanis csupán arra a kérdéskörre leszűkíteni a történéseket, hogy azoknak volt-e értelmük és hasznuk, avagy sem. Az események föltárása mögött látni kell a megszállás valós folyamatait és megnyilvánulásait: a féktelen, s valóban kifosztással fölértő rekvirálást, a sorozatos rablásokat és erőszakoskodásokat, a megszálló csapatok brutalitását, az esetleges helyi konfliktusok fegyveres leverését, a rekvirálások miatt a románokkal szembeforduló helyi lakossággal szemben alkalmazott aránytalan, gátlástalan, vérengzésbe átcsapó és szabadrablással párosuló felelősségrevonást – gyakorlatilag bosszúállást és leszámolást –, mely mögött a megszálló román katonai hatóságok jóváhagyása, illetve egyetértése is kitapintható volt. S mindezek együttesen teszik értelmezhetővé és föltárhatóvá az 1919–1920-as magyarországi román megszállás anatómiáját, mely időszak megismeréséhez az 1919. június 23-i apátfalvi lázadás körülményeinek pontosabb ismerete is hozzásegíthet.

43 MNL CSML ML, IV. 451. a. 214/1934. Nagy Gyula főszolgabíró levele a Vitézi Rend Országos Széktartóságához, 1934. február 15.

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MNL CSML SZL Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Szegedi Levéltár

HM HIM HL Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár.

JAM József Artila Városi Könyvtár és Múzeum, Makó, Néprajzi Adattár

NYOMTATOTT FORRÁSOK

L. Balogh Béni szerk. és bev. (2020): Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban. Dokumentumok. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest.

FELDOLGOZÁSOK

Bödök Gergely (2016): Tizenegy hónap. Debrecen román megszállása 1919-20-ban. Kommentár 2016/1. 68–86. old.

Csernus-Lukács Szilveszter (2016): Kérelmek a Magyar Nemzeti Kormány Miniszterelnökségéhez. 1919. május-augusztus. Levéltári Szemle 2016/1. szám. 51–63. old.

Féja Géza (1937): Viharsarok. Az alsó Tiszavidék földje és népe. Athenaeum. Budapest.

Gaál Endre szerk. (1969): Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből. A Csongrád megyei munkásmozgalmak 1917 – 1919. augusztus 1. Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád Megyei Bizottsága és Csongrád Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága. Szeged.

György Sándor (2019): Összeomlás, forradalom és újrakezdés – történelmi háttér a forrás értelmezéséhez. In: Jankovich Arisztid: A nemzeti hadsereg (1919). Szülőföld Kiadó – Trianon Múzeum. Budapest. 133–230. old.

Halmágyi Pál (1985): Makó város román megszállása 1919. június 17. – 1920. március 29. In: Trogmayer Ottó szerk. (1985): A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982/83. 1. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. 321–343. old.

Halmágyi Pál (2002): Az idegen megszállás. In: Szabó Ferenc szerk. (2002): Makó története 1849-től 1920-ig. Makó Város Önkormányzata. Makó. 515–546. old.

Halmágyi Pál (2012): Képek Makó idegen megszállásáról 1919–1920. A Makói Múzeumért Közhasznú Alapítvány. Makó

Kelemen Béla (1923): Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919). (Naplójegyzetek és okiratok). A szerző kiadása. Szeged.

- Kerepeszki Róbert (2011):** Rettenetes rablás. Román megszállás a Tiszántúlon. Rubicon 2011/5. szám. 36–42. old.
- Koller István (1929):** Apátfalva. In: Dr. Barna János szerk. (1929): Makó és Csanád-Torontál vármegyei községek. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala. Budapest. 297–304. old.
- Laky Dezső (1923):** Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai. Budapest.
- Lukács Béla (1929):** Az apátfalvai vérfürdő. In: Vermes Ernő összeáll. (1929): Csanád vármegye tíz évvel Trianon után. Csanád vármegye és az Egyelőre Egyesített Arad és Torontál vármegyék revíziós emlékalbuma. Kultúra Könyvnyomda és Lapkiadó Rt. Budapest. 141–144. old.
- Makó Imre (2010):** A vörös offenzíva és a román megtorlás Hódmezővásárhelyen 1919-ben. In: Herczeg Mihály et al. szerk. (2010): A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve 2009. Máyer Nyomda és Könyvkiadó. Hódmezővásárhely–Budapest. 57–88. old.
- Marosvári Attila (2020):** Román vérengzés Apátfalván 1919. június 23–24. Kézirat.
- Ocskay Gyula (2019)** Az apátfalvi vérfürdő. Trianoni Szemle, 2019. január – július. 40–43. old.
- Perczel Olivér (2018):** Atrocitások Békés és Csongrád megyében a román megszállás idején, 1919-1920. ArchivNet 2018/1-2. (<http://www.archivnet.hu/atrocitasok-bekes-es-csongrad-megyeben-a-roman-megszallas-idejen-1919-1920> - Letöltés: 2019. december 17.)
- Petrovics György (1921):** Az októberi forradalom és az idegen megszállás Makón. Kovács Sándor és Társai. Makó.
- Romsics Ignác (2018):** Erdély elvesztése 1918–1947. Helikon. Budapest.
- Szekeres-Lukács Sándor (2020):** A sóvidéki lázadás 1919 tavaszán (1919. március 29. – április 6.). In: Kovács Kiss Gyöngy szerk. (2020): Impériumváltás Erdélyben (1918-1920). Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítványi Kiadó. Kolozsvár. 223–246. old.
- Petru Țiucria Pribeagul (1936):** Pietre Rămase. Contribuție la Monografia județului Arad., Imprimeria Căilor Ferate Române, București.
- Tóth Ferenc (2000):** Apátfalva. Száz magyar falu könyvesháza. Budapest.

KÓKAI SÁNDOR

A TORONTÁLI HÁROMSZÖG (MAGYAR-BÁNSÁG) TELEPÜLÉSEINEK NÉHÁNY TÁRSADALMI JELLEMZŐJE A 20. SZÁZAD ELEJÉN

1. Bevezetés

A jelen tanulmánykötetben olyan tanulmányok jelentek meg, amelyek Csongrád és Csanád vármegye történetével foglalkoznak. E tanulmány a kivétel, mivel Torontál vármegye történetéhez szolgál adalékokkal. Torontál vármegye azon kevés számú vármegye közé tartozik, melyet Trianonban három ország (Nagy-Románia, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Magyar Királyság) között osztottak fel. A három részre szakított vármegye legkisebb része került a magyar államhoz. Ezt a területet nevezzük „torontáli háromszögnek”.

A torontáli háromszög kulturális értékekben rendkívül gazdag (pl. Kiszombor, Deszk, Szőreg stb.). A népesség etnikai összetétele rendkívül változatos (pl. magyarok, szerbek, németek, románok stb.), s e népcsoportok templomai, épületeik építészeti stílusai, népviseletük, zenéjük, sőt gasztronómiájuk sajátosságai is napjainkig tetten érhetőek.

E kontextusból a tanulmányunkban azokra a társadalmi tényezőkre helyezük a hangsúlyt, amelyek a 20. század elején jellemezték az ún. „torontáli háromszög” településeit. A továbbiakban az ún. „torontáli háromszög” területét Magyar-Bánság elnevezéssel mutatom be, utalva arra a tényre, hogy a Trianonban három részre szakított Bánságból ez a kilenc település és a gyálai Nagyrét maradt Magyarországon.

2. Definíciós problémák

A tanulmányunkban vizsgált térséget vagy egy részét a legkülönbözőbb elnevezésekkel illették a geográfusok és történészek. Általában Maros–Tisza-szög¹, vagy Észak-Torontál², esetenként Arankaköz³ ritkábban Felső-Torontál⁴ az elnevezése. Erdei Ferenc Makó társadalomrajzáról írt tanulmányában a történelmi Csanád vármegye területével szinonim módon használja a Maros-mellék fogalmát, melynek déli része: a Maros–Aranka-köz, mely az Aranka vonaláig terjed.⁵ Természetesen a Marosszög nem azonos a Tisza–Maros-szöggel, mely a Maros folyó torkolatától északra, Maroszug néven is ismert.⁶ A Marosszög az elmúlt 100 évben méltán érdemelte ki a bánásági Viharsarok elnevezést is.⁷ A különböző tudományágak által méltatlanul mellőzött Marosszög trianoni Magyarországhoz tartozó északi részének földrajzi szintézisét elsőként Karakasevich Károly foglalta össze.

Az ún. „torontáli háromszög” (néha hívják még „torontáli sarok”-nak is) a trianoni békediktátumban Magyarországnak meghagyott kilenc községnek

-
- 1 Karakasevich Károly (1942): A Maros–Tisza-szög földrajza. Szeged. Ablaka György Könyvnyomdája. 65. old; Cholnoky Jenő (1936): A Föld és élete. Franklin Társulat. Budapest, 1936–37. 1–6 kötet; Andó Mihály (1993): Makó és környéke természeti földrajza. In: Blazovich László szerk. (1993): Makó története a kezdetektől 1849-ig. Makó monográfiája 4. Makó Város Önkormányzata. Makó. 87–116. old.
 - 2 Borovszky Samu (1896): Csanád vármegye története 1715-ig – 1. kötet: A vármegye általános története. Országos Monográfia Társaság. Budapest. 518. old.
 - 3 Borovszky Samu (1909): Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye. Országos Monográfia Társaság. Budapest. Továbbá Márton György (1914): A Maros alföldi szakasza és fattyúmedrei (az Aranka és a Szárazér). Földrajzi Közlemények. 1914/5. szám. 282–301. old.
 - 4 Ihrig Dénes (1973): A magyar vízszabályozás története. Országos Vízügyi Hivatal. Budapest.
 - 5 Erdei Ferenc (1982): Makó társadalomrajza. A Makói Múzeum Füzetei 27. Makói Múzeumi Baráti Kör. Makó. 102. old.
 - 6 Deák József Áron (2008): Dél-Tisza-völgy, Kiskunsági-löszöshát, Marosszög. In: Király Gergely – Molnár Zsolt – Bölöni János – Csiky János – Vojtkó András szerk. (2008): Magyarország földrajzi kistájainak növényzete. MTA ÖBKI. Vácrátót. 22. 51–52. old.
 - 7 Kókai Sándor (2020): A Bánáság térszerkezetének feldarabolása a trianoni határok által. Történelmi Földrajzi Közlemények 2020/1–2. szám. 103–118. old.

(a hozzájuk tartozó 17 pusztaival és teleppel) a területe. A torontáli háromszög településein (Szőreg, Tizzasziget, Újszentiván, Deszk, Klárafalva, Ferencszálás, Kiszombor, Kübekháza, Gyála-Nagyrét) az 1920. évi népszámlálás idején 15811 fő élt, területe: 44875 kat. hold volt.⁸

2. A Torontál vármegye trianoni határainak kijelölése

A Torontál vármegye trianoni határait – szegedi székhellyel – a Határmegállapító Bizottság (HMB) több helyszíni terepbejárás során állapította meg. A HMB-től a magyar fél több község megtartását kérte (pl. Porgány, Magyarkelesztúr, Rábé, Majdán stb.) amelyek, Szeged felé gravitáltak, s ezeket gazdasági érvekkel támasztotta alá. Az igényeket az etnikai elvek is teljes mértékben alátámasztották (lásd jelen tanulmány 4. táblázat). A magyar javaslat kiemelte, hogy a magyar területen maradó községek főleg a köz- és vasúthálózat miatt vannak ráutalva a kért területekre. Sajátos volt az alig ötszáz lakosú Rabé esete, melyet Szőreg határa körbevett, míg Térvár Gyála határához tartozott. A két települést elcserélve Térvár került Magyarországhoz, míg Rabé Szerbiához. A Marostól nyugatra eső szakaszon a magyar javaslat elsősorban a Rónai és a gróf Nákó birtokok végleges kettévágását igyekezett megakadályozni, valamint minimálisan Porgány és Rábé települések megtartását igyekezett elérni, sajnos sikertelenül. A magyar álláspont némi elismerését jelentette, hogy a Nákó-féle birtokból mintegy 700 holdat sikerült megtartani Sándor majornal együtt. A javaslat többi részét a HMB elutasította.

A demarkációs vonallal szemben – amely a trianoni határtól sokszor eltért – Kübekháza községtől nyugatra mintegy 350 kat. hold került Magyarországhoz Óbéb határából, ezzel szemben Kiszombortól délkeletre kb. 440 kat. hold területet kellett leadni, amely addig a békeszerződés rendelkezéseinek értelmében magyar közigazgatás alatt volt. Az 1922-ben elért területnyereség 354 kat. hold visszacsatolása volt. A HMB tevékenységének eredménye Magyarország javára a torontáli magyar–román és magyar–szerb határon összesen 506 kataszteri hold volt.⁹

8 Torontál vármegye. Magyar Katolikus Lexikon. (<http://lexikon.katolikus.hu/T/Toront%C3%A1l%20v%C3%A1rmegye.html>. Letöltés: 2020. október 10.)

9 Suba János (2001): Trianoni határ kitűzése és térképei I. rész. Geodézia és Kartográfia Geodézia és Kartográfia. 2001/1. szám. 25– 29. old.

A községek külterületét is metsző át- és elcsatolások eredményeként 271,54 km²-nyi terület maradt Magyarországon, az 1880-ig szintén Torontál vármegye területét képező Új-Szeged területe nélkül (lásd 1. táblázat).

1. táblázat. Az ún. „torontáli háromszög” területe és települései

Települések	A települések bel- és külterülete			
	1910	1930		2011
	kat. hold	kat. hold	km ²	km ²
Kiszombor	10317	11711	67,39	65,81
Ferencszállás	63	701	4,03	5,79
Klárafalva	863	865	4,98	9,10
Deszk	10212	9822	56,52	52,05
Szóreg	7851	7611	43,80	42,16
Új-Szeged	2188	-	-	-
Tiszasziget	4198	3973	22,86	26,89
Újszentiván	2936	3313	19,07	15,49
Kübekháza	3610	4359	25,08	27,32
Gyála-Nagyvér	4825	4832	27,81	-
Összesen	47063	47187	271,54	244,61

Forrás: Kókai (2000)

Az 1921. évi XXXIII. tc.-kel beiktatott Trianoni békeszerződésben az alábbiak olvashatók a régiót feldaraboló országhatárokról:

A. Szerbiával a határ:

- „Horgostól és a vasútállomásától északra, Röszkesszentmihálytelektől pedig délre halad; innen délkelet felé a Tiszáig;
- Az államhatár: A holtág középvonala;
- Innen felfelé körülbelül 5 km távolságyira, a helyszínen választandó pontig;
- Az államhatár: a Tisza folyása;

- Innen általában kelet felé, Kis-zombor állomástól délnyugatra körülbelül 4 km távolságyira, körülbelül kelet-délkeletre a 84. magassági ponttól és dél-délnyugatra a 83. magassági ponttól a helyszínen választandó pontig, amely hármas határpontja lesz Romániának, Magyarországnak és a Szerb–Horvát–Szlovén Államnak:
- Az államhatár: A helyszínen megállapítandó vonal, amely Gyála és Ószentiván helységek, továbbá Óbéb és Kübekháza közt halad.

B. Romániával a határ:

- „A fentebb meghatározott ponttól kelet-északkelet felé a Maros folyón, a Makó–szegedi vasútvonal hídjától 3500 m-re felfelé megállapítandó pontig:
- Az államhatár: A helyszínen megállapítandó vonal;
- Innen délkeletre, azután északkeletre a nagylaki állomástól délre körülbelül 1km távolságyira választandó pontig:
- Az államhatár: A Maros folyó folyása felfelé; ... „

A fenti részletes leírásból látszanak azok a sarokpontok is (a kikindai szerb kerület legészakibb települése (Szerb-Keresztúr) a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz kerül, miként Óbéba /későbbi cserével Romániához került/ is, ellenben Ószentiván, Kübekháza, Kiszombor Magyarországon marad), amelyektől eltérni nem lehetett, de a közöttük elhelyezkedő területek és kisközségek (pl. Rabé, Porgány stb.) hovatartozása nem volt konkretizálva.¹⁰

3. Magyar-Bánság településeinek demográfiai sajátosságai

Magyar-Bánság településeinek népességváltozási tendenciáit az első világháború végéig a betelepítések és a spontán migrációs folyamatok dominanciája jellemezte (lásd 2–4. táblázatokat), melyeket a belső társadalmi-gazdasági

¹⁰ Jól mutatja ezt Kogutowicz Károly zsebatlasza, ahol Porgány még Magyarországhoz tartozik, lásd Kogutowicz Károly (1922): Kogutowicz zsebatlasza. Magyar Néprajzi Társaság Budapest. 192. old.

törvényszerűségek határoztak meg.¹¹ A Habsburg Birodalom gazdasági, vallási, etnikai szempontokat mérlegelő kolonizációs politikája – a betelepülőknek adott általános kedvezmények mellett – leginkább a katolikus vallású és német etnikumú lakosság betelepítését támogatta.¹²

2. táblázat. Magyar-Bánság településeinek népességszám változása (1784/87–1910)

Település neve	Népességszám						
	1784/87	1850	1870	1880	1890	1900	1910
Új-Szeged	67	582	843	Szegedhez kapcsolva 1880-tól			
Szóreg	1410	2430	2661	2898	3337	3536	4052
Deszk	932	1964	2403	2316	2729	2925	2944
Klárafalva	86	234	331	333	430	554	570
Ferencszállás	-	202	406	397	422	396	404
Kiszombor	981	2586	3712	3707	3994	4101	4107
Ószentiván	-	354	973	926	1130	1302	1472
Újszentiván	361	669	1146	1123	1300	1410	1387

11 A tágabb régió, azaz a Délvidék hosszú távú történet folyamatairól lásd Gulyás László (2006): A Délvidék fejlődésének főbb csomópontjai és tendenciái. In: Kókai Sándor szerk. (2006): A Délvidék történeti földrajza: a Nyíregyházán 2006. november 17-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza. 55–68. old; Gulyás László (2009): A Bánság a török kiűzésétől 1918. In: Horváth Gyula szerk. (2009): Dél-Erdély és Bánság. A Kárpát-medence régiói 9. Dialóg Campus. Pécs–Budapest. 25–44. old; Gulyás László (2012): A Délvidék története 2. A török kiűzésétől Trianonig 1683–1920. Közép-Európai Monográfiák 6. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.

12 Kókai Sándor (2007/a): A Maroszsög demográfiai jellemzői és sajátosságai 1870–2002 között. In: Szónokyné Ancsin Gabriella szerk. (2007): Határok és Eurorégiók. Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. Szeged. 243–252. old; Kókai Sándor (2010/a): A táj és az ember kapcsolata a Maroszsög területén (18–19. sz.). In.: Paál Ágnes szerk. (2010): Dr. Moholi Károly emlékkötet. SZTE JGYPK ATTI Földrajzi és Ökoturisztikai Tanszék – SZTE JGYPK HÖK – PTE Földtudományok Doktori Iskola. Szeged. 167–177. old.

Térvár	107	174	n.a	n.a	n.a	n.a	na.
Kübekháza	-	-	1705	1701	1927	1699	1817
Összesen	3944	9195	14180	13401	15269	15923	16753

Forrás: Népszámlálások adatai alapján a szerző saját szerkesztése¹³

Bécs a térség töröktől történő visszafoglalása után a protestánsok és magyarok visszatelepülését évtizedekig akadályozta, emiatt is lassan haladhatott a magyar-ság térfoglalása, mely kezdetben a csanádi kerületre összpontosult. Különösen fontos e tény hangsúlyozása, hiszen eltérően a Bánság más régióitól, itt a szervezett német betelepítés alárendelt szerepet játszott.

A Marosszög etnikai térszerkezetébe hivatalosan a magyarok csak 1734 után települhettek be, bár a spontán migrációs folyamatok eredményeként több ezren költöztek már 1718-tól a kialakuló városokba és falvakba. A magyarok telepítését zömében a kamara és a földbirtokosok szervezték (dohánykertész községek) a környező és a felső-magyarországi vármegyék magyar lakóiból.

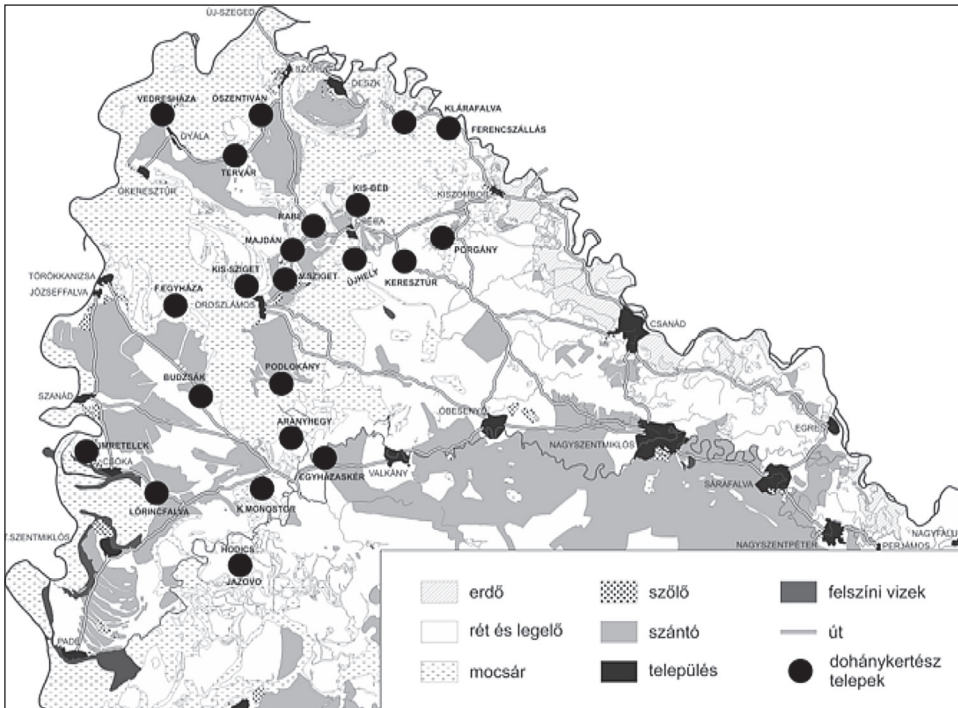
Ismereteink szerint az első dohánykertész falu Hódegyháza volt, mely 1760-ig puszta, ekkor azonban a temesvári igazgatóság Szeged környéki magyarokból telepített ide szerződéses községet.¹⁴ 1812-ben a temesvári kamarai hivatal újabb hat évre szóló szerződést kötött Jazova és Hadits nevű dohányültetvényekre. Magyar dohánykertészek érkeztek 1773-ban négy (Kisbéb, Porgány, Magyarkeresztúr, Magyarmaidány), 1777-ben három (Kláralfalva, Ószentiván,

13 Az alábbi népszámlálási adatsorokat használtuk fel: Danyi Dezső – Dávid Zoltán (1960): Az első magyarországi népszámlálás 1784/87. Statisztikai Kiadó Vállalat. Budapest; Dávid Zoltán (1957): Az 1715–20. évi összeírás. In: Kovacsics József szerk. (1957): Történeti statisztika forrásai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 12–21. old.; Fényes Elek (1839): Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben, 4. kötet. Trattner–Károlyi. Pest. 398–404. old; Fényes Elek (1851): Magyarország geográfiai szótára I–IV. kötet. Fényes Elek. Pest.; A Magyar Szent Korona Országainak népszámlálása. 36. rész (1910–1914). Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, Atheneum; Az első katonai felmérés: Erdély és a Temesi Bánság (2005). Arcanum Adatbázis Kft. Budapest..

14 Kókai Sándor (2016): A dohánykertészek szerepe a Marosszög 18–19. századi társadalmi-gazdasági változásaiban. Történeti Földrajzi Közlemények. 2016/1. szám. 84–107. old.

Rábé), 1782–89 között újabb három (Egyházaskér, Kanizsamonostor, Magyarpadé) leendő község területére. 1785-ben gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök Oroszlámos határában négy szerződéses dohánytermelő magyar falut telepített (Újhely, Podlokány, Kis-Sziget, Verboviczi-Sziget), ahol félévszázad alatt a magyarok száma annyira megszorodott, hogy a Batthyány család 1840-ben kápolnát és iskolát építtetett számukra, azonban e telepek az 1848–49-es harcokban zömmel elpusztultak. A szerződéses dohánykertészek beáramlása az 1830-as évekig folytatódott (Feketető 1830, Ferencszállás 1830–35), melynek eredményét a 1. térképen foglaltam össze.

1. térkép. A Marosszög települései, dohánykertészségei (1839) és a területhasználat a 18/19. század fordulóján

Forrás: Az első katonai térképfelmérés szelvényei és Fényes Elek (1839) adatai alapján saját szerkesztés

A dohánykertész telepek nagy része a 19. század során önálló település vált.¹⁵ E marosszögi települések benépesítése, templomainak megjelenése (ezek egyben a közös kultúra és az összetartozás jelképeivé is váltak) és elterjedésük és megépülésük eltérő idősíkjai jelzik (2. térkép) számunkra a régióban élő közösségek gazdasági és mentális erejét, etnikai-vallási identitását (3–4. táblázat) és térbeli kiterjedésük változásait.

A dohánykertésztelepek kutatója, Dáczer Károly így összegezte a dohánykertésztelepek létrehozásának jelentőségét: „... Nagy áldozat volt ennek a sorsnak a vállalása és az az alkotás, amit mostoha életkörülmények között ezek a kertésztelegek megvalósítottak. Nemcsak a kincstári puszták határának képét alakították át, hanem a maguk számára a kincstár tulajdonában lévő területen otthont teremtettek, gyermekeiknek szülőföldet, a hazának egy kicsi életerős falut, amit a kincstár csak „telepnek” nevezett, de amiből mégis az ő kitartó munkájuk során „község” lett. Ezek a „célszerű szegény emberek” népesítették be [...] a pusztává lett csanádi területeket, felszabadításuk után a magánbérlok az 1810-es évektől, míg a kincstár csak az 1840-es években kezdte kertésztelegekkel betelepíteni. Az ide került munkáskezek révén valósulhatott meg a szántóföldi növénytermesztés bevezetése, e föld igazi termőképességének feltárása, hasznosítása, s az ország gazdasági vérkeringésébe való bekapcsolódása, annak ellenére, hogy az alapító szándék szerint az Osztrák Dohánymonopóliumot volt hivatva szolgálni, mint annak jövedelmét biztosító stabil nyersanyagtermelő bázis. A jobbágy-paraszti sorból kikerült dohánykertészek egy speciális növénykultúrával felhagyva (az 1860-as évektől – KS.) visszatértek a hagyományos paraszti növénytermesztéshez, de ugyanakkor megtartották termelésükben dohánykertészi múltjukból a növénytermesztési ágazat elsőbbségét, a jövedelemszerzésben döntő fölényét az állattenyésztéssel szemben, megőrizve a lótarás különös szeretetét...¹⁶

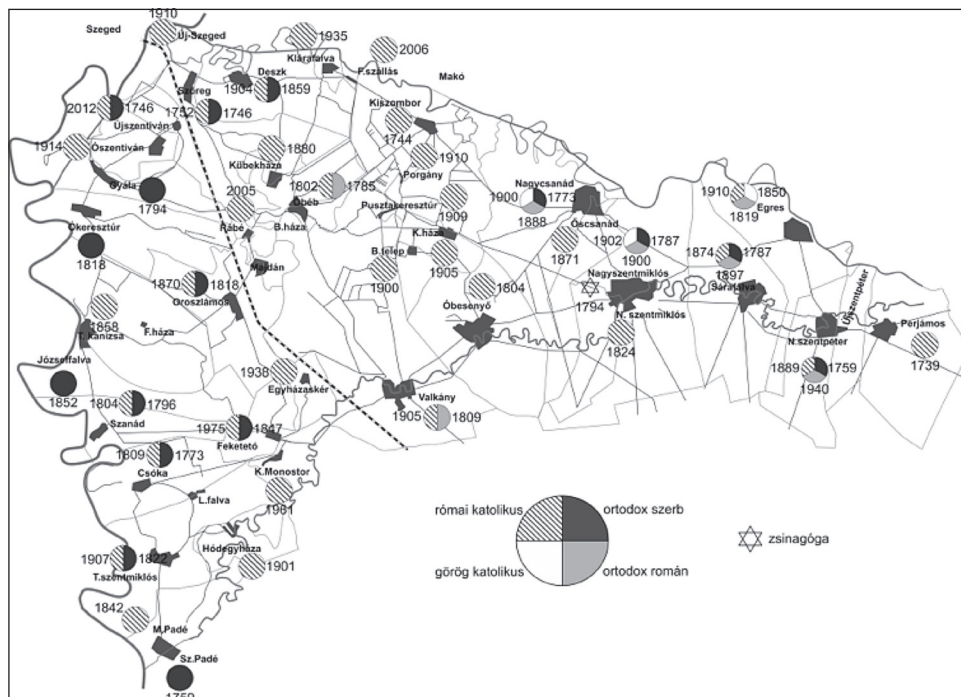
Magyar-Bánság dohánykertészei és leszármazottaik többszöri gazdasági-gazdálkodási termékváltás (pl. gabona, hagyma stb.) után napjainkig ragaszkodva őseik hagyományaihoz és örökségéhez igyekeztek megfelelni a társadalmi-politikai kihívásoknak és elvárásoknak.¹⁷ A dohánykertész falvak magyarsága homogén maradt, a helyi magyar lakosság itt őrizhette meg napjainkig lokális környezetében magyarságát, nyelvét, szokásait, vallását és identitását.

15 Dáczer Károly (1997): Kamarai dohánykertésztelepek telepítése a Dél-Alföldön (1843-44). Csongrád Megyei Levéltár. Szeged.

16 U.o.

17 Kókai Sándor (2008): Zombor a térben, Zombor a tájban. Marosvidék. 2008/2. szám. 24–32. old.

2. térkép. A Marosszög műemlék és műemlék jellegű templomai

Forrás: Borovszky (1909), ill. Magyar Katolikus Lexikon alapján a szerző saját szerkesztése

Jelentős számban települtek Makóról és Szegedről is magyarok Magyar-Bánság területére.¹⁸ Mindez azt eredményezte, hogy az itt élő magyarok származása, nyelvi-etnikai identitása és térstruktúrája is egyedülállónak vált az elmúlt három évszázad tekintetében. Az 1780-as évektől a kiegyezésig eltelt nyolcvan év alatt Magyar-Bánság népességének etnikai-vallási összetétele alapjaiban megváltozott, a korábban domináns szerb identitású terület megosztottá vált, vallásilag római katolikus–szerb ortodox kettős térstruktúra alakult ki, római katolikus dominanciával. Mindezt jól tükrözi az 1870. évi népszámlálás vallási adatsora (3. táblázat).

18 Sarnyai Csaba (2011): Egy határkiigazítási elképzelés Trianon után (1920. szeptember) Közép-Európai Közlemények. 2011/3–4. szám. 57–67. old. Továbbá Kókai Sándor (2010/b): A Bánság történeti földrajza (1718–1918). Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete. Nyíregyháza, 1–421. old.

3. táblázat. Magyar-Bánság települések lakóinak vallási megoszlása (1870)

Települések	népesség száma	római katolikus	görög katolikus	ortodox	református	egyéb
Kiszombor	3712	3610	6	20	31	45
Szóreg	2661	1525	-	1112	-	24
Deszk	2403	972	3	1390	12	26
Ószentiván	973	960	-	-	-	13
Újszentiván	903	401	-	488	12	2
Térvár	243	243	-	-	-	-
Kübekháza	1705	1654	-	16	-	35
Ferencszállás	406	399	1	-	-	6
Klárafalva	331	331	-	-	-	-
Új-Szeged	843	765	-	42	3	33
Összesen (fő)	14180	10860	10	3068	58	184
Összesen (%)	100,0	76,59	0,07	21,64	0,40	1,30

Forrás: Népszámlálás (1870) adatai alapján saját szerkesztés

A települések egy részében (pl. Újszentiván, Szóreg, Deszk stb.) kettős vallási identitási tér alakult ki és funkcionált. A német és magyar telepes falvak homogén római katolikus vallása kapcsolódott a nyelvi, kulturális és politikai identitáshoz. A 20. század elején e kötődés még egyértelmű,¹⁹ a kettős vallási identitású településeken belül is elkülöníthető volt, mint ahogy a vegyes házasságok is ritkaság számba mentek, azaz az etnikai-nyelvi identitás és a vallási kötődés között ekkor még igen szoros korreláció mutatható ki.

Az udvari kamara által preferált német telepítések alig néhány települést érintettek (pl. Kübekháza, Újszentiván stb.), így a régió két nagy etnikai tömb (magyar, szerb) érintkezési területeként értelmezhető, domináns magyar túlsúllyal, ahol a németek és románok alárendelt szerepet játszottak (4. táblázat).

19 Bálint Sándor (1976): A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. In: Trogmayer Ottó szerk. (1976): Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Móra Ferenc Múzeum. 1974–1975/2. Szeged. 140–252. old.

4. táblázat. Magyar-Bánság településeinek etnikai összetétele
(1880, 1910)

Települések	Népesség 1880										Népesség 1910				
	száma	etnikai-nyelvi összetétel								száma	etnikai-nyelvi összetétel				
		magyar	német	szerb	román	egyéb	beszélni nem tud	magyar	német		szerb	román	egyéb		
Szóreg	2898	1603	30	1118	7	8	132	4052	2433	68	1457	17	81		
Deszk	2316	979	18	1223	5	3	98	2944	1360	23	1526	25	10		
Ferenczállás	397	379	-	-	1	-	17	404	404	-	-	-	-		
Klárafalva	333	322	-	-	-	-	11	570	566	4	-	-	-		
Kiszombor	3707	3452	34	5	5	39	172	4107	4021	28	1	9	48		
Ószenitván	926	880	7	-	-	-	39	1472	1416	12	41	-	3		
Újszentiván	929	161	325	392	-	-	51	1387	327	494	563	1	2		
Kübekháza	1701	1047	540	-	13	1	100	1817	1156	619	-	33	9		
Térvár	194	183	-	-	-	-	11	na.	na.	na.	na.	na.	na.		
Összesen (fő)	13401	9006	954	2738	31	51	631	16753	11683	1248	3588	85	153		
Összesen (%)	100,0	67,20	7,11	20,41	0,22	0,36	4,70	100,0	69,74	7,44	21,42	0,50	0,90		
Rábé*	374	354	-	-	1	-	19	478	469	2	-	7	-		
M.keresztúr*	599	566	6	-	-	5	22	687	671	13	-	1	2		
Majdán*	796	728	14	-	10	11	33	758	747	3	6	2	-		
Porgány*	895	763	46	1	34	-	51	980	865	48	-	44	23		

* a HMB magyar tagjai által a trianoni országhatár kiűzésekor is hivatalosan deklarált, de elutasított igény

A régió összlakosságából a magyarság 1910-re abszolút többségbe került (69,7%), de igen jelentős számú szerb (21,4%), illetve német (7,4%) nemzetiségekkel együtt élt területi egységben. A magyar és német térfoglalás sikeressége a legsúlyosabban a szerbeket érintette, akik két évszázad alatt elvesztették korábbi (1720) meghatározó szerepüket.²⁰ A szerb hegemonia azonban a szerbek történelmi és kulturális emlékezetében megmaradt, amelynek kiemelkedő fontossága volt a szerb nemzet határainak megrajzolásánál Trianonban.

A dualizmuskori társadalmi-gazdasági fejlődés eredményeként a Marosszög a környező – homogén magyar anyanyelvű – nagy- és középvárosok (Szeged, Makó, Zenta) hinterlandjává vált. A régió azonban másságával tűnt ki, amelyhez ugyanúgy hozzátartozott az egymásra rétegződő és szerves egészet alkotó, de eltérő etnikai-nyelvi identitású lakosok tevékenysége, mint a vallási közösségek gazdasági és mentális erejét jelző szakrális épületek sokszínűsége (2. térkép), s térbeli kiterjedésük változatossága. A térfoglalás tartós sikerességét és az identitástudat szilárdságát jelzi, hogy Magyar-Bánság etnikai összetétele nem változott érdemben az első világháborúig (4. táblázat).

Az a magyar-bánsági etnikai térszerkezeti kép, amely a 4. táblázat adatai alapján kirajzolódik, a 20. század eleji állapotokat tükrözi, s hosszú történelmi fejlődés eredményeként alakult ki. Formája és arculata – kisebb-nagyobb változásokkal – a II. világháború végéig, töredékesen napjainkig (5. táblázat) fennmaradt.²¹ A magyarság területi elhelyezkedését tekintve Magyar-Bánság magyar lakossága szerves folytatása annak az etnikai tömbnek, amely a Marostól északra és a Tiszától nyugatra uralkodó.

Magyar-Bánságon belül mindegyik település miniatűr néprajzi egység.²² A hagyományörzés foka, a másajkúakkal való együttélés, más magyar tájakról jött szórványokkal való keveredés, a földrajzi helyzet és társadalmi fejlődés a magyarság számára is tanulságos színeződéseket hozott létre. Az ö-ző tájszólás, a katolikus gyökéretű szellemi hagyomány és tárgyi világ egyezése, a családi

20 Dávid Zoltán (1957): Az 1715–20. évi összeírás. In: Kovacsics József szerk. (1957): Történeti statisztika forrásai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 12–21. old.

21 A teljes Délvidék 1920 utáni etnikai folyamatairól lásd. Gulyás László (2013): A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig. Közép-Európai Monográfiák. 8. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.

22 Kálmány Lajos (1882): Szeged népe II. kötet. A Temesköz népköltése. Réthy Lipót és Fia. Arad. 1–254. old; Kálmány Lajos (1891): Szeged népe III. kötet. Szeged vidéke népköltése. Bába Sándor. Szeged. 1–322. old.

kapcsolatok eleveensége, származásunk tudata mégis virtuális egységbe foglal bennünket. Mindez az ősoktól örökölt hagyományvilágnak sajátos helyi színeződésével járt együtt.²³ Minden esetben jelentkeznek a velünk együtt élő nemzetiségekhez (pl. szerb, román, német, bolgár szlovák stb.) kötődő interetnikus kapcsolatok és kölcsönhatások.²⁴

5. táblázat. Magyar-Bánság településeinek etnikai összetétele (2001)

Települések	Népesség 2001						
	száma	etnikai összetétel					
		magyar	szerb	román	német	roma	egyéb
Szóreg	6000	5800	200	-	-	-	-
Deszk	3238	2991	159	11	16	10	16
Ferencszállás	659	614	1	-	4	10	1
Klárafalva	485	470	-	1	-	-	14
Kiszombor	4172	4069	-	20	9	14	4
Ószentiván	1700	1632	4	-	2	-	62
Újszentiván	1650	1597	48	1	6	16	-
Kübekháza	1535	1501	-	1	2	2	2
Összesen (fő)	19439	18674	412	34	39	52	99
Összesen (%)	100,0	96,06	2,12	0,17	0,20	0,27	0,51
Rábé*	135	123	4	-	-	-	8
M.keresztúr*	475	377	1	83	1	11	2
Majdán*	292	251	16	-	-	12	13
Porgány*	78	52	-	26	-	-	-

Megjegyzés:* a HMB magyar tagjai által a trianoni országhatár kitűzésekor is hivatalosan deklarált, de elutasított igény

Forrás: A szerző saját szerkesztése

23 Kókai Sándor (2007/b): Kiszombor földrajzi környezete. In: Marosvári Attila szerk. (2007): Kiszombor monográfiája I–II. kötet. Kiszombor.

24 Kókai Sándor (2015): Adalékok eltűnt „csonka” vármegyéink demográfiai jellemzőihez (1910–2011). In: Kókai Sándor – Boros László szerk. (2015): Tiszteletkötet Dr. Gál András geográfus 60. születésnapjára. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete – Bocskai István Katolikus Gimnázium. Nyíregyháza – Szerencs. 327–342. old.

4. Összegzés

A trianoni békeszerződés által megrajzolt határok a népesség etnikai összetételére ugyanúgy nem voltak tekintettel, mint a természeti tényezőkre sem, azaz tájegységeket, településrészeket (pl. Gyála, Óbéba, Kiszombor, Porgány stb.) vágtak szét. A vonalas infrastruktúra által biztosított gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok torzultak, Szeged déli társadalmi-gazdasági hinterlandját lemet-szették és szétszabdalták az utódáll

amok gyakran egymással is szöges ellentétben álló érdekeinek megfelelően. Magyar-Bánság ilyen értelemben is speciális helyzetbe került (pl. Óbéba 1925-ig Szerbiához tartozott, a tényleges határt csak 1922-ben jelölték ki, fenntartva a „kettős birtokosságot” stb.). E felosztás ellentétes volt a nagyhatalmi tervekkel, az etnikai-vallási térszerkezettel és megoszlással is, napjainkig fenntartva az országhatár mentiség térszervezését.

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MOLE 73. 182. cs. 18. k. 41.420/48-1842. Banal. Br. Ambrózy 224/Praes. sz. és 1842. szeptember 13-i keltű jelentése. Eredeti szöveg: német nyelvű. Dáczer Károly közzéteszi, bevezetővel és magyarázatokkal ellátta (1994): Válogatott részletek a kincstári dohánykertészészek 1843/44-es telepítésének eredeti dokumentumaiból. In.: Blazovich László (1994): Tanulmányok Csongrád megye történelméről. 21. kötet. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged. 207–256. old.

NYOMTATOTT FORRÁSOK

Danyi Dezső – Dávid Zoltán (1960): Az első magyarországi népszámlálás 1784/87. Statisztikai Kiadó Vállalat. Budapest.

Dávid Zoltán (1957): Az 1715–20. évi összeírás. In: Kovacsics József szerk. (1957): Történeti statisztika forrásai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 12–21. old.

Fényes Elek (1839): Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben, 4. kötet. Trattner–Károlyi. Pest.

Fényes Elek (1851): Magyarország geográfiai szótára I–IV. kötet. Fényes Elek. Pest.

A Magyar Szent Korona Országainak népszámlálása. 36. rész. (1910–1914). Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. Atheneum.

Az első katonai felmérés (2005): Erdély és a Temesi Bánság. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest.

FELDOLGOZÁSOK

Andó Mihály (1993): Makó és környéke természeti földrajza. In: Blazovich László szerk. (1993) Makó története a kezdetektől 1849-ig. Makó monográfiája 4. Makó Város Önkormányzata. Makó. 87–116. old.

Bálint Sándor (1976): A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. In: Trogmaier Ottó szerk. (1976): Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Móra Ferenc Múzeum. 1974–1975/2. Szeged. 140–252. old.

Borovszky Samu (1896): Csanád vármegye története 1715-ig – 1. kötet: A vármegye általános története. Budapest.

Borovszky Samu (1909): Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye. Országos Monográfia Társaság, Budapest.

Cholnoky Jenő (1936): A Föld és élete. Franklin Társulat. Budapest, 1936–37. 1–6 kötet.

- Dáczér Károly (1997):** Kamarai dohánykertészségek telepítése a Dél-Alföldön (1843–44). Csongrád Megyei Levéltár. Szeged.
- Deák József Áron (2008):** Dél-Tisza-völgy, Kiskunsági-löszöshát, Marosszög. In: Király Gergely – Molnár Zsolt – Bölöni János – Csiky János – Vojtkó András (szerk.): Magyarország földrajzi kistájainak növényzete. MTA ÖBKI. Vácrátót.
- Ihrig Dénes (1973):** A magyar vízszabályozás története. Országos Vízügyi Hivatal. Budapest.
- Erdei Ferenc (1982):** Makó társadalomrajza. A Makói Múzeum Füzetek 27. Makói Múzeumi Baráti Kör. Makó.
- Gulyás László (2006):** A Délvidék fejlődésének főbb csomópontjai és tendenciái. In: Kókai Sándor (szerk.): A Délvidék történeti földrajza: a Nyíregyházán 2006. november 17-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza. 55–68. old.
- Gulyás László (2009):** A Bánság a török kiűzésétől 1918. In: Horváth Gyula szerk. (2009): Dél-Erdély és Bánság. A Kárpát-medence régiói 9. Dialóg Campus. Pécs–Budapest. 25–44. old.
- Gulyás László (2012):** A Délvidék története 2. A török kiűzésétől Trianonig 1683–1920. Közép-Európai Monográfiák 6. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
- Gulyás László (2013):** A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig. Közép-Európai Monográfiák. 8. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
- Karakasevich Károly (1942):** A Maros–Tisza-szög földrajza. Ablaka György Könyvnyomdája. Szeged.
- Kálmány Lajos (1882):** Szeged népe II. kötet. A Temesköz népköltése. Réthy Lipót és Fia. Arad.
- Kálmány Lajos (1891):** Szeged népe III. kötet, Szeged vidéke népköltése. Bába Sándor. Szeged.
- Kogutowicz Károly (1922):** Kogutowicz zsebatlasza. Magyar Néprajzi Társaság Budapest.
- Kókai Sándor (2000):** Adalékok a Marosszög történeti földrajzához (XVIII–XIX. század). In: Frisnyák Sándor szerk. (2000): Az Alföld történeti földrajza. Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete – Nyíregyházi Főiskola. Nyíregyháza. 303–320. old.
- Kókai Sándor (2007/a):** A Marosszög demográfiai jellemzői és sajátosságai 1870–2002 között. In: Szónokyné Ancsin Gabriella szerk. (2007): Határok és Euro régiók. Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. Szeged. 243–252. old.
- Kókai Sándor (2007/b):** Kiszombor földrajzi környezete. In: Marosvári Attila szerk. (2007): Kiszombor monográfiája I–II. kötet. Kiszombor.

- Kókai Sándor (2008):** Zombor a térben, Zombor a tájban. Marosvidék. 2008/2. szám. 24–32. old.
- Kókai Sándor (2010/a):** A táj és az ember kapcsolata a Marosszög területén (18–19. sz.). In.: Paál Ágnes szerk. (2010): Dr. Moholi Károly emlékkötet. SZTE JGYPK ATTI Földrajzi és Ökoturisztikai Tanszék – SZTE JGYPK HÖK – PTE Földtudományok Doktori Iskola. Szeged. 167–177. old.
- Kókai Sándor (2010/b):** A Bánság történeti földrajza (1718–1918). Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete. Nyíregyháza.
- Kókai Sándor (2015):** Adalékok eltűnt „csonka” vármegyéink demográfiai jellemzőihez (1910–2011). In.: Kókai Sándor – Boros László szerk. (2015): Tiszteletkötet Dr. Gál András geográfus 60. születésnapjára. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete – Bocskai István Katolikus Gimnázium. Nyíregyháza – Szerencs. 327–342. old.
- Kókai Sándor (2016):** A dohánykertészek szerepe a Marosszög 18–19. századi társadalmi-gazdasági változásaiban. Történeti Földrajzi Közlemények. 2016/1. szám. 84–107. old.
- Kókai Sándor (2020):** A Bánság térszerkezetének feldarabolása a trianoni határok által. Történeti Földrajzi Közlemények 2020/1–2. szám. 103–118. old.
- Márton György (1914):** A Maros alföldi szakasza és fattyúmedrei (az Aranka és a Szárazér). Földrajzi Közlemények. 1914/5. szám. 282–301. old.
- Sarnyai Csaba (2011):** Egy határkiigazítási elképzelés Trianon után (1920. szeptember) Közép-Európai Közlemények. 2011/3–4. szám. 57–67. old.
- Suba János (2001):** Trianoni határ kitűzése és térképei I. rész. Geodézia és Kartográfia. 2001/1. szám. 25–29. old.
- Torontál vármegye.** Magyar Katolikus Lexikon.
(<http://lexikon.katolikus.hu/T/Toront%C3%A1l%20v%C3%A1rmege.html>.
Letöltés: 2020. október 10.)

MIKLÓS PÉTER

TEMESVÁRTÓL SZEGEDIG
TRIANON HATÁSA A CSANÁDI EGYHÁZMEGYE ÉLETÉRE
ÉS GLATTFELDER GYULA PÜSPÖK TEVÉKENYSÉGÉRE

1. Bevezetés

Glattfelder Gyula a csanádi egyházmegye élére való kinevezésekor a világ egyik legfiatalabb püspökeként lépett főpásztori szolgálatba, s ő az első csanádi püspök, akinek hivatalosan is Szeged volt a székhelye. Nevéhez fűződik a szegedi Dóm fölszentelése, a püspöki székház és a papnevelő intézet megépítése. S bár a román hatóságok kiutasították Románia területéről, olyan nagyformátumú személyisége volt kora katolicizmusának, hogy élete végén kalocsai érsekké is kinevezték, sőt a magyar kormány hercegprímásként, a magyar katolikus egyház vezetőjeként is szívesen látta volna. Mindezek mellett népszerű hitszónok és számos kérdésben állást foglaló közéleti szereplő, valamint a budapesti egyetem tudós professzora is volt.

Az alábbiakban Glattfelder Gyula papi szolgálata, püspöki pályája, közéleti és politikai szerepvállalása kerül ismertetésre – különös tekintettel a trianoni békediktátumnak a csanádi egyházmegyére és Glattfelder püspök munkásságára gyakorolt – negatív – hatására.¹

2. Glattfelder életútjának első szakaszai

Glattfelder Gyula Sándor 1874. március 18-án született Budapesten. Német eredetű iparoscsalád gyermeke volt. Édesapja Glattfelder Jakab (1843–1912) kocsigyáros, édesanyja Kováts Hermina (1859–1926). Egy nővére, Olga Katalin és egy öccse, Dezső született még. Glattfelder Jakab – és három gyermeke

1 Zombori István szerk. (1995): Igazságot – szeretettel! Glattfelder Gyula élete és munkássága. METEM–KÉSZ. Budapest–Szeged. 1–203. old.

– számára I. Ferenc József ausztriai császár és magyar király 1911. május 12-én (tehát már fia püspökké való kinevezése után) magyar nemesi címet, díszes címert és a „móri” nemesi előnevet adományozta.

Glattfelder Gyula középiskolai tanulmányait előbb Budapesten a piaristáknál (1883 és 1889 között), majd Esztergomban a bencésekénél (1889-től 1891-ig) végezte. Később a fővárosi Központi Papnevelő Intézetben töltötte teológushallgatói éveit, majd ezek leteltével 1896. október 15-én pappá szentelték. Budapesten hitoktatóként dolgozott, s kiemelten fontosnak tartotta a fiatalok lelkipásztori gondozását. Ennek jegyében 1900-ban – saját vagyonából – megalapította a pesti Szent Imre Kollégiumot, s később még több ilyen elnevezésű intézményt szervezett: Budán, Temesvárott és Szegeden, valamint ezek fenntartására létrehozta a Szent Imre Internátus Egyesületet.

Népszerű és elismert hitszónok volt, a fővárosi egyetemi templomban bemutatott szentmiséi és az azokon elmondott szentbeszédei nagyszámú érdeklődőt vonzottak, valamint 1901 és 1906 között szerkesztette az *Örökimádás* című hitbuzgalmi folyóiratot. Mindezek mellett a tudományokban való elmélyülésre is volt lehetősége. 1897-ben doktori fokozatot szerzett a Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán, mégpedig kánonjogi – azon belül is egyházi közigazgatási – témakörből. Disszertációjának címe: *A plébánosok jogai és kötelességei a plébániai javadalom és jövedelem körül.*

Tudományos munkásságára tekintettel, ugyanakkor hitszónoki és gyakorlati lelkipásztori rátermettségének elismeréseként mindössze harmincnégy évesen a Pázmány Péter Tudományegyetem teológiai fakultásának professzora lett. Az uralkodó 1909. február 8-án nevezte ki nyilvános rendes egyetemi tanárrá, s a homiletika – egyházi szónoklattan – oktatását bízta rá. A fiatal professzor egyetemi karrierje nem tartott sokáig, hiszen alig több mint két évvel később I. Ferenc József a csanádi megyéspüspöki méltóságot adományozta neki. Az egyetemi katedrájától 1911. május 1-jével vált meg.

3. A csanádi egyházmegye élén

3.1. Kinevezése és a nehéz évek

Glattfelder Gyulát 1911. március 18-án nevezték ki a csanádi egyházmegye főpásztorává. Május 14-én szentelték püspökké, főpapi székét egyházmegyéje

központjában két héttel később foglalta el. Püspöki jelmondata: *Iustum amore!* – Igazságot szeretettel! A csanádi püspökség székhelye akkoriban Temesvárott volt. Az egyházmegye óriási kiterjedésű volt. Területén számos ortodox, református, evangélikus, görög katolikus, izraelita vallású ember élt, valamint rengeteg nemzetiség (a magyarok mellett többek között románok szerbek, németek, szlovákok, ruszinok, bolgárok) lakta, amelyek közül többnek a tagjai a katolikus püspök joghatósága alá tartoztak.

Az új püspök ekkoriban harminchét éves volt. A csanádi egyházmegye papsága ekkoriban még nem fogadta osztatlan lelkesedéssel. Sokan közülük ugyanis Németh József címzetes isauropolisi püspök, Scopi választott püspöke, csanádi püspöki helynök kinevezését várták. Az akkor már három megyéspüspök mellett szolgált segédpüspök, Németh József akkor nyerte el a papi rend legmagasabb fokozatát a püspöki konszekrációval, amikor Glattfelder még csak egy hónapos csecsemő volt: tehát annyi ideje volt püspök, mint amennyit addig Glattfelder Gyula élt. Ezért mondta Apponyi Albert gróf vallás- és közoktatásügyi miniszteri éveiben Németh József kapcsán: „Ha csak egy napra is, de kineveztetem püspöknek”. Végül Glattfelder fiatalos lendülettel látott az egyházmegye vezetéséhez, Németh József pedig 1916-ban bekövetkezett haláláig hűségesen szolgálta az ifjú főpásztort.²

Nehéz időszakban volt Glattfelder Gyula csanádi püspök: előbb az első világháború megpróbáltatásai, majd az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása jelentettek nagy kihívást.³ Ezek következtében megszűnt a történelmi Magyar Királyság, s a trianoni állam területén a csanádi egyházmegyének mindössze töredéke maradt. Ráadásul Temesvár, a püspöki székhely – s így az egyházi előírásoknak megfelelően maga a főpásztor is – Románia területén volt.

2 Németh Józsefről: Miklós Péter (2004): *Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéről.* Bába Kiadó. Szeged. 267–271. old.

3 Vö. Gulyás László (2012): *A Horthy-korszak külpolitikája.* 1. köt. Az első évek. 1919–1924. Attraktor Kiadó. Gödöllő. 1–183. old.; Vizi László Tamás (2016): *A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010).* CEPoliti. Budapest. 1–303. old. A szűkebb térség, azaz a Délvidék történeti folyamatairól lásd. Gulyás László (2012): *A Délvidék története 2. A török kiűzésétől Trianonig 1683–1920. Közép-Európai Monográfiák 6.* Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged; Gulyás László (2013): *A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig. Közép-Európai Monográfiák. 8.* Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.

A csanádi püspökség területének hatvanegy százaléka (24 963 négyzetkilométer) került Romániához százötvennégy plébániával és több mint félmillió hívővel. Az újonnan létrejött délszláv államban püspökségünk huszonhat százaléka (9 387 négyzetkilométer) maradt. Az ott élő több mint kétszázezer katolikus lelkipásztori ellátását hatvankét plébánia végezte. A trianoni Magyarországot mindössze az egyházmegye területének tizenhárom százaléka (562 négyzetkilométer) illette. A magyarországi harminchárom plébánián működő papság százkilencvenezer hívőt szolgált.

A román impérium alá került Temesvár püspökeként Glattfelder Gyula mind a római katolikus egyház érdekei mellett, mind a magyar nemzetiséget ért sérelmek ellen fölemelte a szavát a szószékről és a hírlapok hasábjain egyaránt. Emiatt igencsak népszerűtlenné vált a román ortodox egyházat pozícionálni kívánó és a magyar kisebbséget megbéklyózni akaró román hatóságok szemében.⁴

Az egyik korabeli bánási román újság már 1920 novemberében „*Ki Horthy ügynökeivel*” címmel közölt írást, amelynek éle kifejezetten a csanádi püspök ellen irányult. A cikk szerzője arra kérte a román kormányt, illetve a katolikus egyház központi szervét, az Apostoli Szentszéket, hogy „mentesítsen bennünket e főpap jelenlététől Temesváron”, hiszen – mint írta – „a püspöki ruha alatt nem csupán Horthy ügynökségének egy utálatos alakja rejtőzik, de a magyar irredentizmus propagandistája is”.

Glattfelder püspök 1921 júliusában egyik pásztorlevelében nyíltan szembe fordult a román agrárreform intézkedéseivel, azoknak a magyar egyházi iskolák anyagi alapját – és ezzel létét – fenyegető volta miatt. A román kormány ettől kezdve még határozottabban követelte Rómától leváltását. Végül 1923 márciusában a román hatóságok egyszerűen kiutasították az ország területéről a püspököt.

Jellemző a Glattfelderhez való hivatalos román viszonyulásra, hogy kiutasításának és azt megelőző sajtókampánynak a történetét – már a magyarországi rendszerváltozás és Ceausescu romániai diktatúrájának bukása után is – csak álnéven merte publikálni egy jeles aradi magyar történész.⁵

4 Lásd bővebben: Miklós Péter (2016): Furcsa fordulatok. Trianon hatása Szeged és a csanádi püspökség történetére. Szeged, 2016/7–8. szám 16–17. old.

5 Béltékny József [Glück Jenő] (1996): Sajtóvisszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspöki működésének utolsó éveiből. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1996/3–4. szám 137–153. old.

3.2. Az egyházmegye elszakított részeinek további sorsa

Az Apostoli Szentszék az egyházmegye Romániához csatolt területének vezetését a német származású Pacha Ágoston temesvári kanonokra – mint kinevezett apostoli kormányzóra – bízta. Nem sokat kellett azonban várni a helyzet végleges kánonjogi rendezésére.

XI. Piusz pápa ugyanis *Solemni conventione* kezdetű apostoli konstitúciójával 1930 júniusában a Romániához került részen létrehozta a temesvári püspökséget, amelynek élére október 16-án a már említett Pacha Ágostont nevezte ki. A hivatalába november végén beiktatott főpásztor gyorsan megszervezte az új egyházmegye területét, létrehozván nyolc főesperességet és tizenhat esperesi kerületet.

A csanádi püspökség Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került része – a bánáti apostoli kormányzóság – ordináriusa előbb a csanádi püspök, majd a belgrádi érsek lett, akik helynökké Kovács István, később Szabó Márton nagybecskereki plébánost nevezték ki. VI. Pál pápa 1972-ben állította föl a nagybecskereki püspökséget, amelynek része lett az egykoron egyházmegyénkhez tartozó terület is.

3.3. Glattfelder szegedi tevékenysége

A főpapi székvárosából elűzött csanádi püspök előbb a makói püspöki rezidencián, illetve a budai Szent Imre Kollégiumban lakott, majd a Szegedi Római Katolikus Tanítóképző Intézet Boldogasszony sugárúti központjában rendezte be egyházmegyei központját. A pápa 1923-ban engedélyezte számára, hogy elhagyja püspöki székhelyét, amit aztán a Szentatya 1925-ben ideiglenesen, 1931-ben pedig véglegesen Szegedre helyezett.

A trianoni békediktátum utáni években több, az egyházmegyéjével együtt az országhatárokon túlra került főpap hagyta el – mindig az adott utódállam hivatalos szerveinek nyomására – székhelyét (például Batthyány Vilmos nyitrai püspök, Papp Antal munkácsi görög katolikus püspök stb.), de nekik le kellett mondaniuk a méltóságukról. Csak Glattfelder Gyulának volt lehetősége püspöki székét megtartania, sőt egyházmegyei székhelyét is módosítania. Mindez a katolikus egyház római vezetésének bizalmát és megbecsülését is kifejezte.

De nemcsak az Apostoli Szentszék elismerését bírta Glattfelder, hanem a magyar kormányét – s kifejezetten Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszterét – is. Ennek talán legemblematisabb megnyilvánulása az volt, hogy a korábban (1908 és 1911 között) csanádi püspökként is szolgált Csernoch János bíboros, esztergomi érsek – a történelmi Magyarország utolsó hercegprímása – 1927. évi halála után a kormány az esztergomi érseki székre ajánlott jelöltjei között őt az első helyen tüntette föl.

Hogy mégsem Glattfelder Gyula lett a magyar katolikus egyház első számú főpapja, annak két oka van. Egyrészt a Szentatya, XI. Piusz pápa személyes jóbarátja (s az 1917-es kánonjogi kódex megalkotásában munkatársa), Serédi Jusztinián mellett tette le a voksát (aki végül 1945-ös haláláig állt a hazai katolicizmus élén). Másrészt az Apostoli Szentszék – éppen az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai iránti tapintatból, s az azok területén élő katolikus érdekeit szem előtt tartva – nem akart olyan esztergomi érseket, aki a trianoni határokon kívülről lett volna való.

A szegedi katolikus egyházmegyei központ kiépítésének folyamatában nagy szerep jutott az 1926 és 1930 között zajlott építkezéseknek, amelyek során befejeződött a szegedi székesegyház – a Dóm –, valamint elkészült és megkezdte működését a papnevelő szeminárium (amely egyházmegyeközi volt, hiszen a csanádi mellett a szatmári és a nagyváradai, s a kassai és a rozsnyói egyházmegye papnövéndékei is itt tanultak) és a Szent Imre Kollégium.

A katolikus egyházi intézményfejlesztésekben és nagyberuházásokban Glattfelder Gyula két fontos szövetségesre talált új püspöki székhelyén: Klebelsberg Kunora, aki 1926-tól haláláig (1932) a város egyik országgyűlési képviselője volt és Somogyi Szilveszterre, aki 1915-től 1934-es elhunytáig a polgármesteri tisztséget töltötte be. Klebelsberg a Kolozsvárról elűzött Ferenc József Tudományegyetem és a Temesvárról távozni kénytelen csanádi püspökség Szegedre helyezésének fölkarolásával végső soron egy alföldi katolikus tudományos és kulturális centrumot szeretett volna létrehozni.⁶

Az állam, a tudomány és a katolikus egyház jó kapcsolata reprezentálásnak jegyében 1930. október 22. és 26. között a kormány és az egyház legmagasabb rangú vezetői jelenlétében zajlottak az ünnepek a szegedi Dóm téren, ahol egyetemi és szakrális épületeket adtak át. 1930. október 24-én, Szent Rafael

6 Miklós Péter (2008): Klebelsberg és a szegedi egyetem hittudományi karának terve. In: Miklós Péter szerk. (2008): A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter. Belvedere Meridionale. Szeged, 2008. 165–174. old.

arkangyal ünnepén Glattfelder Gyula fényes papi asszisztenciával szentelte föl a Magyarok Nagyasszonyáról nevezett szegedi székesegyházat.

Klebelsberg Kuno ezen alkalommal a Dóm felszentelése, az egyetem Dóm tér épületegyüttesének, valamint a püspöki palota és a Nemzeti Emlékcsarnok átadásán beszélt a szegedi Dóm tér szimbólumértékéről is. A tér ugyanis a klebelsbergi intenciók szerint a magyar kereszténység, a magyar állam és a magyar tudomány ezeréves megbonthatatlan egységének és szövetségének a jelképe.

Mint Klebelsberg fogalmazott: „Államon, egyházon és városon kívül egyesítettük itt erőinket, sokan-sokan, akik szervező vagy tervező munkával, szellemi vagy testi erővel ennek a műnek a létrehozására egy nemesebb, egy szent demokráciában összeforttunk.” Majd a kultuszminiszter hozzátette: „Legyen ez a tér egy téglába épített, kőbe vésett, ércbe öntött Nem, nem, soha!”⁷

Klebelsberg Kuno sokat fáradozott a szegedi egyetem és a szegedi katolikus egyházigazgatási központ létrejöttéért, s a Ferenc József Tudományegyetemen önálló katolikus teológiai kart szándékozott fölállítani. Ezt Glattfelder is támogatta, hiszen püspöki székének országos – kulturális és politikai – befolyását tovább erősítette volna.

A püspöki kar 1929. október 25-én, Budapesten tartott értekezletén tárgyalta a szatmári és nagyváradi római katolikus püspökségek – részben Magyarországon maradt, részben Romániához került – birtokainak ügyét.

„Megállapítandó a nagyváradi és a szatmári egyházmegyék magyarországi részének belső szükséglete, ideértve a papnevelés költségeit is – írta Klebelsberg a püspöki karnak. – Számolva a szükségletekkel, a magyar királyi kormány már nagyobb összeget bocsátott a csanádi egyházmegye rendelkezésére azért, hogy Szegeden mint egyetemi városban és a Tiszavidék legnagyobb katolikus kultúrközpontjában mód nyújtassék egy katolikus papnevelő felállítására. Az államnak rosszabbul fordult pénzügyi helyzetében belátható időn belül újabb ilyen állami hozzájárulásra alig van kilátás, és azért szükségesnek tartanám, hogy a Szegeden épülő katolikus papnevelő befejezésénél mutatkozó szükséglet fedezetére a nagyváradi és a szatmári püspökségek és a szatmári káptalannak a földreform során igénybevett ingatlanai után az állami kiegyenlítés útján befolyó összegek egy része a szükséghez képest igénybe vétessék, aminek ellenében a

7 Klebelsberg Kuno (1931): A szegedi művek. In: Uő: Világválságban. Athenaeum. Budapest. 286. old.

megnevezett vagyonságok, illetve magyarországi egyházmegyerészek e papnevelőnek a hozzájárulás arányában társtulajdonosaivá lennének.”⁸

Glattfelder a szegedi egyetem katolikus fakultása érdekében 1930. február 11-én írt Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás, esztergomi érseknek. Emlékeztette, hogy neki már 1928-ban vázolta Klebelsberg tervét: „Még 1928 végén voltam bátor Főmagasságotat élőszóval tájékoztatni, hogy a kultuszminiszter úr azzal a tervvel foglalkozik, miszerint a szegedi egyetemen katolikus teológiai kart szervez, melyen a tanítást a Jézus Társasága látná el. Eminenciád volt kegyes jelezni akkor azon aggodalmát, hogy a tervezett fakultás esetleg hátrányára fog válni a budapesti egyetem teológiai karának s annak növendékeit elvonná, mi talán létét is kockáztatná. Erre kifejtettem, hogy igénytelen véleményem szerint erre az aggodalomra nincs reális ok, mivel a budapesti teológiai kart alimentáló [ellátó] központi papnövelde mindig rendelkezésére fog állani alapítványi helyeivel az összes egyházmegyéknek, tehát az egész ország főiskolája lesz, míg a Szegeden tervezett kar a csonka egyházmegyék s a Jézus Társaság növendékei számára alapíttatván, nem érinti a budapestinek s alapítványos szemináriumának érdekkörét, még akkor sem, ha a rendnek sikerülne saját költségén nevelési és tanrendjével máshonnan fizető növendékeket szerezni.”⁹

Glattfelder Gyula részletezte, hogy a magyar – és a szegedi – katolikus egyház számára ez vissza nem térő lehetőség. A katolikusoknak így két egyetemi karuk lehetne, és ez az egyház további erősödését szolgálná. A kultuszminiszter terve a kormánynak a katolikusok iránti jóindulatáról tanúskodik. Kiemelte, hogy az egyetemnek javarészt – Kolozsvárról érkezett – protestáns tanári testületét a katolikus teológiai kar ellensúlyozná, és gondoskodna az egyetem katolikus jellegéről.

Ennek nagy jelentősége lett volna, hiszen Horthy Miklós kormányzóra való tekintettel a református egyház a tudományos és politikai életben létszámát és anyagi bázisát jóval meghaladó szerephez jutott. „Az egyetemnek még Erdélyből magával hozott erősen protestáns tanári összetétele az új kar által lényegesen javulna katolikus irányba. Az Alföldön egy katolikus kultúrközpont létesülne, melynek súlyát a nagyérdemű rend tudományos és lelki téren egyaránt biztosítaná. Mind oly szempont, melyek horderejét Eminenciád előtt bizonyára nem kell hangsúlyozni, s ezért, amit élőszóbeli előadásomban már megtettem, ezen-

8 Gergely Jenő (1984): A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből 1919–1944. Gondolat. Budapest. 159. old.

9 Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal egyházigazgatási iratai. 60/1930.

nel írásban ismétlem, méltóztassák a terv megvalósítása számára magas befolyását biztosítani” – írta a csanádi püspök a hercegprímásnak.¹⁰

Serédi Jusztinián 1930. február 23-án válaszolt Glattfelder Gyulának. Nem támogatta a szegedi hittudományi kar tervét. Félt ugyanis, hogy a kormány előbb-utóbb költségkímélés címén az egyik intézményt megszüntetné és az egyháztól elvenné a budapesti egyetem teológiai fakultását — mondván, hogy a többi felekezet hittudományi kara is vidéki egyetemeken van. (A reformátusoknak Debrecenben, az evangélikusoknak a pécsi egyetem részeként Sopronban.)

Serédi Jusztinián és Glattfelder Gyula a budapesti hercegprímási palotába összehívott püspökkari konferencia második ülésnapján, 1930. március 4-én délelőtt ismertette a szegedi teológiai fakultás tervét. A püspökök nem emeltek kifogást az elképzelés ellen. A hercegprímás megismételte aggodalmait. Féélme nem volt alaptalan, hiszen Klebelsberg miniszter utóda, a nagy történettudós Hóman Bálint oktatáspolitikájában a centralizációt képviselte. Így még a vidéki egyetemek léte (támogatásuk nagysága) is veszélybe került.

A szegedi egyetemen végül soha nem szerveztek katolikus hittudományi kart, csak a csanádi egyházmegye hittudományi főiskolája nyitotta meg kapuit. Az Apostoli Szentszék egyetemekért és szemináriumokért felelős kongregációja 1930. augusztus 28-án hagyta jóvá a szegedi papnevelde statútumait. Szeptemberben a jezsuiták vezetésével megindult az oktatás. A harminchárom papnövendék szeptember 30-án költözött be: húsz csanádi, öt nagyváradi, három szatmári, három kassai és két rozsnyói egyházmegyes kispap. Az utóbbi két csonka egyházmegye nem vállalt részt az építés költségeiből, de az intézmény fönntartását támogatta. Glattfelder püspök október 1-jén áldotta meg a szemináriumot, a kispapok nevelését a jezsuita atyákra bízta.

1936 májusában ünnepelte Glattfelder Gyula püspökké szentelésének huszonötödik évfordulóját. Ebből az alkalomból – Balogh István szeged-alsóközponti plébános szervezésében – lampionos és fáklyás felvonulással és közös énekléssel köszöntötték hívei (több ezren) a szegedi Dóm téren. A lampionok a püspök címerének színei mellett a magyar nemzeti trikolor színeiben pompáztak, s – többek között – kereszt alakot formáztak.

Az eseményen részt vevő és jubiláló főpásztort köszöntő díszvendégek között – mások mellett – ott volt Hóman Bálint történészprofesszor, vallás- és közoktatásügyi miniszter, Breyer István győri megyéspüspök, Nagyszombathy Miksa altábornagy, a szegedi vegyes dandár parancsnoka, Pálfy József, Szeged polgár-

¹⁰ Uo.

mestere, Imecs György szegedi főispán, Zichy János gróf, valóságos belső titkos tanácsos, kereszténypárti politikus, valamint a szegedi egyetem rektora és dékánjai.

A negyedszázada apostolutódként szolgáló Glattfelder ezekkel a szavakkal adott áldást az öt ünneplőkre: „Legyen ennek a mai ünnepnek minden akkordja imádság, hogy áldás szálljon mindenkire, aki az életében a kereszt harcait harcolja. Szálljon Isten bőséges áldása erre az országra, hogy a magyar nép végre boldog napokat lásson.”¹¹

Glattfelder Gyula a magyar törvényhozás felsőházának 1938. június 27-i ülésén, az államalapító király emlékének és munkásságának a törvénybe iktatása, s az annak tiszteletére Székesfehérváron tartott országgyűlés lehetőségének vitáján a következőképpen szólt Szent István érdemeiről és történelmi jelentőségéről: „Szent Istvánban nemcsak a nagy királyt, nemcsak a nagy hadvezért, nemcsak a kiváló törvényalkotót kell tisztelnünk, hanem elsősorban a szentet kell meglátnunk. Szeretném, ha ez mindenkinek a tudatába menne át és ráeszmélne ennek a nemzetnek minden fia arra, hogy a szentek heroizmusa az, amelyre mindig, de különösen ilyen zord időben, mint aminőben ma él a magyarság, szükség van. A szentekben megnyilatkozó erő és a szellemiség hősi foka az, amit idézni akarunk, ez az, amit törvénycikkbe foglalni kívánunk, hogy a nemzetnek ifja és örege egyaránt ráeszméljen arra, hogy a múlt sikerei és a múlt dicsősége ehhez a szellemhez és ehhez a heroikus erő kifejtéshez fűződtek.

Azt lehetne mondani, mélyen tisztelt Felsőház, hogy az ilyen törvényalkotás talán tisztán ideális dolog, vagy inkább romantika, holott nem az. Nem romantika akar az lenni, amikor a múltat idézzük, hanem igenis, nagy szükséglet különösen olyan korban, amikor a tradícióikat olyan könnyen semmibe veszik és olyan könnyen lesajnálják. A múltat tisztelni és a múltat idézni tudó nemzet a saját jövőjén dolgozik és amikor mi múltunk legkimagaslóbb egyéniségének emlékét iktatjuk törvénytárunkba törvénycikk formájában, akkor tulajdonképpen a jövő érdekében akarjuk felfokozni és kibontakoztatni azokat az erőket, amelyek ebben a népben rejlenek és amelyeknek Szent István nyomán való kifejtése és érvényesítése a szebb magyar jövőt fogja biztosítani. [...]

Amikor azonban Szent István emlékét törvénybe kívánjuk iktatni, akkor arról sem tudnánk megfeledkezni, hogy Szent István, amint az ő korában modern uralkodó volt, úgy ha ma élne és bizonyos tekintetben él ma is – korunkban is – a modern élet igényeit kívánná kielégíttetni. Ha van valami óhajlás, amelyet

11 Délmagyarország, 1936. május 15.

ennek a törvénycikknek alkotásával kapcsolatban kifejezésre juttatni kívánnék, ez az óhajtás, vagy áhítás, vagy remény – nem tudom, minek nevezzem – az volna, vajha Szent István emlékét nemcsak ünnepi manifesztációval, hanem alapos, átfogó szociális alkotással is meg tudnók örökíteni” – hangzott el a csanádi főpásztor szájából a felsőház ülésén 1938 nyarán.¹²

3.4. Utolsó évei

A művelt, s a tudományban és a politikában, valamint az egyházi- és közéletben jártos Glattfelder Gyulát XII. Piusz pápa 1942 szeptemberében kalocsai érsekké nevezte ki. 1942 novembere és 1943 tavasza között többször tervbe volt véve a kalocsai érseki székhely elfoglalása és a főegyházmegye irányításának átvétele, azonban súlyosbodó betegsége és romló egészségügyi állapota ezt nem tette lehetővé. 1943 májusában pedig orvosai – élükön Purjesz Béla professzorral – tanácsára hivatalosan is lemondott a kalocsai érsekségről. A Szentatya elfogadta döntését, s tisztelete jeléül engedélyezte számára az érseki cím megtartását. Glattfelder innentől mint „csanádi érsek-püspök” jegyezte a hivatalos dokumentumokat.

Erről a korabeli sajtó a következőképpen számolt be. „Dr. Glattfelder Gyula csanádi püspök kinevezett kalocsai érsek megrendült egészségi állapotára tekintettel a Szentatya kalocsai érseki tiszte alól felmentette és számára érseki méltóságot adományozva, reábizta a csanádi püspökség további kormányzását. Eszerint dr. Glattfelder Gyula, mint érsek-püspök lesz tovább is a csanádi egyházmegye püspöke. A kalocsai főegyházmegyét viszont a kalocsai érseki székhely betöltéséig dr. Horváth Győző felszentelt püspök, káptalani helynök, a kalocsai érseki javadalmat pedig dr. Beresztóczy Miklós miniszteri biztos fogja kormányozni.”¹³

Glattfelder Gyula 1943 nyarán hetekig a budapesti Szieszta Szanatóriumban kezeltette magát, ahol 1943. augusztus 30-án hunyt el. Az általa fölszentelt szegedi Dóm altemplomában helyezték örök nyugalomra.

Halász Pál címzetes apát, a szegedi székeskáptalan kanonokja, az Actio Catholica csanádi egyházmegyei igazgatója az alábbi szavakkal érzékeltette egykori

12 Az 1935. évi április hó 27-re hirdetett országgyűlés felsőházának naplója. III. köt. Atheaneum, Budapest, 1938. 479. old.

13 Délmagyarország, 1943. május 15.

püspökének jellemét és karakterét a *Délvidéki Szemle* című folyóirat hasábjain megjelent nekrológiájában: „Az igazság szolgálatában is mindig a fegyelem embere maradt a nagy püspök. Közismert tulajdonsága volt a mindig hűvös tárgyilagossággal mérlegelő, bölcsen megfontoló, a fejleményeket mindig kívárni tudó józanság. Ítéleteiben és elhatározásaiban nyoma nincs a hirtelenkedésnek vagy a kapkodásnak: mindig és mindenki, még ellenfeleiben is, tudta értékelni a jót és a jóakaratot. Jelmondatát: »justum amore – szeretettel szolgálni az igazat«, szinte maradék nélkül megvalósította s azt a szeretetet, amellyel az igazságot szerette, mindig átvitte az emberekre is, úgyhogy aki vele tárgyalt, mindig azzal a felemelő érzéssel távozott, hogy jó volt nála lenni, vele társalogni, közelében megpihenni. A jellem, szép egyéniség másik alkotó eleme: a lelki egyensúly is imponáló erővel bontakozott ki azokban a megnyilatkozásaiban, amelyekkel a katolikus életelveket, vagy a magyarságot képviselnie kellett.”¹⁴

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal egyházigazgatási iratai. 60/1930.

NYOMTATOTT FORRÁSOK

Az 1935. évi április hó 27-re hirdetett országgyűlés felsőházának naplója. III. köt.

Atheaneum, Budapest, 1938.

Délmagyarország, 1936. május 15.

Délmagyarország, 1943. május 15.

FELDOLGOZÁSOK

Bélteky József [Glück Jenő] (1996): Sajtóvisszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspöki működésének utolsó éveiből. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1996/3–4. szám 137–153. old.

Gergely Jenő (1984): A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből 1919–1944. Gondolat. Budapest.

¹⁴ Halász Pál (1943): Dr. moóri Glattfelder Gyula. *Délvidéki Szemle*, 1943/2. szám 479. old.

- Gulyás László (2012):** A Horthy-korszak külpolitikája. 1. köt. Az első évek. 1919–1924. Attraktor Kiadó. Gödöllő.
- Gulyás László (2012):** A Délvidék története 2. A török kiűzésétől Trianonig 1683–1920. Közép-Európai Monográfiák 6. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
- Gulyás László (2013):** A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig. Közép-Európai Monográfiák. 8. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
- Halász Pál (1943):** Dr. moóri Glattfelder Gyula. Délvidéki Szemle, 1943/2. szám 476–480. old.
- Klebsberg Kuno (1931):** A szegedi művek. In: Uő: Világválságban. Athenaeum. Budapest.
- Miklós Péter (2004):** Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéről. Bába Kiadó. Szeged.
- Miklós Péter (2008):** Klebsberg és a szegedi egyetem hittudományi karának terve. In: Miklós Péter szerk. (2008): A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter. Belvedere Meridionale. Szeged, 2008. 165–174. old.
- Miklós Péter (2016):** Furcsa fordulatok. Trianon hatása Szeged és a csanádi püspökség történetére. Szeged, 2016/7–8. szám 16–17. old.
- Vizi László Tamás (2016):** A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010). CEPoliti. Budapest.
- Zombori István szerk. (1995):** Igazságot – szeretettel! Glattfelder Gyula élete és munkássága. METEM–KÉSZ. Budapest–Szeged.

SZERZŐINK:

- Bene Krisztián,** *történész, a Pécsi Tudományegyetem habilitált egyetemi docense*
email: bene.krisztian@pte.hu
- Gulyás László,** *történész, regionalista, a Szegedi Tudományegyetem egyetemi tanára,*
a Magyarsághozjáró Intézet tudományos tanácsadója
email: laszlo.gulyas65@gmail.com
- Halmágyi Pál,** *történész, a makói József Attila Múzeum nyugalmazott igazgatója*
Kókai Sándor, *történeti földrajzos a Nyíregyházi Egyetem habilitált főiskolai tanára,*
a Történeti Földrajzi Közlemények főszerkesztője
email: kokai.sandor@nye.hu
- Makó Imre,** *levéltáros, a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltárának*
munkatársa
email: imre.mako@gmail.com
- Miklós Péter,** *történész, a Kodolányi János Egyetem címzetes egyetemi tanára, a hódmezővásárhelyi*
Tornyai János Múzeum szakmai tanácsadója
email: miklospet@gmail.com
- Marosvári Attila,** *levéltáros, a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltárának*
munkatársa
email: marosvari.attila@mnl.gov.hu
- Perczel Olivér,** *történész, Budapest Főváros Levéltára főlevéltárosa, a Clio Intézet munkatársa*
email: perczelo@gmail.com

Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására

A TRIANONI BÉKEDIKTÁTUM TÖRTÉNETE HÉT KÖTETBEN

- I. kötet: Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák-Magyar Monarchia bukása 1914–1918.
II. kötet: A katonai megszállástól a magyar béke delegáció elutazásáig 1918–1920.
III. kötet: Apponyi beszédétől a Határmegállapító Bizottságok munkájának befejezéséig.
IV. kötet: Térképek a trianoni békediktátum történetéhez.
V. kötet: Párhuzamos Trianonok, a Párizs környéki békek: Versailles, Saint-Germain, Neuilly, Sèvres, Lausanne
VI. kötet: Életrajzok a versaillesi békerendszer történetének tanulmányozásához
VII. kötet: Kronológia és dokumentumok